ოსმალეთის ყოფილი საქართველო

№ II.

ქართველოების გამაჰმადიანება

აღწერილი და მეორედ დაბეჭდილი
ზ. ჭიჭინაძის
მიერ

თბილისი
ელექტრო-მბეჭდავი ამხ. „სორაპანი," მადათოვის ქუჩაზული № 1.
1907

ოსმალეთის ეროვნული საქართველო

№ II.

ქართველოების გამაჰმადიანება

37248

აღწერილი და მეორედ დაბეჭდილი
ზ. ჭიჭინაძის
მიერ

 თბილისი
ელექტრო-მბეჭდავი ამხ. „სორაპანი,“ მადათოვის კუნძული № 1
1907

ქართველოების გათათრება

ყარსის (კარი) მიდამოებისაკენ.

(ნაამბობი სოფ. ვაიოში გამაჰმადიანებულთ გოგიტიძეების მიერ)

ყარსი ძველად ქართველების ქალაქი იყო, მისს გარშემო სულ ქართველები სცხოვრებდნენ. ყარსის იქითაც საქართველო ყოფილა. ოსმალებს უველაზე წინად ყარსის ქალაქი დაუჭერიათ; რამდენსამე ხანს შემდეგ თათრებს ქართველებისთვის გამაჰმადიანება უთხოვნიათ. მაგრამ ქართველები არ დასთანხმებიან და ოსმალებთან ამის გამო ჩხუბი მოსვლიათ. ქართველთაგან ძლიერ ბევრნი დახოტილან, ბევრნი ქართლ-კახეთს გამოქცეულან, ბევრნი იქ დარჩენილან. ჩხუბებს ბოლო და დასასრული არ მისცემია. ამ დროს, ყარსისკენ მდგარან გოგიტიძეები, ამათი სოფლები იქით ყოფილა. გოგიტიძეები აზნაურები ყოფილან მეფეების დროს და თათრებს ამის მაგიერ აღიობა მიუცია. ერთი გოგიტიძეთაგანი მეტად შესანიშნავი კაცი ყოფილა, ხალხის მოყვარე და ქვეყნის ერთგული. ეს წასულა ოსმალებთან და უთქვამს:

— ბატონებო, ჩვენი რად გეშინიათ თქვენა, ჩვენი რის შიში გაქვსთ, ჩვენს სჯულს რად ეხებით, რად გინდათ, რომ ჩვენ ჩვენი ძველი სჯული დაგვაკარგვინოთ, ამით უფრო ბევრს მტრებს გაიჩენთ, თქვენ, სჯობს, რომ ამდენი ხალხის ასე ულეტა წეველეტას თავი გაანებოთ და ქვეყანას უპატრონოთ. ჩვენ ერთგული ვართ, მე კაძლევთ პირობას, რომ თქვენ წინააღმდეგ სიტყვა, კრინტი არავინ დასძრას, ხმალი არავინ აიღოს ხელში; ოღონდ მოგვასვენეთ, ჩვენს სჯულს თავი გაანებეთ: ხალხი ამაზედ სწუხს და სულ ამის გამო არის უკმაყოფილი, რომ ნუ გვათათრებენო! ოსმალთ მიუგეს მას:

— ძალიან კარგი, ეველაფერს შეგასრულებთ, მხოლოდ შენის სიტყვით და შენის დაპირებით და ისიც ამ შემთხვევაში, შენ თუ

თათრის სჯულს მიიღებ; ეს იცოდე, რომ მაშინ უარსის ფაშობასაც შენ მოგცემთ და მართე იქაურობა ჩვენის ერთგულებით. ასეთი რჩევა გოგიტიძეს მოეწონა. ამან იფიქრა: ამდენი ვაი-ვაგლახი თუ ჩემის გამაჭმადიანებით მოისპობა და მეც ფაშა გავხდები, მაშინ რა მიჭირს, გავმაჭმადიანდები და ამით ქვეყანასა და ხალხს მაინც ავაცდენ დიდს უბედურებასაო. ამიტომ ეს კაცი მალე გამაჭმადიანებულა. ამისთვის სახელად სეიდი უწოდებიათ და უარსის ფაშად დაუდგენიათ. სეიდ ფაშა გოგიტიძე ძალიერ შესანიშნავი კაცი ეოფილა და თავისი საქმეებიც კარგად უმართავს, მაგრამ არ გასულა დიდი ხანი, სეიდ ფაშას გამაჭმადიანების შემდეგ, რომ ოსმალის ფადიშაჰისაგან ბრძანება მოსულა, რომ ქართველები მთლად უნდა გაამაჭმადიანოთ, ჩემს სამეფოში ეველა მაჭმადიანი უნდა იყოსო. ამ ამბავს ხალხი არ დაჭაბულებია, სეიდ ფაშასთან მისულან და უთქვამთ:

— ეს რა ამბავი არის, დაგვიმორჩილეს, ფეხი გაიმაგრეს, ეოვლიგე ჩვენი სიიდუმლოება შეიტყეს და ახლა გამაჭმადიანებას გვეუბნებიან, სჯულიდამ ხელის აღებას?!

სეიდ-ფაშა მიმხრობია ქართველთ და ამათ ოსმალთა წინააღმდეგ ჩხუბი დაუწყიათ. ჩხუბში დიდძალი ქართველობა გამწყდარა, მაგრამ არც ოსმალთ დასდგომიათ კარგი დღე, ესენიც მრავალი დახოცილა. ოსმალთ მალე მოშველებია ოსმალოს ახალი დასვენებული ჯარი და ამათ გაუმარჯვნიათ. ქართველები ძალეულან და ამ ძალვის დროს სეიდ-ფაშა გოგიტიძე თავის ხალხით აჭარაში გამოქცეულა, რადგანაც აჭარა მაშინ საქართველოსი იყო. აქ ქართველი მეფე იჯდა. უარსიდგან მოსული სეიდ-ფაშა გოგიტიძე აჭარის ხოფ. კაიოში დასახლებულა. აქ გაუმაგრებიათ თავი და აქედგან უბრძოლიათ ოსმალთ წინააღმდეგ. აჭარელთ დიდი ხანი შეუნახავთ თავი. უარსისკენ კი მთლად გამწყდარა ქართველობა ომში და ვინც დარჩენილან, ბოლოს ესენიც გამაჭმადიანებულან. გამაჭმადიანების შემდეგ ოსმალმა ქართველებს ხოჯა-მოლები გამოუგზავნეს, ეკლესიები დაუქციეს, მლვდლები გამორეკეს, ზოგი დახოცეს და ვინც ქართულად ლაპარაკობდა, იმათ კიდევ ადუგრძალეს, რომ დღეის შემ-

დეგ ქართულად დაბარაკი არ გაბედოთ თქვენ, თორემ დაგხოცავ-თო. ახლ გამაჭმადიანებულთ ძლიერ ეშინოდათ, რადგანაც ამათ მო-მომხრე და ქომაგი არ ჭყავდათ და ამიტომ ძალა-უნებურად თათ-რულს ენაზე დაბარაკობდნენ. ნელ ნელა თათრულს შეეჩვივნენ და ქართული მთლად დაავიწყდათ, ასე რომ დღეს უარსიისკენ ქართული ადარავინ იცის. მის შემდეგ, ჩვენ გოგიტიძეები, სეიდ ფაშასი და მის ძმების შთამომავალნი ვსცხოვრებთ ვაიოში და ჩვენში ძველმა კაცებმა ამ სეიდ-ფაშა გოგიტიძის და ქართველთ გამაჭმადიანების შე-სახებ ბევრი ძველებური ამბები იცოდნენო.

ოსმალებს უარსიისკენ ბევრი უდიერობა ჩაუდენიათ და საბრალო ქართველები უღმერთოდ და ურცხვად გაუთათრებიათ.

ართვინის (ართვანი) გამაჭმადიანება

(ნაამბობი ლივანაში ქრისტიან კათოლიკეებთაგან და ქართველ მაჭმა-დიანებთაგან.)

ლიგანის ხევი — დღეს ლივანად იწოდება. ლიგანი ძველად იწ-უებოდა შესართავთან და იქიდან ართვინამდის მიემართებოდა; ართ-ვანს იქით კი, ანუ ბერთას სამზღვრიდან კლარჯეთი დაიწყებოდა. დღეს აქეთ კლარჯეთის ხსენება არავინ იცის, ოგელა ლივანას უწო-დებს ამ ადგილებს. ოგელა ეს ადგილები ძველად საქართველოს მკ-ვიდრს საკუთრებას შეადგენდა; აქ ქართველთ ტომით იყო მოფენი-ლი, ლივანის დაბა, ართვინიც, ქართველთა მეფეთაგან იყო გაკეთე-ბული; ეს ადგილები ძველადვე დაადგა წარმატების გზას, აქაურნი ქართველნი ადრიდგანვე შეეჩვივნენ მწიგნობრობას, ხელოსნობას, მეცნიერების მიყოლას და ღვთის-მეტყველებას. ამ ადგილებში ძვე-ლად შენდებოდნენ მრავალი მონასტერ-ეკეკლესია და დიდრონი სას-წავლებელნი, რომელთა ნაშთნი დღემდეც შენახულან აქა-იქ. აქაურ-ნი ქართველნი იყვნენ მეტად მხნე და ლომ-გულნი, შამელის მო-ყვარენი და საქართველოსთვის თავ-დადებულნი, ამას ხომ ჩვენი ის-ტორიაც ამტკიცებს. ამათ დიდხანს იბრძოლეს ქართველების გუ-

ლისთვის ხირისხირ ოსმალებთან, მაგრამ უკანასკნელ ესენიც იძ-ლიენენ, — მუდმივ ომებისაგან დაღალულნი დაემორჩილნენ თავი-ანთ კარზე მომდგარს შავს ბედს და მიეცნენ ოსმალთა მონებას.

ოსმალთა მონების ქვეშ შესვლას შედეგად მოჰყვა მთელი ამ ადგილების გამაჭმადიანება, გამაჭმადიანებისთვის წამება. ხალხი დიდს ეარს იყო გამაჭმადიანებაზე, მაგრამ ხანა არ სიიდგან იყო. უკა-ნასკნელ იწყეს გამაჭმადიანება და რავდენიმე ხნის განმავლობაში მთელი ეს ადგილები, ბერთამდის მცხოვრებნი ქართველნი მთლად გაამაჭმადიანეს. ამათ შემდეგ ბერთას მიადგნენ. ბერთაში ძველად მშვენიერი ეკკლესია იყო და ამ ეკკლესიას დიდი ზე-გავლენა ჰქონ-და ამ მხრის ქართველებზე; ბერთას ხსენება სასტიკად ამაგრებდ-ქართველთა და ამაო მხნეობით მოსავდა გამაჭმადიანების წინააღმდეგ. მაგრამ ესეც შემტირდა. უკანასკნელ ოსმალთა სტნეს საქმის ვითა-რება და მაღე ბერთას ტაძარსაც მოხვიეს ხელი, სამღვდელონი გა-ძარცვეს და ეკკლესია ჯამეთ გადააკეთეს. ეს ეკკლესია ჯამეთ გადა-კეთებული დღემდეც სდგას კლარჯეთში.

ქართველთა ოსმალთ წინააღმდეგ მკაცრად იწყეს ბრძოლა; ესენი ბრძოლნენ სასტიკად მით უფრო, რადგანაც ოსმალებმა ამათი მოძმე ქართველნი აქა-იქ დასტანჯეს უწყალოდ, და ამ ტანჯვით იგინი მაინც გაამაჭმადიანეს. ბრძოლნენ გმირულად, მაგრამ ბოლოს ქანც-გაწყვეტილებმა იწყეს აქეთ-იქით ლტოლვა; დაბა და სოფლებ-მა იწყეს ვერანად ქცევა. ოსმალთ თავიანთ ხრიკები შეაჩერეს, ხალ-ხი დააშოშმინეს, რამდენიმე ხნის შემდეგ ხელ-ახლავ მოჰკიდეს გა-მაჭმადიანებას ხელი და ქართველებს დაუწყეს გამაჭმადიანება და ი-რეგორ: ოცი, ოცდა-ათ სოფელს დაეცემოდნენ, ამ სოფლის ხალხს ერთად შეჰყრიდნენ, გარს ოსმალის ჯარს შემოაკრავდნენ და თათ-რობას ეუბნებოდნენ. ქართველთა ჯარ ესმოდათ:

— არ გავთათრდებით, რაც უნდა იქმნეს.

— დაგხოცავთ სუფევლას, არც ერთს არ დაგარჩენთ ცოცხალს. ეუბნებოდნენ ოსმალნი.

— ნება თქვენი გახდესთ, რაგორც გერჩიოთ, ისე ჰქმენიო საქმე.

— ჩვენი ნება და საქმე თქვენი გამაჭმადიანება არის. მიუგეს ოსმალთა.

— არა, ჩვენ მაგას ვერ ვიზამთ. ჩვენ, თქვენი ნება დახოცვის მხრით გითხარით, მიუგეს ქართველთა.

— დახოცვა ჯკუის საქმე არ არის, საქმე გამაჭმადიანება არის; ეს ადგილები ჩვენ მიტომ დავიკავეთ, რომ ქართველნი გავამაჭმადიანოთ და არ დავხოცოთ. ჩვენ მაჭმადიანობის გავრცელება გვინდა, რომ ეს წმინდა სჯული მოიფინოს უსჯულო ქართველებში.

— ჩვენ ვერ ვიზამთ მას, მიუგეს ქართველთა.

— არა გიშავსთ-რა, ჩვენ შეგაჩვევთ, გასწავლით უველაფერს. მიუგეს ოსმალთა. მაგრამ ქართველნი მაინც არ თანხმდებოდნენ.

ლევანელ-კლარჯელებისთვის დადგა დიდი უბედურების დღეები. აქ მცხოვრებ ქართველობას გარს აუარებელი ოსმალოდან მოსული ჯარი შემოეკრა, და იწყეს ქართველების დევნა და ბატიმრება, მოხუცებულნი ქართველების დედაკაცნი და მამაკაცნი ხმა-მაღლა ჭეკვირობდნენ ტირილით.

— არ გავთათრდებით... ვაი ჩვენს თავს, ჩვენს ბედს, უნდა გაგვამაჭმადიანონ ძალით, ღმერთო, ნუ გვიწყენ, გვაბატიე! ბატიმარ ქართველებს მოუარეს ერთად თავი და უველა ესენი წყობა-წყობა მიჭეკვანდათ ართვინის ხიდის გვერდით, რომელი ხიდიც ჭოროხზე იდგა. აქ აუენებდნენ ქართველთა და გარს ჯარის კაცნი სცავდნენ.

ბერობილ ქართველთა ბირდაბირ, ხიდის გვერდით, ერთ ადგას, დაასვენეს ერთი ძველი ქართველთა ხატი, რომელსაც ქართველნი დიდს ბატივს სცემდნენ. ეს ხატი ართვინის ეპკლესიისთვის წაერთმიათ ოსმალებს. ხატის გვერდით იუო თავ-საკვეთი ქვა და იდგნენ ჯალათები თავ-საკვეთით აღჭურვილნი. ბერობილ ქართველთაგან სამ სამნი მოჭეკვანდათ ქართველთა ხატის წინაშე და გაკრძალვით აუენებდნენ და თან ეუბნებოდნენ:

— თათრდები თუ არა? თუ თათრდები ხომ კაი, თუ არა და აი თავ-საკვეთი და ჯალათი.

— არ გავთათრდები, არა და არა შეუტიეს მრავალთა.

— აბა მაშ თავები ამათ, ეუვირეს ოსმალთა, ჯალათის წინ წააყენეს ბურობილი ქართველთაგანი და მოჭკვეთეს თავი და დაჭრილი ჭოროხში გადაყარეს. ქართველთა ნახეს მეგობრის წამება სჯულის გულისათვის. ესენი შეჭკრთნენ, შეშინდნენ, მტერს დახვნება სთხოვეს. ამათ მისცეს მათ ნება. იგინი დათიქრდნენ. ბოლოს უთხრეს:

— გავთათრდებით, მეტი გზა არ არის.

— ძალიან კარგი, მაშ თუ გათათრება გინდათ, აგერ, იმ ხატს მიათეურთხეთ, რომ ჩვენ დავრწმუნდეთ თქვენს გათათრებაზე.

— ხატს რადაზე მივათეურთხოთ, იგი რას გიშავებთ თქვენ ან ჩვენ, რა გინდათ მისგან, რომ მივათეურთხოთ?

— რომ ჩვენ დავრწმუნდეთ თქვენს გათათრებაზე, თუ არა და უამისოდ ჩვენ ვერ ვირწმუნებთ თქვენს გათათრებას.

ქართველთა მიუგეს:

— ჩვენ გავთათრდებით, მაგრამ ხატს ვერ მივათეურთხებთ.

— ვერა და დაიხოტებით. მიუგეს ოსმალთა მრისხანებით.

— ნება თქვენი აღსრულდეს, როგორც გერჩიოთ ისე ქენეთ. ჩვენ არ შევშინდებით; და რავდენიმე ქართველთ ბურობილნი წარსდგნენ წინა და მოჭკვეთეს ამათ თავები და გადაყარეს ჭოროხში. ამ მოწამეების სიკვდილი და წამება რა ნახეს მრავალთა, ესენი შეშინდნენ, იწყეს დრტვინვა, თავის დანანება და ამიტომ ისურვეს ოსმალთა ბრძანების აღსრულება და ხატზედ მიეთურთხება. ხატზე მიეთურთხების შემდეგ მიმეთურთხავს ათავისუფლებდნენ და იქვე ათათრებდნენ. ორი დღის განმავლობაში რვაას ქართველს მოსჭრეს თავი და გადაყარეს ჭოროხში, რომელთაც ვერ გაბედეს ხატზედ მიეთურთხება. ზოგნი კი ასახელებენ, რომ ათას ოთხას კაცს მოსჭრეს თავი.

ასე და ამ გვარად, ართვინის ხიდის გვერდით დიდ-ძალი ქართველობა გაწყვეტილა ოსმალთა წინაშე ბრძოლაში მაჭმადიანობის გამო. დახოტილებში ბევრი დედაკაციც რეულა და მდედლებიც-ვინც დარჩა ისინი გაათათრეს და მათში ასეთის სასტიკის შიშიანობით დაამკვიდრეს მუსლიმანობა.

აქაური ქართველნი მეტად ჭკვიანნი და მხნენი იყვნენ. ბევრმა მათგან იწყეს კათოლიკეთ თავის აღიარება, ზოგმა სომხობა და ამით გადირჩინეს თავი წამებისაგან, რადგანაც ოსმალნი კათოლიკებსა და სომხებს არ ატანდნენ ძალას. საქართველოს კათოლიკეთ თვით ხალხი მფარველობდა. ხალხს სულთანთან ხირობაც ჰქონდა შეკრული. სომხებს კი ხმას არ სცემდნენ, რადგანაც ძათი მორიდებაც არ ჰქონდათ. მარტოდ ქართველებს მტრობდნენ, რომ ამათ საქართველოს მეფესა და ერთან კავშირი არა ჰქონიყოთ.

ამ ადგილებში ქართველნი გათათრდნენ, მაგრამ ქრისტიანობას მაინც არ სტოვებდნენ, საიდუმლოდ ქრისტიანობდნენ. ეს ამ ბები ოსმალთა შეიტყეს, ამიტომ მათ ქართველებს სასტიკად უწყეს დევნა და ტანჯვა-წამება. უკანასკნელ საქმე იქამდის მივიდა, რომ ლივანელ და კლარჯელ ქართველებს ქართულს ენაზე ლაპარაკიც კი დაუშალეს. ქართულს ენაზე ლაპარაკის დაშლამ დიდი ზეგავლენა იქონია ქართველებზე და ამიტო მათ ლტოლვა იწყეს საქართველოს იმ ადგილებისკენ, სადაც ქართველი მეფე იჯდა, ქართველთა გამგეობა იყო. ოსმალთა მაგე მოიღეს ამის წინააღმდეგი ძალა და იარაღი; ამათ ოსმალოს ჯარი დაახვიეს ქართველებს გარს და სასტიკის მუქარებით აუწყებდნენ თავიანთის ბრძანებას ვინც თანახმანი იყვნენ ბრძანებისა—იმათ სტოვებდნენ თავისუფლად და ვინც წინააღმდეგი იყო, იმას ატანიმრებდნენ; წინააღმდეგ ხირებს ერთად აგროვებდნენ და ბოლოს უველა ამათ მისირში რეკავდნენ, ამ გარეკილ ქართველების ადგილებზედ კი ნამდვილს ოსმალებს ასახლებდნენ. აი ამ მიზეზით აიხსნება, რომ ლივანის ხევის დასასრულს მრავალს ალაგს, სოფლებში დღეს ქართული ენა აღარ სუფევს და ზოგიერთს სოფლებში მცხოვრებნი ოსმალურად ლაპარაკობენ. ამ მრავალ ოსმალთა მეოხებით უველა სოფელში თვით მკვიდრთ ქართველთა მცხოვრებთაც დაჰკარგეს თავიანთი დედა-ენა. ოსმალთა ნატვრაც ეს იყო, ამისთვის ბრძოდნენ იგინი. აი, ამიტომ არის, დღეს ლივანის ხევის დასასრულს ადგილებში ქართული ენა დავიწყებული და მოსპობილი. აქ ისიც უნდა ითქვას, რომ ლივანის ხევს იქით, კარგა გზას რომ გასცილდებით, იქითა მხრის სოფლებში კი

ეგვლგან ქართული ენა სუფევს. ლიგანის ხევიდან წაუვანილ და გადასახლებულ ქართველთა რიცხვით ძველად სავსე ეოფილა მისირი, შამი და დიარბექირი. ეს ასევე მარწმუნა ადრე აჯევისთაველმა ჭუსეინ ხანაზ ქამჯარაძემ, სახალხო მელექსემ, რომელიც დიარბექირს და ხსენებულს ადგილებში 20 წელიწადი უაჩადად იყო გავარდნილი.

ეს უმთავრესი მიზეზები იმისა, რომ ართვინის ახლო-მახლო ქართული ენა ზოგიერთ სოფლებში სრულიად მოისპო.

ართვინის (კლარჯეთამდის) გამაჭმადიანება.

(ნაამბობი ბ. ლუკა ანდღულაძის მიერ).

რუსეთმა რომ ბათუმი ჩაიბარა, მე მაშინ სამსახურში შეველ, მალე ბათუმში ვიქმენ განწესებული და იქიდგან გურიის მილიციაში ვემსახურებოდი. აჯარის ჩაბარების შემდეგ მე აქედ ვმსახურებდი, ხან აჯარაში, ხან ზეკანს, ლიგანას და მურღულის ჩაბარებაშიაც თვით ვიყავ დამსწრე და მოხაწილეობის მიმღები. იმ დროებში ჩვენ აქ ძლიერ ბევრი ღრმად მოხუცებული ქართველ-მაჭმადიანები ვნახეთ, რომელნიც ლაპარაკობდნენ თამამად შემდეგს:

მას შემდეგ სამი თაობა გავიდა, რაც ართვინის ხალხი კლარჯეთამდის გამაჭმადიანდა. ართვინელნი დიდად მაგრობდნენ და ამიტომ ოსმალოსგან დიდძალი ჯარის კაცი იქმნა მოგზავნილი და ამ ჯარის კაცებმა ქრისტიანობის გულისთვის 1400 ქართველს მოსჭრეს თავი და ეს თავები ჭორიხში ჩაყარესო. აქეთ ბევრ მოხუცებულთ ახსოვთ გაგონილი ამბავი, რომ ქრისტიანობის გულისთვის ერთს დროს ქართველთ 1400 კაცს მოსჭრეს თავიო. მოხუცებულთა ფიქრით ეს უნდა მომხდარიყოს 1740 წლებში.

(ქედის ხოჯა ახმედ ხალიფაშვილის ნაამბობი).

ზეკანი ნებით არის გამაჭმადიანებული, აქ ოსმალებს სისხლი არ დაუღვრიათ.—ამიტომ ზეკანი ნებით გაქრისტიანდებაო. ამის

ნიშანი ჩვენ უკვე ვნახეთ, შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილი, ზეგნელი, თავის ნებით გაქრისტიანდა. ძველად ხოჯა ხერხეულიძე ასე იტყოდა: რომ ნებით არც ერთი მხარეა გამაჭმადიანებული, სადაც კი გამაჭმადიანებულან, უფლისგან ძალით მომხდარა. ზეგნელების აჭარელებზედ არა ნაკლები უტანჯნიათ. ნახევარი ზეგანი ფოცხვისა და ქვაბლიანისკენ გაწყდა ბრძოლაში, რადგანაც არ თათრდებოდნენო, დანდალოს ზეგანს მიჭბაძა და მიტომ გაწყდნენ ესენიც ბრძოლაში. დანდალოს აჭარამ მიჭბაძა და აჭარაშიაც დიდი სისხლი დაიღვარა. ხოჯა ხერხეულიძეს კარგად ახსოვდა ის დრო, როცა აჭარაში ხალხი ქრისტიანობდაო.

ხერხეულიძე ღრმად მოხუცი გარდაიცვალა, ასე 90 წლისა. ეს იტყოდა ხოლმე, რომ ჩვენის გვარიდან პირველად მამა-ჩემი გამაჭმადიანდაო. მამაჩემი შაშინ 20 წლის დელეუანდი იქნებოდა და სჯულზე ძლიერ მაგრობდაო. თურქებს ბრძოლა აუტეხეს, მამაჩემის ერთი ნათესავი დაიჭირეს და თავი მოჭკვეთეს, ზოგი ბაწრით დარჩეს; მამაჩემს შეშინებია და გამაჭმადიანებულა. ეს ამბები უნდა მომხდარიყოს 1770 წლებშიო.

ხულოს ეკკლესია რომ დააქციეს, მაშინ ზეგნელები ძრიელ ჯავრობდნენ და ლაპარაკობენ, რომ რად აქცევენო. ფაშასთან მივიდნენ და სთხოვეს:

— ფაშა, აგრემც თქვენს მუხლებს ვენაცვალებით ამ ეკკლესიას ნუ აქცევთ, ცოდოა, ჩვენი ძველების გაკეთებულიაო, ნუ იზამთ ამასაო!

ფაშამ ამათ ლალატი შესწამა; ქრისტიანობას სწამებდნენ, ამიტომ თავები მოჭკვეთეს. ეკკლესია მაინც დააქციეს, ეკკლესიის ქვებით ფაშის სახლი გააკეთეს და მათ მეზელუკს (ასასფალაო) ყორე შემოავლეს, ჯამეს საძირკველი მით ჩაჭეარეს და წეარეს კედლებიც მით გააკეთეს. სხალტა რომ ჯამეთ გააკეთეს, მე პირველად ვალოცე იქ ხალხი, პირველად მე დავიძახე მაჭმადის ლოცვა მის მინარიდგან. სხალტის ეკკლესიის სურათებს რომ ტეტხლს ვაძლევდით, ესეც ძლიერ ბევრს მოხუცებულებს სწეინდათ.

აჭარლებზედ მეტი სისხლი მაჭახელმა დაღვარა. აჭარის გამაჭ-

მადიანების შემდეგ გავიდა ბარე 50 წელიწადი და მაჭახელი არც თათარი იყო და არც ოსმალს იცნობდა, იგინი ხარჯს არავის აძლევდნენ, იყვნენ კაი თოფების და ხმალ-ხანჯლის მკეთებელნი და ამიტომ ერთთავად ომი და სისხლის ღვრა უყვარდათ; ესენი აჭარლების სიტყვით გამაჭმადიანდნენ, თორემ ოსმალები ამათ ვერაფერს დააკლებდნენო. მაჭახლის სრულიად გამაჭმადიანება უნდა მოხდარიყოს 1790—1805 წლებამდის. ხალიფაშვილი ამბობდა, რომ მე გამიგია სხვებისაგან, შავშეთი და იმერხეგიც ნებით არის გამაჭმადიანებული და ისინიც თავისს ნებითვე გაქრისტიანდებიან; შავშელნი ისეთი ხალხია, რომ ისინი ყველაზედ ადრე გაქართველდებიანო.

მურდულის გამაჭმადიანება.

(ნაამბობი სხვა და სხვა მოხუცებულ ქართველ მაჰმადიანებთაგან)

მურდულში რომ შესვლა დაიწყეს ოსმალთა, მურდულელებმა იგინი არ შეუშვეს. შეკრეს მურდულის შესავალი კარი და ოსმალთ შეუთვალეს:

— მურდულს უბრალოდ ეჩხუბებით, მის ადებას ვერ მოახერხებთ. გინდ რომ აიღოთ, ხალხი მაინც არ ჩაგბარდებათ.

— ჩვენ ავიღებთ და ჩავიბარებთ კიდეც. მიუგეს ოსმალთა.

— ეს ქვეყანა თამარ დედოფლის არის, ამას ვერა სახელმწიფო ვერ აიღებს, ჩვენ არავის მივსცემთ ამის ადების ნებას! მიუგეს მურდულელებმა.

— ეგ ჩვენ ვიცით, როგორც ავიღებთ, თქვენ რაც გერჩიოთ ის ჭქენით, აწი თამარ დედოფალი წამოგეშველოსთ.

— კარგი, აწი დაიწეთ ომი, და ვნახავთ, ვინ ვის აჯობებს.

ოსმალთ გადასწყვიტეს ომი, მაგრამ ვიდრე ომს დაიწყებდნენ, მათ განიძრახეს მურდულის მოწინავე კაცების შესყიდვა. დაიბარეს ეს კაცები და თავიანთი წადილი განუცხადეს; მაგრამ მურდულელებმა უარი უთხრეს.

— ჩვენ როგორ შეგიძლებთ თქვენის ახოვნის ასრულებას?

— რატომ, მიზეზი რა არის? ჰკითხეს ოსმალთა.

— მიზეზი ის გახლავსთ, რომ ჩვენ ვიდწვით თქვენს წინაალმდეგ, ხალხს ჩვენ ვაბრძოლებთ და აბა ჩვენ რომ მათ ვუდალატოთ, ეს როგორ იქმნება. მიუგეს ქართველთა.

— ბეგობას და ადიობას მოგცემთ, აიდუღს, ფულს, ოდონდ ჩვენი სიტყვა შეასრულეთ.

— ვერ ვიზამთ მაგას, ვერ შევასრულებთ. მიუგიეს ქართველთა,

— მაშ დაგაპატიმრებთ.

— დაგვაპატიმრეთ, როგორც გენებოსთ. უთხრეს ქართველთა.

— დაგხოცავთ და საქმე უფრო ცუდათ წაგივათ. მიუგეს ოსმალთა

— დაგვხოცეთ, მაგრამ რისთვის და რაზე ჩვენ თუ დაგვხოცავთ, ჩვენს გარდა მურდულში სხვებიც არიან ჩვენზედ უკეთესნი. ისინი გაუწევენ წინამძღვრობას. როგორც გერჩიოსთ, ისე ქენით.

ოსმალთ დაუპატიმრეს ეს კაცები და დაუწყეს ტანჯვა-წამება, მაგრამ მაინც ვერ დაიყოლიეს. ბოლოს ესენი დაახრჩეს ბაწრით. ამათი ამბები მურდულში მივიდა. ოსმალებს ეგონათ, რომ ეს კაცები რომ დავხოცოთ, მათ შემდეგ მურდულელები თავს დაგვიკრავენ და დაგვმორჩილდებიანო, ეს კაცები ამაგრებენ მათთო. ის კი არა და ამ კაცების დახოცვის მეოხებით მურდულელები უფრო გაგულისდნენ,—გაცხარდნენ და ოსმალთ სასტიკი უარი შეუთვალეს. ოსმალთ მაღე დაიწყეს მათთან ომი, ომი დიდ ხანს გაგრძელდა, მაგრამ ოსმალთა ვერაფერი გაუწყეს; მურდულელებმა ოსმალთა ჯარის უმეტესი ნაწილი გაუწვიტეს, სულ უკან იფრინეს. ასეთი დამარცხება ჯარისა მურდულელებისაგან ხშირად მომხდარა ხოლმე. ოსმალებს გაუძნელეს მურდულის აღება. მურდულის ხალხის გმირობას ის უფრო ამხნევებდა და ინახავდა, რაგანაც მურდულში ბატონად ერთი ქართველი მდგელ-მთავარი იჯდა, რომელიც მართავდა და განაგებდა მურდულის ქართველთა საქმეებს

ბევრის სისხლის დვრის შემდეგ ოსმალთა სძლიეს მურდულელებს. მთლად აიღეს, მაგრამ დიდის შიშით და ძრწოლით. ოსმალთ უთხრეს:

— თქვენ ოდონდ ჩვენს ხმალს მოენდეთ და სხვა თრიგ თქვენ ჩვენი ფიქრი ნუ გაქვსთ, ჩვენ თქვენ არა თრით შეგაწუხებთ. სხვა ხეობის ქართველებსავით სჯულს არ გამოგაცვლევინებთ, თქვენ ოდონდ ხარჯი გვაძლიეთ.

მურდულელნი დაემორჩილენ მათს სიტყვას და დაიწყეს ცხოვრება. ოსმალთა იწყეს ფეხის გამაგრება. ნელ-ნელა შეისეიდეს აქაიქ მოწინავე კაცები და უკანასკნელ მურდულის ქართველებს გამოუცხადეს შემდეგი:

— მურდული ოსმალისა არის, თქვენ ქართველებიც ოსმალისა ხართ, ამიტომ ჩვენ ვითხოვთ, რომ თქვენ ჩვენი წმინდა სჯული მიიღოთ და გათათრდეთ.

— ოჰ! ჩვენ მაგას ვერ ვიზამთ, ეგ არ შეგვიძლიან. მიუგეს ქართველთა.

— ომი მოხდება, დაიღუპებით, საქმე წაგიხდებათ.

— როგორც გერჩიოსთ, დაიწყეთ ომი, ვნახოთ, როგორ იქმნება ბრძოლის საქმე!

ოსმალთა მალე დაიწყეს ომი; ბირველ ხანებში იძლიენენ, მაგრამ მალე ტრაბიზონის და არზრუმის ჯარები მოვიდნენ და ასეთის შეერთებულის ძალით მურდულს დაუწყეს ომი. მურდულის ერი მოსდრეკეს. მოხების ბორკილი დაადვეს კისერზედ. დამორების უმალვე გათათრება უთხრეს, მაგრამ ამაზედ უარი მიიღეს. ოსმალთა მალე მდვდლების გარეკვა დაიწყეს, მოკლე დროის განმავლობაში მურდულში ერთი მდვდელიც არ დარჩა, თვით მდვდელ-მთავარიც გამოაგდეს. საჩქაროდ ეკეკლესიების ნგრევა-დაგტევაც დაიწყეს. ისე უწყალოდ და შეუბრალებლად მათ არსად დაუქცევიათ ქართველთა სიასლი და ეკეკლესიები, როგორც მურდულში. მურდულის ქართველობამ თითქმის ასახელა თავისი არსებობა; ოსმალნი გაკვირვეს ამათ თავიანთის გმირობითა და ბრძოლით; ესენი ოსმალებს სჯულის გულისთვის დაუცხრომლად 1790 წლებამდის ებრძოდნენ. ამ ხანამდე აქ ბევრს სოფელში ქართველნი ქრისტიანობდნენ; ქრისტიანობისთვის ესენი არც ოსმალებს უშინდებოდნენ. როგორც შეეძლოთ, ისე ბრძოდნენ და იდვწოდნენ, მაგრამ ესენიც მობეზრდნენ

ბრძოლას და უკანასკნელ მთლად მურდულის ქართველნიც გამაჭმადიანდნენ.

ოსმალნი დაწუნარდენ და მურდულის ქართველებს მიუუნეს ჭანელ მოლა-ხოჯები. მურდულელთ მალე დაისწავლეს მუსულმანური ლოცვები და ლოცვის წესები. ესენი მალე ისე დახელოვნდნენ, რომ ამათგან ზოგიერთმა ემაწვილებმა სასულიერო წოდებაში შესვლაც ისურვეს და ამისთვის მზადება. მურდულელ ქართველთაგან მალე მოლა-ხოჯებიც გამოვიდნენ. ამათ იწყეს ხალხის მზადება და მაჭმადიანობის გავრცელება, მტკიცე ნიადაგზე დამყარება. ამათ ოსმალთ დაუნიშნეს საკუთარი მუდერისი, ამას ჭქონდა თავის „მეჯლიში“ და ეს განაგებდა მურდულის ერის საქმეებს. მუდერისი სხვა მხრის მცხოვრებ მაჭმადიან ქართველებს არ ჭეავდათ. მურდულელებს ოსმალებმა ასეთი უბირატესობა უფრო შიშის გამო მიანიჭეს, რადგანაც მურდულელების ეჭვი ჭქონდათ, ქრისტიანობას სწამაბდნენ, ეკეკლესიების პატივის-ცემას და სხვანი, მაგრამ მათ ვერც ხოჯებით და ვერც მუდერისით ვერაფერი გააწყეს. ოფველივე ამოდ დაუშთათ. მურდულელების ზოგი თუ გათათრეს, ზოგი სულ ვერ გატეხეს.

1840 წ. ოსმალთა დიდის მეცადინეობით შეიტყეს, რომ მურდულში თურმე გათათრებული ქართველები ჩუმად ქრისტიანობდნენ, და ეს ჩუმი ქართველი ქრისტიანები მთელს მურდულის ხეობის ქართველებსაც ამაგრებდნენ სჯულზე, ამათ მიმხრობილი ჭეავნდათ თვით მოლა და ხოჯები. ქრისტიანების რიცხვი აღმოსჩნდა სოფელს გეგლეში, თხილაზორში, ძანცულას, თასმალოს და რამდენიმეც სხვა სოფლებში. საქმის გამოძიების შემდეგ აღმოსჩნდა, რომ ხსენებულ სოფლის ქართველთ სჯულის გეულისთვის ასი წელიწადი ოსმალთ წინააღმდეგ უბრძოლიათ და ასი წელიწადიც ამათ ქრისტიანობა ჩუმად შეუნახავთ.

ერთს დროს ესენი მუსულმანებიც ეოფილან და სიდუმლო ქრისტიანებიც. მუსულმანობას დღისით ასრულებდნენ, მუსულმანობა ისე ოსტატურად ეკავთ, რის გამოც კაცი მათ ვერაფერს ეჭვს ვერ-ომეკდა, ბაირამს, რამაზანს და ასეთს დიდს დღესასწაულებს და მარხვებსაც დიდის ამბებით იხდიდნენ, სუნებსაც სიამოვნებით

იხმობდნენ თავიანთს სახლებში, ერთის სიტუვით კაცს ეს ხალხი ნამდვილ მუსლიმანები ეგონებოდა, ვერათერს ეჭვს შეიტანდა მათზედ

ქრისტიანობას ესენი ასრულებდნენ დამე: მათ ერთი ოთახი ჰქონდათ ამორჩეული, ეს ოთახი ერთი მოსახლის ქვეშ იყო გაკეთებული, სარდაფივით, დანიშნულს დროს, ამ ოთახში გროვდებოდნენ და აქ ლოცულობდნენ ქრისტიანულად ამათ ჰყავდათ მღვდელი; ეს მღვდელი ტრაპიზონში იყო ნაკურთხი, ბერძნის ეპისკოპოზისაგან. ეს მღვდელი დღისით ნამდვილი მუსლიმანი იყო და დამე ქრისტიანი, ერის კაცის ტანთ-საცმლით იარებოდა ხალხში. სალოცავს ოთახში კი იგი ფილონით შეიმოსებოდა. მღვდელს ჰყვანდა ვაჟი-შვილი, და ეს ამზადებდა მას, რომ მამის შემდეგ მღვდლათ შვილი უნდა კურთხეულიყოს. ამათ გვარის წევრთ ასე მოუხერხებიათ ხოლმე ეოვედთვის და ესენი ეოფილან მღვდლებად.

მღვდელი საეკლესიო ნივთებსაც ინახავდა, ბარძიმ, ფეშხუმს; სამთლებსაც აკეთებდნენ, სამთლებს შიშის გამო ტოტას ანთებდნენ, საკმელს კი ხშირად აკმევდნენ; სხვა რამ საეკლესიო ნივთებიც ჰქონიათ, ნამეტურ ძველი ხატები, მაგრამ უველა ესენი მათ სწუობიათ სალოცავ ოთახის ერთს დოლაბში. რომლის კარებიც კედელში ისე ოსტატურად ყოფილა ჩატანებული, რომ ხამი, უცხო კაცი იმას ვერ გაარჩევდა, ვერას შეატყობდა. საიდუმლო ქრისტიან-ქართველები საიდუმლო ლოცვას გარდა მცირედ კარშიაც ქრისტიანობდნენ. მაგალითებრ, შობა დამეს ამათ იცოდნენ „ალილოს“ თქმა: ბატარა ბიჭები ერთად შეიკრიბებოდნენ და აქაიქ ქართველებთან „ალილოს“ ძახილით წავიდოდნენ; ოსმალოა მოდა ხოჯები კი ასე ჰფიქრობდნენ, რომ ვითომც ბავშვები მღერიანო. ქართველნი უველა ქრისტიანთ დღესასწაულებსაც იგონებდნენ ხოლმე და ნამეტურ უქმობდნენ შობას, აღდგომას, წყალ კურთხევას, ახალ წელიწადს და ელიობას, ქრისტიანულ მარხვასაც ინახავდნენ. საიდუმლო ქრისტიან ქართველებს ერთი ჭანელი ხოჯა და ერთი მოდა გადაეკიდა: ესენი დიდის ოსტატობით ადევნებდნენ მათ თვალ-ყურს და უკანასკნელ დარწმუნდნენ ქართველთა ქრისტიანობაზე, ამიტომ მათ სიჩქაროდ

დაბეზდეს ქართველნი. ოსმალოს სასულიერო მთავრობამ მალე კა-
ცები გამოგზავნა; გამოძიება მოახდინეს, და რამდენიმე ბავშვი გა-
ტეხეს, რომ იგინი ქრისტიანობდნენ. ბატარები რომ არ გამოეტე-
ხათ, დიდრონებთაგან კი ვერას შეეტეობდენ. საქმე გამოაშკარავდა
ქრისტიანებთაგან საქმის დამალვა ადარ იქნებოდა. ამათ მიმართეს ასე:

— ბატონებო, თქვენ რა გეშრიანებათ ჩვენის რჯულისაგან, ჩვენ ხომ მუსლიმანებიცა ვართ.

— არ შეიძლება, თუ მუსლიმანი ხართ, მუსლიმანი უნდა იყოთ და არა გიაური — ქართველი, გიაური და მუსლიმანი ერთად არ შეიძლება. რომ იქმნეს.

— ჩვენ გიაურები არ ვართ, ჩვენ გურჯები ვართ, მიუგეს ქართველთა.

— თქვენ სუფველას დაგხოცავთ, არც ერთს ადარ დაგტოვებთ. მიუგეს ოსმალთა.

— ნება თქვენი ადსრულდეს, ხოლო ჩვენ რაც ვართ ის ვიქ-
ნებით და იმითივე გავსწყდებით.

31248

საქმის გამოძიების და გარკვევის შემდეგ საიდუმლო ქრის-
ტიანე ქართველები სიკვდილით იქმნენ განკითხულნი. დანიშნულს
დღეს გაიყვანეს ისინი და ზოგი სახრჩობელაზე ჩამოჭკიდეს და
დაახრჩეს, ზოგს თავი მოჭკვეთეს და ზოგი დაჩეხეს; მაგრამ არც
ერთმა მათგანმა ამ დროს წარბიც არ შეიხარა. ქართველთა დახოცვის
შემდეგ ოსმალთა მოსძებნეს სამლოცველო ოთახიც, იქ იპოვეს
ეველა საეკლესიო ნივთები და წიგნები; წიგნებს ცეცხლი მისცეს
და დაწვეს, ოქრო ვერცხლის ხატები თვით წაიღეს და დაჭეიდეს,
სხვა და სხვა ნივთები კი თათრებს დაურიგეს, სამლოცველო ოთა-
ხიც მთლად დააქციეს.

ოსმალებმა ესენი ასე უწყალოდ მიტომ დასაჯეს, რადგანაც
სხვა ქართველებიც ეშვიც ჭქონდათო, რომ სხვებიც თუ არიან აქ
ვინმე ჩუმი ქართველ-ქრისტიანები, იმათ ნახონ ამათი ულეტა, წყვე-
ტა და თავი გაანებონ გიაურობასო. ზემოხსენებულ ქრისტიან ქართ-
ველთ გარდა სხვებიც ეოთვალან ჩუმი ქრისტიანები, რომლებიც აქა
იქ სხვა-და-სხვა სოფლებში სცხოვრობდნენ და ჩუმად ქრისტიანობ-

ეროვნული ...

ლნენ. ამათ რა ნახეს თავიანთ მოძმეების დიდი ტანჯვა-წამება, შემდეგ თვითონაც განშორდნენ ქრისტიანებს და სრულიად მუსლიმანობა იწყეს — მეტი გზა აღარ ჰქონდათ, რას იზავდნენ! ასე და ამ გვარად მოსპეს ოსმალებმა მურღულში ქრისტიანობა, ამის მოსპობის შემდეგაც მურღულელი ქართველნი ქრისტიანულს წესებს არ სტოვებდნენ თურმე და, როგორც ერთმა ბერძენმა (დაზარეგმა) მარწმუსა, „ადილოს“ თქმა მურღულში გათათრებულ ქართველთა შვილებს 1870 წლებამდის სცოდნიათ. შობა დამეს თურმე ესენი ამ ლოცვით დიეკლიდნენ და შიულოცავდნენ იმ ქართველთა ოჯახებს, სადაც ასეთი მიდოცვა მოსწონდათ. ჩვეულებად შერჩათ კიდევ საღვთოს დაკვლა და წითელი კვერცხების შეღებვა. მაგრამ ოსმალთა მძლავრობის მეოხებით არც ეს იქმნა დიდხანს დაშთენილი შათში; უკანასკნელ ომის წინად უველა ესენი სასტიკის ბრძანებით იქმნა მათში აღკრძალული და მოსპობილი.

ლეს, მურღულში, ქრისტიანობის აღარაფერი ნიშნებია დაშთენილი; მურღულელნი ნამდვილი თანატიკოსები არიან, მოძულენი ქართველთა და უველა ქრისტიანების. უკანასკნელს ომის დროს უველაზე დიდის თანატიზმით ესენი აღმოჩნდნენ. მთელი მურღული ოსმალში წავიდა.

უწყიან, რომ მურღულელების მსგავსადვე იბრძოდნენ ქრისტიანობის დასაფარავად ბარხალის ხეობის ქართველთ მაჰმადიანთა ზოგიერთი სოფლელებიც. ამ საუკუნის 1860 წლებამდის ბარხალის ერთს სოფელში ქართველ მაჰმადიანებს ქრისტიანობაც ეკავათ და საიდუმლოდ ქრთველობდნენო, მდვდლად მათ მღებრაძე ჰყანდათო. მაგრამ ამათაც შეუტეს ოსმალებმა და დასჯა დაუპირესო. ბარხლელებმა თავი გაიმართლეს, სიკვდილს გადარჩნენ, მხოლოდ ქრისტიანობას კი საუდამოდ გამოემშვიდობენო. ამ ცნობას დ. ბაქრაძე და ბ. უაზიბეგიც მოიხსენებენ. 1873 წ. დ ბაქრაძეს, ლივანაში მგზავრობის დროს, შეხვედრიან ისეთი მოხუცებული მაჰმადიანები, რომელთაც უამბნიათ, რომ ბარხალში და მურღულში 1833 წლებამდე, იყვნენ ისეთი ქართველი მაჰმადიანები, რომელნიც საიდუმლოდ ქრისტიანობდნენო.

ქედის მუფთის სალიფაშვილის საამბოხო.

როგორც შემიტყვია ჩვენის ძველებისაგან, ოსმალნი იმ კუთხეების ქართველთ უფრო მალე ათათრებდნენ და ქართულ ენას აგიწყებდნენ, სადაც ქალაქი აღგილები იყო და იქ თავშები ისხდნენ, ხოლო ეთ ამის მიზეზია, რომ არდაჭანისკენ, ახალციხის, არდანუჯის და ართვინისკენ ქართველნი ადრევე გაათათრეს სისხლის დვრით და ქართული ენაც დაავიწყეს. სადაც თავშები არ იყვნენ და კაი მაკანები, იქით თათრობაც გვიან შეკიდა და ქართული ენაც მიტომ დარჩა. ოსმალთ ძრიელ სძულთ ქართული ენა, ადრე მე, ჯამეში ქართულად ვქადაგებდი. წარმოიდგინეთ, რომ ამაზედ თათრის მოლა, ხოჯები გადამემტერნენ, სტამბოლში დამაბეზღეს, ამაზედ ბასუხი მომთხოვეს და მეც დროით ავხსენ საქმის გარემოება: ქართველთ მძულვარება მოლების და ხოჯების ედებათ კისერზედ ცოდვათ.

შავშეთის და იმერხევის გამაჭმადიანება

(ნაამბობი ბერიკაცებისაგან შავშეთშივე).

ჩვენს ბერს კაცებს მოვესწარ და ისინი ამბობდნენ, რომ თორთომ ხოობის გამაჭმადიანების შემდეგ ტაო გამაჭმადიანდა და ამის შემდეგ ზარუშეთიო; ზარუშეთის შემდეგ შავშეთი და შავშეთს შემდეგ იმერხევი. ვველაზე გვიან აჭარა და მაჭახელი გამაჭმადიანებულა. ამათ ასი წელიწადი უბრძოლიათ სჯულისთვის, კინალამ მთლად გაწყვეტილან. მერე ერთს ამათ ჭკუიანს კაცთაგანს უთქვამს:

— ჯანუმ, რაზე ვიხოცავთ თავებს და ბედი ავად ვაწყდებით აქა-იქ? აგერ სხვები გამაჭმადიანდნენ და ჩვენც გავმაჭმადიანდეთო.

ჩვენ მოგვბაძეს მათ, ჩვენ შემდეგ მირატის ხევი გამაჭმადიანდა და მირატის ხევის შემდეგ აჭარელნი, მაგრამ ზოგი ხეობა ადრე, ზოგი გვიან. მე ვჰკითხე მას:

— ზარუშეთს,—თქვენ რომელ მხარეს უწოდებთ? — ჩვენს ქითაბში (წიგნში) ზარუშეთი არსად მოიხსენება, ჩვენში ერუშეთს იტყვიან. სადა სძევს ზარუშეთი?

— შავშეთის გადადმა, ადმოსავლით, არდაჭანის მხარეს, სადაც თვით არდაჭანი სძევს; აგერ, შეხედე არსიანის, შავშეთის და არდაჭანის ტიტვლიკანა მთებს, აი იმ მთებს იქითა მდებარე ადგილებს ზარუშეთი ჭქვიან.

მე ვკითხე:

— კარგად, ეხლა მივხვდი, რომ ჩვენს წიგნებში მოხსენებული ერუშეთი თქვენებური ზარუშეთი უნდა იყოს. ეს, მე მგონია, მას შემდეგ უნდა შეცვლილიყოს, რაც ეს ქვეყანა ოსმალთ დაიპყრეს.

— ადბად, ასე იქნება. ოსმალნი შავშეთსაც სხვა სახელს უწოდებენ.

რა სახელს, ვკითხე მე.

— ხან „ნისლათას“, ხან „ნისლიანს“. ჩვენს ძველებს ასე უთქვამთ მათთვის და მათაც ეს სახელი ჩაუწერიათ თავიანთ ქითაბებში (წიგნებში).

— ეს კარგი; აბა ეხლა ის მიამბეთ, თუ შავშეთისა და იმერხევის ხალხი როგორ გამაჭმადიანდა?

— აი როგორ გამაჭმადიანდა: პირველი დმერთის ბრძანება იყო და მერე ჩვენი მუჭამედისა. ქრისტიანი რომ გამაჭმადიანდება, ის უეჭველად სამოთხეში წავალ, იმას რაც უნდა ცოდვები ჭქონდეს, სიკვდილის შემდეგ დმერთი აპატიებსო. ეს ამბები და დვთის ბრძანება ჩვენ მაღე ვერ შევიტყეთ. სანამ შევიტყობდით, მანამდის ოსმალებს ვეჩხუბებოდით, რა ზორი გვქონდა, მაგრამ არა გვესმოდა და უბრალოდ თავებს ვიხოცავდით. ასე, ჩვენ როცა ეს ამბები შევიტყეთ, მაშინ ჩვენ ჩვენი ნებით გავმაჭმადიანდით, ვისაც არ უნდოდა გამაჭმადიანება, ისინი თქვენსკენ გამოიქცნენ. ვინც აქ დარჩა, ეველამ თაეანი-სცა მაჭმადიანობას.

— პირველათ ვინც გამაჭმადიანდა თქვენში, ის ხომ წმინდა, კარგი კაცი იყო?

— ოო, რასაკვირველია, რა ფიქრი უნდა, დიდი სუფთა კაცი ეოფილა.

— ვინ იყო ის კეთილი და წმინდა კაი კაცი?

— აგერ, შეხედე, აი იმ მთას, ათ მთის ხეობაზე სძევს სოფ-

მიქელეთი; იმ სოფ. მიქელეთში ძველად ერთი ზენგინი (მდიდარი) კაცი სცხოვრებდა. ერუშეთი რომ გამაჭმადიანდა, მაშინ ეს კაციც გამაჭმადიანდა, სხვა ამის ნათესავები კი თქვენსკენ გამოიქცნენ, რადგანაც მათ გამაჭმადიანება არ ინდომეს.

— გვარად რას ეტყვიან იმ ძველს კაი კაცს?

— იმ მემელექეთის სახელს, მიქელეთს, მიქელ ოღლის, მიქელაძეს, ესენი ზათ სულ აქაურები ეოფილან. ამიტომ ჭქვიან ამ სოფელს და ხეობას მიქელეთი. მიქელაძეები დიდი გვარის ფაშებიც ეოფილან გურჯისტანის დროს.

— მერე, რა ჭქონა იმ მიქელეთელმა დიდმა კაცმა? ვკითხე მე.

— იმან ის ჭქონა, რომ გამაჭმადიანების შემდეგ ის დანიშნეს არდაჭანის უფროსად და ბეგიობა მისცეს. რადგანაც ის ძალიან ცდილობდა ხალხის გამაჭმადიანებას, იმ დროს ერთი ჩვენი ძველებთაგანი არდაჭანში ჩასულა და მიქელაძეს გამოსცხადებია. მიქელაძეს უცვნია, კარგად მიუდია და ამისთვის უთქვამს: ბიჭო, რაზედ იხოცავთ თავებსაო, მაჭმადიანობა წმინდა სჯული ეოფილა; ქრისტიანი რომ გამაჭმადიანდება, ის ხირდახირ სამოთხეში წავაო. რაზე იჭირებით ძმანო, საქმეს, გამაჭმადიანდით და შოისვენეთ დავიდარაბისაგანაო.

ჩვენს ძველს სიტყვა მიუცია. მიქელოღლის ამისთვის ერთი კარგი ცხენი უჩუქებია და ეს ისე გამოუსტუმრებია იმერხევში. ჩვენი ძველები აზნაურები ეოფილან, მთელი ხეობა მათ სჭერიათ, სოფ. წყალსიმერში მდგარან. ამათ შეუერიათ იმერხევის ბეგიები და ადები: თურმანიძე, სადირასძე, ლომინაძე და მრავალიც სხვანი და უთქვამს მათთვის მაჭმადიანური სჯულის სიწმინდავე, სამოთხეში წასვლა, ცოდვების ხატიება და არდაჭანის ბეგისაგან დახირებული წყალობის მიღება. ესენი წასულან მაღე არდაჭანში, უნახავთ მიქელაძე, იმას კარგად მიუდია, ყველაფერი სჯულის საქმეები შეუტეობინებია, თან ფადიშახის მოწყალებას დაჭხირებია და ბოლოს გამოუსტუმრებია ესენი ჩვენსკენ. ესენი მოსულან შინ, მაღე ამ ხეობის სოფლის ხალხი შეუერიათ ერთად და თავიანთი სურვილი

კანონსაგებანი. ხალხს მათი აზრი კარგად მიუღია, ამათ კანონებიათ კიდეც და უთქვამთ:

— დიდის სიხარულით ვიწამებთ მუჰამედს და ნამდვილი მაჰმადიანები გავხდებით

აქ მალე მოუშენიათ ხოჯა-მოლები და ხალხს თავის ნებით დაუწყია გამაჰმადიანება. რამდენიმე ხნის შემდეგ შავშეთისა და იმერხევის ხალხი მთლად გამაჰმადიანებულა. ამ დროს სოფ. წყალსიმერს, შუა სოფელში ეკეკლესია უოფილა, ეს ეკეკლესია დაუქცევიათ და ეკეკლესიის მასალით იმავე ალაგას დღევანდელი ჯამე დაუდგავთ. ამ ალაგას ახლა ახალი ჯამე სდგას. ასევე კიდევ ამ სხვა სოფლებში გააკეთეს, ეკეკლესიები დააქციეს და ეკეკლესიის მასალით იმავე ადგილას ჯამეები დაკეთეს.

— რატომ ტბეთის ეკეკლესია კი არ დააქციეს? ვკითხე მე.

— ტბეთის ეკეკლესია იმიტომ არ დააქციეს, რადგანაც შავშეთი და იმერხევი ერთობ ადვილად გამაჰმადიანდა. აჭარლებსავით და მაჭახელებსავით ამათ დიდი სისხლი არ დაუღვრიათ: როგორც უთხოვნიათ თუ არა, ესენი მაშინათვე გამაჰმადიანებულან ღმერთის ბრძანებათ. ტბეთს რადაზედ დააქცევდნენ, მაგაზე უკეთესს რას გააკეთებდნენ, რომ დაუქცია? იმავ თავითვე ეგ ჯამედ გადაუკეთებია. მიტომ დარჩა ეგ ქლესია აქამდის, თორემ ეს რომ ჯამედ არ ეოფილიუო გაკეთებული, იქნება აქამდის არც კი მოელწია.

— შენის თქმით, ეს რამდენი თაობა უნდა იყოს მას შემდეგ გადასული, რაც აქ მაჰმადიანობა შემოვიდა? ვკითხე მე.

— მეექვსე თაობა, რადგანაც ჩემი მამის მამა იტეოდა, რომ ჩემი ბაბა, (მამა) ქრისტიანი ეოფილა და ბატარა გაუმაჰმადიანებია-თო. მას შემდეგ 300 წელიწადი უნდა იყოს გასული. მაჰმადიანები ასეთი კაცები არიან, რომ ტბეთი არ დააქციეს, ჯამეო გადააკეთეს და ხალხს მისცეს სალოცავად, და თქვენ კი ჩვენი ახალციხის ჯამე ქლესიად (ეკეკლესია) გადააკეთეთ, ზანგიანები ჩამოჭკიდეთ და არა-ხუნებთ.

სხვა ძველი კაცები ამ რიცხვს უარს ეოფენ და ამბობენ, რომ

ამ ადგილების გამაჭმადიანებიდგან 200 წელიწადზე მეტი არ უნდა იყოს გასულიო, ჩვენ ასე გაბეგიგიაო.

ამის შესახებ საუბარი დავუწყეთ და ავუხსენი საქმის ვითარება და ისიც, რომ ძველად ეს ჯამე ქართველების სალოცავად იყო მეთქი, მაგრამ მან არ დაიჯერა და ეს კი მიიხარა.

— ჩვენ ქალსიებსაც ბატიჟს ვსცემთ, რადგანაც ჩვენ გურჯები ვეოფილვართ, მხოლოდ გამჩენი ღმერთის ნებით ჩვენი ძველები გადაბრუნებულან. ამიტომ ჩვენ ჩვენი ძველების სალოცავები არ გვეჯავრება. ქალსიებს მიტომ აქცევდნენ, რომ დანაქცევის მასალით ჯამეს აკეთებინენო. ტბეთს გარდა რამდენი კიდევ სხვა ეკლესიები არის დარჩენილი და ჯამეებათ გადაკეთებულიო. ხახულის ეკლესია, თორთომისკენ, ართვინიდგან 5 დღის სავალზე, იშხანს და ბარხალს, ესენი დღეს სულ ჯამეებათ არის დაკეთებული. ამათზე იტყვიან შემდეგს: „ხახულის ეკლესიის სიდამაზე, იშხნის სიგრძე და ბარხლის დაჯდომა და დასვენებაო“. ეს ეკლესიები თამარ მეფეს გაუკეთებია. ამის კაკეთებისთვის მას ფული დაკლებია, ამიტომ მას თავის ნაწნავი იმყბი მოუჭრია, ის გაუყიდნია და იმით ანადები ფულით შეუთავებია ხსენებული მონასტრები. ქვაბლიანი და ფოცხოვის ხალხიც მაშინ გამაჭმადიანებულან, ჩვენს ძველებთან ერთად. ზარზმაც მიტომ არ დააქციეს. რაც დიდი ეკლესიებია არის დარჩენილი, ყველა ჯამეებათ იყო გადაკეთებული. ახლა კი ისევ გურჯებს უთმობენ ამ ქალსიებს. ტბეთში მიტომ მოვშალეთ ჯამე და ცალკე დავდგით.

მაგშეთის გამაჭმადიანება და ტბეთის ტაძარი.

(ნაამბობი შავშელის მაჰმადიანის გ. რდაძის მიერ, ციხის თავს მამალაბლი სასის მიერ, ლომსანაძის და სხვათა მაჰმადიანთა).

ტბეთის ეკლესია ამ მხარეში პირველი ეკლესია არის, ასეთ ეკლესიას კაცი ვერსად ნახავს. მე ბევრი ეკლესია მინახავს, ბევრად ამაზე დიდი, მაგრამ ასეთი კოხტა, ლამაზი ეკლესია კი არ-

სად მინახავს. ამბობენ, რომ ეს ეკლესია თამარ დედოფალს გაუკეთებია. ჩვენში ძველი კაცებიც იტყოდნენ ხოდმე, რომ თამარ მეფეც შიგ ამ ეკლესიაში მარხია. თამარ დედოფალს აქ შავშეთში უცხოვრია, ეს ადგილები და ხალხი ძრიელ ჭეშვრებია. ამ სოფლის ადგილები და ტუეები სულ შავშეთის ხალხისთვის დაუმტკიცებია. იგი ძალიან კარგი ხელმწიფე ყოფილა. იმის სიკვდილის შემდეგ აქ ოსმალები მოსულან და ყველაფერი სოფლები და ადგილები აუღიათ. ხალხი თავის ნებით ჩაბარებია. ჩხუბი არ უქნიათ. მერე მაჭმადიანობაც შემოსულა. ჩვენები მალე გამაჭმადიანებულან. ამათ ოსმალოსთვის უთხოვნიათ ასე:

— ჩვენ გავმაჭმადიანდებით, თქვენს ბრძანებას შევასრულებთ, მხოლოდ თქვენთან ერთი სათხოვარი საქმე გვაქვს; თუ ამას შეგვისრულებთ, მაშინ უფრო ერთგულნი ვიქნებით თქვენი.

— ბრძანეთ, სთქვით, უთხრეს ოსმალთა.

— ჩვენ ვითხოვთ, რომ ჩვენ გამაჭმადიანების შემდეგ ტბეთის ეკლესია არ დაანგრიოთ, რადგანაც იმ ეკლესიაში ჩვენი თამარ დედოფალი მარხია. იქ არის მისი მეზელეული, თუ ის დაგვიქციეთ, ჩვენ ამას ვერ მოვითმენთ, მთლად გავწყდებით.

— ძრიელ კარგი, სალოცავ სახლის კედლებთან რა ხელი გვაქვს, რომ დავაქციოთ? იყოს მაგრე. ჩვენ ხელს არ ვახლებთ. ჩვენ ისევ თქვენს სალოცავად გავაკეთებთ, ჯამეთ გადავაკეთებთ.

— ნუ, შენი ჭირიმე, ჩვენ სხვა სალოცავს გავაკეთებთ, ეგ მაგრე დარჩეს და დაკეტილი იყოს მისი კარები. გადაკეთებით იქნება ჩვენ ღმერთი გავარისხოთ. მიუკო ხალხმა.

ამათ ეგონათ, რომ ოსმალებმა ეს ადგილები დროებით აიღეს. ამათ აქედან მალე გავრეკავთ და მიტომ ეს ეკლესია ჯამეთ რათ გადავაკეთოთო. ის კი არა და ოსმალებმა უფრო გაიმაგრეს ფეხი და შავშეთით სხვა ადგილების დაჭერაც დაიწყეს და ხალხსაც მაჭმადიანობა გამოუცხადეს. საქმე სხვა რიგად წავიდა. ხალხს ჯამეს კეთება დაუწყებინეს, ამათ ჯამეს კეთება გაუძნელდათ. ერთმა სთქვა:

— ბატონო, ჯამეს რადაზე ვაკეთებთ, ჩვენი სალოცავი აქ არ არის, გავადოთ მისი კარები და შიგ დავიწყოთ ლოცვა.

ხალხი თანახმა გახდა. მაღე ოსმალთ გამოუცხადეს ეს ამბავი. ოსმალთ ნება მისცეს, მაღე კარები გაიღეს, შიგ შევიდნენ, მაჭმადიანებრ მოაწყეს და ლოცვა დაიწყეს. მინარად ბატარა ეკეკლესია გააკეთეს, სადაც ზანგინები და სხვა რამეები მიწაში დაუფლავთ. რაც ეს ეკეკლესია ჯამეთ არის გაკეთებული, მას შემდეგ ორასი წელიწადი იქნება.

— ეკეკლესიის ზოგიერთი კედლები რომ დაქცეულია ეს რისგან მომხდარა, ვის დაუქცევია, ან შიგ ვის წაუხდენია?

— ეგ არ ვიცი, ბატონო, იტყოდნენ ხოლმე, რომ ეს დაქცეულები წინადაც იყოფო, სანამ ჯამედ გადაკეთდებოდა. ძველ ჩხუბიანობის დროს შიგ აქაური ხალხი შედიოდა და თავს იმალავდა, გარედან მტერი მოადგებოდა და ზარბაზნებს ესროდა და მისგან დაქცეულაო. შიგ კიდევ ეჯემებს წაუხდენიათ. ჩვენში იტყვიან, რომ ეს ქვეყანა ეჯემსაც (სპარსნი) ეჭირათ და იმათ წაახდინეს შიგაო. ჩვენ ვერ წავახდენდით მასაო. რადგანაც ძველებისგან სიტყვა გვაქვს დარჩენილი, რომ ამ ეკეკლესიას ხელი არ ახლოთ, ერთი ქვაც არ დააკლოთო.

ახლა ამ ეკეკლესიას ზემოთ (გუმბათს) მეხი დაეცა, ჩვენ შევშინდით, ჯამე სხვაგან გავაკეთეთ 1500 მ. დაგვიჯდა. ამ ეკეკლესიას ხელი არ ვახლეთ, ამის მინარა დავაქციეთ მხოლოდ და ქვები ვიხმარეთ იქ. ამბობენ, ეკეკლესიაში რომ დიდი ქვა სძევს, მის ქვეშ მარხია თამარ მეფეო.

(სხვის ნაამბობი)

ეს ადგილები საქართველო ეოფილა, ჩემი მამაც ასე იტყოდა იმასაც ასე გაუგონია თავის მამისგან და იმ მამასაც ასე გაუგონია თავის ძველებისგან. ჩვენ სულ ქრისტიანები ვყოფილვართ, ჩვენი ხელმწიფე თამარ დედოფალი ეოფილა. ის რომ მოგვდარა, იმის შემდეგ ჩვენ მეფე ადარ გვეოლია, წაგვხდარვართ. ჩვენს ბებიებს აქ ოსმალები მოუყვანიათ და ეს ადგილები ჩაუბარებიათ, ასე უთქვამთ.

— ჩვენ ჩვენი მეფე მოგვიკვდა, ადარა გვუყვს და ამ ქვეყნის მეფე თქვენ ბრძანდებოდეთ, თქვენ გაბარებთ. იმათ უთქვამთ:

— ჩვენ ჩაგიბარებთ, მივიდეთ უფალაფერს, თუ კი ჩვენს სჯულს მიიღებთ და გათავთრდებით.

მაშინ აქ ტბეთის ეკეკლესიაში ერთი დიდი ქეშიში მჯდარა და ამას უთქვამს:

— ჩაგბარდებით, მაგრამ არ გავმაჭმადიანდებით. გამაჭმადიანება რას საჭიროა. ოსმალთ უთქვამთ.

— ჩვენ ძალათ აგიღებთ და გაგამაჭმადიანებთ, მაშინ უარს ვეღარ იტუვით.

ქეშიშმა უთხრა:

— როგორც გერჩიოთ, ისე ქენით, მე ხალხს ნებას არ მივცემ, რომ გამაჭმადიანდნენ.

ხალხს ძრიელ შეეშინდა. ქეშიშთან მისულან და უთქვამსთ:

— ქეშიშო, ჩვენ ჩვენი მეფენ არა გვუყვს და რა ვქენათ მაშ? ჩვენ ოსმალებთან ჩხუბს ვერ გავბედავთ, თქვენ თუ არა გნებავთ ოგინი, თქვენ წაბრძანდით სხვაგან.

ქეშიშმა გაიგონა ხალხის სიტუვა. მოჭერიბა ეკეკლესიის ბარგი, თქვენსკენ წამოვიდა და უფლა ისინი იქ წამოიღო. ამას შემდეგ ხალხი ოსმალთ ჩაბარდა და მალე გამაჭმადიანებაც დაიწუეს. გამაჭმადიანებულებმა სალოცავად ეს ეკეკლესია გაკეთეს და აქნობამდის ჩვენ შიგ ვლოცულობდით. ზოგნი ძველი კაცები იტეოდნენ, რომ ამ ეკლესიის ხაზინა იმ დროს ეკეკლესიის შუა ალაგას მიწაში ჩაფლესო. მისი ზანგინებიც იქ დაუმარხავთ ძველათა, გამაჭმადიანების შემდეგ, რაც რამ ეოფილა, სულ მიწაში ჩაუმარხავთო. ჩვენი ძველების სიტუვა გამართდა და ახლა რავდენჯერმე თქვენებური კაცები იუვნენ აქა, ეკეკლესიის ადგილები დათხარეს, შიგ მეზელურები ადმოჩნდა, იქ რალაცანები ნახეს, ამოალაგეს და თან წაიღესო.

— ქართული ენა როგორდა დაჭარგეთ, თქვენ აქაურები არ ენდა იეოთ?

— აქაური გახლავართ, მე აქ დაბადებულ კაზრდილი ვარ. არსიანის მთის იქით ფეხიც არ გამიდგამს, ისე დავბერდი.

— მოხდა ასე, რომ დავჭკარგეთ, როცა გავმაჭმადიანდით, მერე მაჭმადიანურათ დავიწყეთ სწავლება. ბერიკაცები ქართულად ლაპარაკობდნენ და პატარები კი ეჩვეოდნენ ოსმალურს სასამართლოებში ოსმალურად გველაპარაკებოდნენ. მოლა-ხოჯებიც ოსმალურად გვლოცებდნენ და, მაშ მეტი რა გზა გვქონდა, რომ არ დაგვესწავლა მაჭმადიანური!

— თქვენ რომ დაისწავლეთ მაჭმადიანური და ქართული დაივიწყეთ, რატომ თქვენ სოფლებს ახლა მდებარე სოფ. ახალ დაბამ, ჯვარემა და გარეიულუფმა კი არ დაივიწყა? ეს რაგორ მოხდა? ვკითხე მე.

— მაგაზე ასე იტყოდნენ, რომ ეგენი ერთობ გვიან გადაბრუნდნენ საჯულიდან, გვიან მოდეს მაჭმადიანობა. ოსმალი მათ ძალით არ ამაჭმადიანებდნენ, და იგინი კიდევ არ მაჭმადიანდებოდნენ და გამაჭმადიანებულებთანაც მისვლა-მოსვლა არ ჭქონდათ; ერთმანერთში ჭქონდათ მეგობრობა, ნათესაობა, და ყოველივის ქართულს იტყოდენო. იმერხევზედაც მაგრე გამიგონია და ასეც იტყოდნენ, რომ შავშეთის გამაჭმადიანების დროს, ნახევარზე მეტი ხალხი გაიქცა, არ გამაჭმადიანდა; სოფლები განახევრდა, სახლები და მამულები ცარიელები იყოფა, ოსმალებმა აქ ქურთები და თურქები მოიყვანეს და დასახლესო. ისინი აირივნენ ჩვენში და მერე იმათის ლაპარაკით და მუზობლობით ჩვენც ოსმალური ლაპარაკი შევისწავლეთ და ქართული დავკარგეთო. ქართულის დავიწყებას პატარებიდგან ეწყებულაო, რადგანაც ჩვენი და ქურთის და თურქის უმაწვილები ყოველთვის ერთად იყვნენ ხოლმეო. იმერხევში კი ოსმალებს არავინ ჰყოფნიათ და არც დაუსახლებიათ.

(სხვის ნაამბობი)

შავშელებმა ქართული ენა მიტომ დაჭკარგეს, რადგანაც ამათზე წინეთ გოლამ (გოლა) დაკარგა, ზარეშეთმა (ერეშეთი) და სხვა ადგილებმა. ჩვენი ძველები იტყოდნენ, რომ ჩვენ ქართულს ვიტყოდითო და ერეშეთი, გოლა, თორთომ-ოლთი კი მაჭმადიანურს

ლაპარაკობდნენო. იქ რომ ჩავიდოდით და რამეს ჩავიტანდით გასასყიდლად და ქართულს ვიტეოდით ჩვენ გაგვცინებდნენ და გვეტეოდნენო:

— ბიჭო, რაზე ვერ დაისწავლე მაჭმადიანური ენაო? თქვენ აჭარლები ხომ არა ხართო? რატომ რჩებით მაგრე ბეჩათო? ქართული მუსლიმან კაცს არ მოუხდებაო? რომ თათრული ვერ დაისწავლოს, მაშ ლოცვებს როგორ დაისწავლითო?

შავშელებს თათრული ენის სწავლება დაუწყეიათ და შეუსწავლიათ ნელ-ნელა. ესენი ხანდისხან ყაენს, არდაჭანს და ოლთს რომ მიდიოდნენ სავაჭროდ, იქ მაჭმადიანის და ქურთის ქალებს ირთავდნენ ცოლად, და მოჭეკანდათ შინ იმ ჭაზრით, რომ ემაწვილებმა მაჭმადიანური დაისწავლონო; თორემ ჩვენებური ქალები შვილებს ქართულად ელაპარაკებოდნენ და ამიტომ პატარანი მაჭმადიანურს ვერარ სწავლობდნენო. ძველად შავშეთის სოფლებში არ ეოფილა არც ერთი ოჯახი, რომ იქ ორი თუ არა, ერთი მაჭმადიანის ან ქურთის ქალი მაინც არ ეოფილიეოს, ამიტომ გადაბრუნდა შავშეთის ხალხი ქართულის ენიდგანაო.

იმ დროს, აჭარ-მაჭახელი ქრისტიანები იყვნენ და ჩვენსა და იმათ შუა დიდი ჩხუბი იეო ხოლმე. ოსმალნი ჩვენ აჭარაში ადარ გვიშვებდნენ, რომ იქ აჭარა მაჭახლელებთან ქართულად არ გველაპარაკნა, რადგანაც იგინი ჩვენ გვემტერებოდნენ, მაჭმადიანურად არ ლაპარაკობდნენ, მტერობით გაცარცვაც დაგვიწყეს, მთლად ფირალად გახდნენ, შავშელ კაცს სადაც დაიჭერდნენ, იქ მაშინათვე გაჭქუცავდნენ, წაართმევდნენ ყველაფერს, ვინც ძალაზე დაუდგებოდა, იმას თავსაც მოსჭრიდნენ. აჭარლებზე უარესი მაჭახლელები იყვნენ. მათგან ეოველთვის შეწუხებაში ვიეავით, სადაც დაგვიჭერდნენ, გვცემდნენ, გვცარცვავდნენ, გვხოცავდნენ, ვინ იცის რაებს არ გვიშვრებოდნენ. მთლად აგვიკლეს, არ მოისვენეს, ადარც ჩვენ გვასვენებდნენ, — შავშელნო, რად გამაჭმადიანდითო! ამიტომ ყველაფერ ცუდს საქმეებს ჩადიოდნენ. იგინი ადარც მუშაობდნენ, არც სთესდნენ, არც ხნავდნენ, მარტო მარტოდ ფირაფობდნენ და ჩვენის შრომით სცხოვრობდნენ.

ამათ ისე არიეს ქვეყანა, და ხალხი იმ ზომამდის შეაწუხეს, რომ უკანასკნელ ოსმალმა დაიჭირა იგინი. მაგრამ არც ამათ დაე მორჩილნენ. იმათაც დიდხანს ეხლუბებოდნენ და არ მორჩილდებოდნენ. ბოლოს მათ გამაჭმადიანება დაუწყეს. არც ეს ჭქნეს ადვილად. ამისთვისაც ჩხუბობდნენ, უკანასკნელ ბაინც გამაჭმადიანდნენ და გამაჭმადიანების შემდეგ კი ცოტად დაგვიმეგობრდნენ, რადგანაც ჩვენის სჯულის იყვნენ. ბევრნი იტეოდნენ ხოლმე, რომ აწარელნი ადრე შავშეთში რომ მოვიდოდნენ და ტბეთის ეკკლესიას დაინახავდნენ, გარედ ხირჯვარს დაიწერდნენ, ქრისტიანულად ილოცავდნენ და შიგ შესვლის შემდეგ კი მაჭმადიანურადაო. აწარლებსაც დიდად უყვარდათ ტბეთის ეკკლესია, და ამ ეკკლესიის დაქცევა რომ ვისმეს გაებედნა, იმას აწარელნი ცოცხალს ადარ გაუშვებდნენო.

შავშეთში, ამ 40 წლის წინად, უველა მოხუცმა კაცმა და ქალმა იცოდა ქართული ლაპარაკი. ამის შემდეგ აქ ხმები მოჭვინეს, რომ გურჯიჯას ენაზე ლაპარაკს თავი გაანებეთ, თორემ დღეს თუ ხვალ რუსი მოვა აქ, ტბეთს აიღებს და მაშინ ვინც კი ქართულად იტყვის რასმეს, იმას უეჭველად გააქრისტიანებენო. შავშელთ დიდად ეშინოდათ ამისი და ამიტომ უოველი შავშელი თავის შვილს მხოლოდ მაჭმადიანურს ლაპარაკს და წერა კითხვას ასწავლიდა. ასე და ამ რიგად შავშეთში ქართული ენის ძირიანად ამოვარდნის დრო 1840 წლიდან იწყება. შავშელთ მოამბეთა უკანასკნელ მე შემდეგი სიტყვა ვუთხარი: ქართული ენა ამოვარდა იმ კუთხეში, სადაც ძველად ესეგე ენა უვავოდა. ოსმალთა მეოხებით დაეცა დასავლეთ საქართველო, მაგრამ დმერთმა არც იგინი დასტოვა, მდვთის მადლით იგინიც ეცემიან დღეს, საქართველოს ცოდვები არ რჩება მას, ნელნელა ეკითხება და უკანასკნელ მთლად ბასუხის მიცემაშიაც დაიდევა. რას ემართლებოდნენ საწყალ ქართველებს რომ ძალით ათათრებდნენ, უველა ნაშთებს უნგრევდნენ და სამშობლო ენას და მწიგნობრობასაც სასხლის დგრით ავიწყებდნენ.

დევესქელის ხეობის გამაჭმადიანება.

(ნაამბობი სოფ. პეტრულის მცხოვრებ ქართველ მაჰმადიან ეუბასაგან, და ამის მოხუც მამის და სხვათა მაჰმადიანთაგან).

დევესქელის ხეობა სძევს ლიგანაში, იგი ლიგანიდან ადმოსავლეთ-სამხრეთით მიემართება. შვეიერი ხეობა არის, მეტად ცუდი გზები კი აქვს, დევესქელის ხეობაზე ადრე ოცზე მეტი სოფელი ოთოილა, ახლაც ამდენივეა. მაშინდელ დევესქელის სოფლის ხალხთა კარგ ეკკლესიად პეტრულის პატარა ეკკლესია ოთოილა. ამ ეკკლესიის გვერდით წელიწადში ერთხელ ხალხი შეიკრიბებოდა და ლოცვას და ლხინს გადიხდიდა. დევესქელის ხალხი ძალიან მხნე და ეზიადი ხალხი ოთოილა.

ოსმალებმა ლიგანის გამაჭმადიანების შემდეგ მაჭახელასა და დევესქელის ხეობის გამაჭმადიანებას მიადგნენ. მაჭახელამ ძლიერ იწინააღმდეგა, ბევრი სისხლი დაღვარეს, ამათვე მიჭბაძეს დევესქელის ხეობის ქართველთაც. ხალხი გაწყდა თითქმის, განახევრდა სოფლები, მაგრამ მაინც ვერა გააწყეს რა. ოსმალებსაც მობეზრდათ ჩხუბი და დროებით თავი დანებეს. ხალხში მოითვინა ხმები, რომ ოსმალები ქართველებს ადარ ამაჭმადიანებენო. ყველანი ემადლიერებოდნენ მაჭმადიანებს.

მალე დევესქელის ხეობა ხელ-ახლა გაივსო ხალხითა. აქ ხალხი საქართველოდგან მოსულა, რადგანაც მათ შეუტყვიათ, რომ დევესქელის ხეობაში, სოფლებში ცალიერი სახლები ბევრგან არისო, კარდა ამისა საცხოვრებელი მიწებიც ბევრიაო. ამ ადგილებს ხალხი მით უფრო ეტანებოდა, რადგანაც აქეთ ბერის მოსავალიც იცის. დევესქელი მალე გაივსო ხალხით, მოშენდა ისევ ძველებურად სოფლები და გამრავლდა ხალხი.

განვლო დრომა და ოსმალთა ხელ-ახლა დაიწყეს ბრძოლა და მეცადინეობა გამაჭმადიანების შესახებ. მალე დევესქელის ხეობასაც მოადგნენ. დევესქელის ხალხი შეიარაღდა, ხელ-ახლა ჩხუბი დაიწყეს, მაგრამ ძალი ადარ იყო. ოსმალთ დევესქელის ორივე მხრის ხეობათა გზები შეკვრეს და სასტიკის ბრძანებით გამაჭმადიანება გა-

მოცხადეს. მეტი გზა ადარ იყო, ხალხი უნდა გამაჭმადიანებულიყო, თორემ უგელას ანიავება ელოდა. მაგე სასტიკი ბრძანება გამოიცა და ხალხმაც იწყო გამაჭმადიანება, მთელი დეგესქელის ხეობა გამაჭმადიანდა.

იმ დროს, აქა იქ თითო ოროლა მდგდლები იყვნენ და ხალხს ქრისტიანებრ ალოცებდნენ, მაგრამ ამასაც დიდხანს არ გასტანა. მდგდლებს ლოცვები ადეკრძალათ და გარეკილ იქმნენ სხვაგან. ვინც გამაჭმადიანება ისურვა, ისინი აქ დასტოვეს. ჴეტრულში დარჩენილა ერთი მოხუცი მდგდელი, რომელიც ჩუმად ალოცებდა ხალხს ქრისტიანულად. ეს მდგდელი მთელს დეგესქელის ხეობის ეკკლესიებს ჭეტრონობდა და უგლიდა. ხალხი, რადგანაც ახლად გამაჭმადიანებული იყო, ამ მდგდელს საკმარისად ჴიტივს სცემდა, უგელა ემორჩილებოდა მის სიტყვას. ხოჯებიც არ უშლიდნენ, რადგანაც იგი ბერიკაცია და ღღეს თუ ხვალ მოკვდებაო. ასეც მოხდა, მოხუცი მდგდელი მაგე გარდაიცვალა. ამის შემდეგ დეგესქელში მოისჴო მთლად და სამუდამოდ მდგდლების რიცხვი.

თუშც მდგდლები ადარ იყვნენ, მაგრამ ხალხი მაინც ჩუმად ქრისტიანობდა და ლოცულობდა აქა-იქ ეკკლესიებში, ნამეტურ ჴეტრულის ეკკლესიაში. მოხუცი მდგდელიც ჴეტრულის ეკკლესიაში მდგარა სიკვდილის შემდეგ იქვე დაუარხავთ ჩვენ ხოჯებს. ხალხის ჩუმს ლოცვებს და ქრისტიანულს წესებს ჩვენმა ხოჯებმა ჯერობვანი ყურადღება მიაქციეს და ეგინი სასტიკად უკრძალავდნენ ქრისტიანებრ ლოცვას და აქა იქ ეკკლესიებში სიარულს, მაგრამ მაინც ხალხში ვერ სპობდნენ ქრისტიანობის სიყვარულის ნიშნებს. რამდენიც ისინი წინააღმდეგნი იყვნენ, იმდენი ჩვენები უფრო მაგრა და სასტიკად ასრულებდნენ ყველაფერს.

იმ დროში კი შიგ და შიგ შესყიდვათ, ნამდვილი მაჭმადიანობის მექონი ქართველიც მრავლდებოდნენ; ხოჯები მაგე დარწმუნდნენ მასზედ, რომ ხალხს მაგე ვერ დავავიწყებთ თავიანთ წესჩვეულებასაო. მათ ითათბირეს და უკანასკნელ იჩივლეს ბათუმში, რომ დეგესქელის მესლიმანები ჩუმად ქრისტიანობენ და რა უნდა ეშველოთ მათთან? ბრძანება მოვიდა: რომ რაც ძველი ეკკლესიები აქვთ,

ხულ დაუქცეთ და ხალხსაც სასტიკად აღეკრძალოს ეკკლესიებისკენ სიარული და ქრისტიანებრ ლოცვა.

ბრძანების შესასრულებლად მალე ჯარიც მოვიდა და ხალხს გამოეცხადა ბრძანება.

— მთავრობა გიცხადებსთ თქვენ, რომ ღმეის შემდეგ ქრისტიანობის აღარ იმოცოთ რა, თორემ ყველას თავები დაგეკვრებათ.

— ჩვენ მაჭმადიანები ვართ, თათრის რჯული გვიჭირავს, ამას სუფთად ვასრულებთ და სხვაც რომ ვიმოცოთ, ამისთან ვის რა საქმე აქვს? მიუგეს ქართველთა.

— ეგ არ შეიძლება, ბრძანება ასე არის! სთქვეს იქ მეოფ ხოჯა-მოლემა.

ასევე მიუგეს ჯარის კაცთა და მალე განაცხადეს ხოჯებმა შემდეგი:

— აბა, ვინც ნამდვილი მუსლიმანები ხართ, გამოდით და ჰეტრულის ეკკლესია დაანქცეთ.

— ჩვენ თუმცა ნამდვილი მაჭმადიანები ვართ, მაგრამ ჰეტრულის ეკკლესიას ვერ დავანქცევთ, ეს არ შეიძლება, იგი ჩვენს ძველებს გაუკეთებიათ ჩვენთვის და ჩვენ რას ვემართლებით, რომ იგი დავანქციოთ.

— არ შეიძლება, უნდა დაანქციოთ, გაისმა ხმა მოლა ხოჯებისა და ჯარისაც.

საქმე ძალაზე მივიდა, ხალხს ორგულობას სწამებდნენ: ალბად ნამდვილი მაჭმადიანები არა ხართ, რომ ამ ეკკლესიის დაქცევა არ გინდათო, სულ ამ ეკკლესიის ბრალია, რომ დევესქელის სოფლების ხალხი ჩუმად ქრისტიანობსო. ამის დაქცევა აუცილებლად უნდა მოხდესო. მოხუცებულ ქალებსა და კაცებს ძლიერ ეწყინათ თურმე, კინალამ ტირილი დაიწყეს, მაგრამ რას გაუწყობდნენ, საქმე ძალაზე მივიდა.

მაშინ ქართველ ახალ გამაჭმადიანებულებში რამდენიმე კაცი გამოსულა და ამათ უთქვამთ:

— ჩვენ დავანქცევთ, ჩვენი თიქრი ნურათრის გაქვსთ, ჩვენ ნამდვილი თათრები ვართ.

— კეთილი, სთქვეს ხოჯა-მოდებმა.

მალე მოზიდეს ბარი, ნიჩაბი, წერაქვი და სხვა იარაღები და შეუდგნენ ეკკლესიის დაქცევას. ერთი ხოჯა წინამძღვრობდა ამას. ერთმა გათათრებულმა წერაქვი აიღო, ავიდა ეკკლესიის თავზე და დაქცევა უნდა დაეწყო. ამან პირველად წერაქვი ჯვარს დაჰკრა, ჯვარი მოვარდა, მაგრამ თვით დამკვრელიც ვერ დარჩა იქა, ისიც უცბად გადმოვარდა ძირს, კინაღამ მოკვდა. ხალხმა იუკვირა:

— დმერთი არ ეაბეღობს მის დაქცევასაო.

— ჩვენ დავაქცევთო, იუკვირეს მოდა ხოჯებმა და ახლა სხვა თათარი აგზავნეს მალდა გუმბათის დასაქცევად, მაგრამ ვერც ამან მოახერხა, ამასაც იგივე დღე დაადგა, რაც პირველს. ერთიცა და მეორეც ავადმყოფი წაიყვანეს შინა და ლოგინში ჩაწვინეს. ერთს ამათგანს იმ დაქცევის დროს რადაც საეკკლესიო ნივთები ეშოვნათ და შინ წაეღო. წამღები ავად გახდა ოურმე და ძლიერაც შეწუხდა. ერთ დამეს ასეთი სიზმარი ნახა მან:

— მე თქვენი ძველების სულით ვარ გაკეთებული და გამშვენებული, ჩემში თქვენი ძველები ლოცულობდნენ და დღეს კი თქვენ მე მქუცავთ, და მაქცევთ. რას მემართლებით? რა დამიშავებია თქვენთვის? ჩემი ნივთი ჩემს გვერდით მაინც იყოს! ჩემი სიტყვა შეისმინე, ოორეამ ბოდოს ერთობ შეგანანებ. კარგად არ გახდები.

ავადმყოფმა სიზმარს ყურადღება მიაქცია, საჩქაროდ გაიქცა, ის ნივთი მიიტანა და ეკკლესიის გვერდით დასტოვა. ამის შემდეგ ის ავადმყოფი ძალიან მალე მორჩა. ხალხი გაოცდა ამაზე. ერთ კაცს კიდევ იქიდან რადაც ქინძისთავი წაეღო, მეორე-მესამე დღეს ავად გამხდარიყო და შემდეგ გაგიჟდა კიდეც. მერე სიზმარი ენახა და ბეტრულის ეკკლესიის ჩივილი შეეტეო, რომ ნუ მაქცევთ მაგრე და ნუ მქუცავთო. მან ის ქინძისთავი საჩქაროდ მიიტანა იქ და დასდო, რის მეოხებითაც იგი მალე მორჩა. ამაზე ხალხი ერთობ გაჰკვირდა.

უკანასკნელ ოვალანი დარწმუნდნენ მასზე, რომ ამ ეკკლესიას ძალა ჰქონია, და ამიტომ მას ნუ დავაქცევთო, ხალხიც ამას ითხოვდა. მოდა ხოჯებიც დარწმუნდნენ ამაზე და მის დაქცევას თავი

დაანებეს. მერე აქ მომსვლელ მაჭმადიანებსაც არ უშლიდნენ ლოცვას; ხალხიც დიდხანს იარებოდა სალოცავად, მაგრამ უკანასკნელ ესეც დაივიწყეს, რადგანაც მაჭმადიანობა წმინდათ მტკიცდებოდა აქედ.

ჩვენ გავმაჭმადიანდით, დღეს ნამდვილი მაჭმადიანები ვართ, მაგრამ ამ ეკეკლესიის ამბებს კი არ ვივიწყებთ და მას ერთ კენჭსაც არ მოვაცლით. ვინც რამეს წაიღებს მისგან, ჩვენში ნათქვამია, რომ იგი კაი დღეში არ ჩავარდებაო. სწორედ ამის მიზეზი გახდათ, რომ 1890 წელს ჩვენმა თათრებმა ამ ეკეკლესიას კარებიც გაუკეთეს და შეუბესო. ამ ეკეკლესიაში აქაურებს ჩუმი ლოცვა 1830 წლებამდის ჰქონიათ. დეგესქელში სრულიად ქრისტიანობის ნიშნების მოსპობის დრო სწორედ ამ წლებს მიეწერება.

(ნაამბობი აბდულ ეფენდი მიქელაძისაგან)

შავშეთი მიტომ გამაჭმადიანებულა, რადგანაც ამაზე წინად კოლა გამაჭმადიანებულა, ერუშეთი, თორთომი და თავსკერი (თაოსკარი); ამათ შემდეგ ჩვენ გავმაჭმადიანებულვართ, ახალციხე იმ დროს უკვე გამაჭმადიანებული ყოფილა. ფოცხოს და ქვაბლიანსაც ცოტათი წინად დაუწყეს გამაჭმადიანება; იქ ხალხი არ თათრდებოდა, ბევრნი აქეთ იქით გაიქცნენ, სოფლებში ბევრი სახლები ცარიელი დაშთა. იქ ოსმალმა თათრები მირეკა და დააყენა, ბოლოს იქაურნიც გამაჭმადიანდნენ, მოსულ ხალხში აირიენენ და თავიანთი ენა დაჭკარგეს ჩვენ ცოტა ხნით მათ შემდეგ გავმაჭმადიანდით.

ბერიკაცებისაგან გამიგონია, რომ შავშელნი მეტად ლაჩარი ხალხიაო, რასაც ეტუვი, იმას დაგიჯერებენო. ოსმალის მათ ძლიერ ეშინოდათ. იგინი მალე გამაჭმადიანდნენ და ცდილობდნენ, რომ უველაფერით ოსმალებს დაჭგვანებოდნენო. ამიტომ ოსმალნი მათ არ ვნებდნენ, ქართულიც მიტომ დაივიწყეს თურმე.

აჯარელნი კი ასეთი არ იყვნენ. ესენი ოსმალებს ასი წელიწადი ებრძოდნენ ქვეყნის დაჯერის დროს, მერე სჯულის გამოცვლის გამო ჭქონდათ ჩხუბი, ხოცვა, ჟლეტა-წყვეტა და სისხლის ღვრა.

ეოფილა ისეთი დრო, რომ ესენი ოსმალოს სისხლს დალევდნენ ომის დროს და ნამეტურ მაჯახლელნი. ამათ მოაბეზრეს ოსმალნი; იგინი ვერას აწყობდნენ. ამ საუკუნეშიაც აჯარლებმა ოსმალნი კინალამ გარეკეს აქედან, ომი ასტეხეს და ოსმალოს ბევრი ჯარის კაციც მოუკლეს. ოსმალმა დიდის ტანჯვით და შრომით გაათავრა აჯარელნი, მაგრამ სრულიად მაინც ვერ მიიმხრო თვისკენ, ამათში ქართული ენა ვერ მოისპო, მცირედაც ვერაფერი ავნო.

ოსმალებმა აჯარლებს ბევრნაირად დაუწყეს პატივისცემა, სულთანს თავის მცველებად ეოფილთვის აჯარლები ჰყავდა და მათში ზოგნი ფაშობამდისაც მიაღწევდნენ. აჯარელს რომ ესურვა ოსმალოს სამსახურში შესვლა და რაშე ადგილის მოვნა, იგი მალე მიაღწევდა თავის წადილს, რადგანაც ოსმალთ აჯარლებისთანა ეოჩაღი ქვეშევრდომი იშვიათად ჰყავდა, და ამიტომ აჯარლებს სიამოვნებით აძლევდნენ უპირატესობას. ამ უპირატესობის მინიჭებით აჯარელი მიაღწევდა თავის მიზანს, იგი ხდებოდა სადმე მთელი მაზრის უფროსად, და ისიც შეაგულს და განაპირს ოსმალოს ხალხსა და ქალაქებში. ყველა ეს პატივსაცემი მხარეები ოსმალთაგან აჯარელთათვის იმ მიზნით იეო შემოღებული, რომ ამ ოსტატობით და აჯარლების დაუვავებით აჯარაში მაჭმადიანობა მტკიცე ნიადაგზე დამყარებულიეო, აჯარელი ოსმალოს ერთგული გამხდარიეო და როცა საჭირო იქნებოდა, მაშინ იგი დაუზოგავად გამოსულიეო ბრძოლის ველზე მტრის წინ საომრად. ოსმალთა მიაღწიეს თავიანთ წადილს, აჯარლებს ქართული ყველაფერი ამოაცალეს, სული, გული, გრძნობა და ხასიათიც კი, მხოლოდ ვერ ამოაცალეს ქართული ენა და ვგონებ ამის ამოცლას ისინი მალე ვერც მოახერხებენ, თუმცა 1850 წლების შემდეგ აქაც იწყეს მეადგრად მოქმედება და მოდვაწეობა ქართული ენის წინააღმდეგ.

ოსმალთა ხოჯა მოლები და თვით ქართველ გვარის ხოჯებიც აჯარელთ ისე აზიზდებდნენ ქართველებს, რომ ქართველთ თვით სისხლის დალევასაც კი უქადაგებდნენ. მაინც მათ მიაღწიეს საწადელსა და აჯარლებს ისე შეაძულეს ქართველობა, რომ ერთმა მაჭ-

მადიანმა ქათამაძემ აჯარ წუალზედ დაიკვეხა: რომ მაჯახელში, ერთი ქართველი მოკლეს ჩვენებმა, ის იყო მეც მიგვდი და ურჯულო ფეთქამდა, ხელი შეუშვირე, მისი სისხლი დავლიე და თან ასე უთქვამს: — „უჰ, ძლივს არ მედირსა ურჯულო ქართველის სისხლის დალევა“, ეს მე თვით მოვისმინე მისგან.

(ნაამბობი შავშეთის სოფელს გარყილუფში, შავმთას, ჯვარებს და ივეთს მცხოვრებ მოხუცებულებთაგან).

ქართველები გათათრების დროს მაგრად იდგნენ. ამათ ოსმალთ მორიდება არ ქონდათ. ოსმალოს შიშს ესენი არ ემორჩილებოდნენ. ერთი სოფლის ხალხი მეტად უარს იდგა გამაჭმადიანებაზე. დიდრეკავნ თათრის კაცებს ასე უთხრეს:

— გინდ ე უელები დაგეჭერით, გინდ ჭოროხში ჩაგეყარეთ და გამაჭმადიანება კი არ გვინდა. ვერ გავმაჭმადიანდებით!

— ჩვენ გაგამაჭმადიანებთ, მაგის თქვრი ნუ გაქვსთ, ბევრს თქვენისთანებს უთქვამთ, რომ არ გავთათრდებითო, მაგრამ ბოლოს გათათრებულან. მიუგეს ოსმალოს დიდმა კაცებმ..

— ჩვენ გან ეგ არ იქნება, ნუ ელით მაგას! ჩვენ ჩვენის ძველებისაგან ფიცი გვაქვს მიღებული, რომ ჩვენ იმათ სჯულს არას დროს არ ვუღალატებთ. მიუგეს ქართველთა.

— მაშ ეგ არის თქვენი პასუხი, არ მაჭმადიანდებით რაღა? ბოლოს ინანებთ, ჩვენ ძალით გაგამაჭმადიანებთ და თქვენი უარი უბრალოდ დაშთება.

— ვნახავთ, მაგრამ გეტყვით იმას, რომ ასე იქნება თუ ისე ჩვენ მოლა-ხოჯა-მეჩითებს ვერ დავემორჩილებით. პირველ გამაჭმადიანების დროს ქართველნი საერთოდ მეჩითს უწოდებდნენ სუნნის სალოცავს, რასაც დღეს ჯამე ეწოდება. ოსმალნი ასე უწოდებენ „ჯამეს“.

ოსმალნი შეუდგნენ გათათრების საქმეს და მალე ამ ცნობილ სოფლის ხალხსაც დაუწყეს გამაჭმადიანება, ესენი დიდად გაგულისდნენ, გაჯავრდნენ. ჯავრთან ძალი არ შესწევდათ, თორემ ოსმა

ლებს კბილებით დაჭეჭეჯლნენ. ამათაც მალე წაუხდათ საქმე. რო-
მელი სოფელიც ამათ ამაგრებდა და დიდს მეგობრობას უწევდა, იმ
სოფლის ქართველოა იწყეს გამაჭმადიანება. რავდენიმე ხნის განმავ-
ლობაში იგინი მთლად გამაჭმადიანდნენ და იწყეს მაჭმადიანურად
ლოცვა. ბევრნი კი გამაჭმადიანების შემდეგაც ქრისტიანობდნენ ჩუ-
მად.

— ბიჭო, რაიზა გამაჭმადიანდით, ქრისტიანობას როგორ სჯობ-
ია მაჭმადიანობა?

— ხოჯა-მოლებმა გვითხრეს, რომ ქრისტიანობა ლუნებაო, მა-
ჭმადიანობა კი მაგრდებაო, ჩვენ დავიჯერეთ ესა; ჩვენ ქრისტია-
ნები ვართ და ძალი არ მოგვდევს! აბა თუ ჩვენი რჯული მართალია,
აბა ქრისტემ გვიშველოს მაშ, რატომ არ გვიშველის? იგინი უს-
ჯულოები არიან და ჩვენზე, სჯულიანებზე უფრო ძლიერნი, მაჭმადი
მათ შველის!

— აი, თქვენ ოხრებო,, თქვენა, თქვენ მაჭმადიანობაზედაც ლა-
ზარაკობთ? მიუგეს ქართველოა.

— მეტი რა ზორი გვაქვს, რომ ასეა საქმე? დღეს ჩვენ მაჭ-
მადიანები ვარო და ღელში ხუოჯერ ვლოცულობთ. უსჯულოები
ვართ და ასე სუფთად გიქცევით და როცა ქრისტიანები ვიუავით,
მაშინ კი ჩვენ ღელში ერთხელაც არ ვლოცულობდით.

— რატომ არ ლოცულობდით, ვინ გიშლიდათ, რას შეგრცხ-
ებოდით მაშა?

— რასა და უურძენს ვგრეფდით, ღვინოს და არაყს ვწურავდით,
და ვსვამდით და ვითვრებოდით, ამთვრალნი ერთმანეთს ვეჩხუბე-
ბოდით, ვსცემდით, ვაგინებდით და უველა გონჯს საქმეს ვშვრებო-
დით. ლოცვისთვის ვიდას სცალოდა? მიუგეს გამაჭმადიანებულთა.

ამათ კინალამ ჩხუბი მოუვიდათ, კარგად შელაზარაკდნენ, ერთ-
მანეთს დიდად გაუწურნენ, გაჯავრდნენ.

გამაჭმადიანებულებმა იწყეს ცხოვრება და მეცადინეობა. სადაც
ქრისტიანად დაშთენილნი ყოფილნენ, ამათ იგინიც აიოლიეს და ლიგვ-
ნაში მაჭმადიანობამ იწყო მოფენა. ესენი უველას არწმუნებდნენ,
მაჭმადიანობა კარგი არის, ჩვენ ვცადეთო, თქვენც სცადეთ და ამა-

ზე დარწმუნდებითო. ტუეიდად თავების ნუ წაისდენთ, ჩვენს ძველს სჯულს იშდენი ძალა არ აქვს, რამდენიც თათრებისასო. ხალხს სჯეროდა ამ კაცების სიტუვები და ადვილად თათრდებოდნენ. ამ საქმეების გამო ქრისტიან ქართველები დიდად ჯავრდებოდნენ, გამაჭმადიანებულებს სასტიკად გადაეკიდნენ. იმათ გამოუცხადეს ასე:

— ოსმალთა ჩხუბს თავს დავანებებთ და თქვენ დაგიწუებთ ჩხუბს. არ შეგარჩენთ სჯულიდან გასვლას. ეკკლესიების ჯამეთ გადაკეთების ნებას არ მოგცემთ. დაიცადეთ თქვენა! ესენი ასე ამბობდნენ, მაგრამ გამაჭმადიანებულთა იწუეს გაძალუანება. საქმემ მალე იქამდის მიიდწია, რომ ტბეთის საუდარი ჯამეთ გადააკეთეს და მაჭმადიანურად მორთვა დაუწუეს. ქრისტიან ქართველებს ეს ამბავი დიდად ეჯავრათ. მრავალნი ეტეოდნენ მათ:

— ბატონო, რა ზორი გაქვსთ, რომ მაგრე სტირით და სწუსთ, რა წახდება მით, დმერთის სალოცავად იქნება. რა არის აჭ სატირალი?

ქრისტიანები დაემუქრნენ თათრებს: არ შეგარჩენთო, თქვენს ჯავრს ამოვიურჩთო. ამათ აი რა მოუხერხებიათ ახალ გამაჭმადიანებულებისათვის.

რამდენიმე ალაგას ჯამეს ცეცხლი მისცეს და გადასწვეს და ეს ისე მოახერხეს, რომ მათ ვერავინ რა შეუტეო. თვიანთ მეგობარ ახალ გამაჭმადიანებულს ქართველთა ჯამესაც ავნეს.

ჯამე ხისაგან იეო გაკეთებული, მაგრამ გვარიანი ჯამე კი იეო, ჯამეს საძირკვლის მაგიერ დიდრონი ბოძები ჭქონდა მიცემული, ამ ბოძებზე იდგა ჯამე. ქრისტიან ქართველებმა ამ ჯამეს ძირის ბოძებს დაჭრა დაუწუეს, ნელ-ნელა ძირს უფუდურეობდნენ ეს ჯამე მალალ ალაგას მდგარა, წინ დიდი გადმოსავარდნი ჭქონია. ერთ დღეს ხალხს მოუერია თავი და შესულან ჯამეში სალოცავად ხოჯა დამდგარა თუ არა ლოცვაზე და უთქვამს „ელაუქბერ“ და მუხლი მოუერია, ამის მუხლის მოერის უმალვე მთელი ხალხიც დამხობილა ძირსა. ამ დროს ჯამეს უგრიალია და დაქცეულა მთლად ხალხი და ჯამე კალდეში ჩაცვივნულან ზოგი მომკვდარა, ზოგი დამტვრეულა და ზოგი კი გადარჩენილა. ამ ჯამეს დაქცევის საქ

მე სტამბოლიმდის წავიდა აქ კი ვერავინ მიხვდა მის მიზეზს, თუ ეს ახლად გაკეთებული კარგი ჯამე რა მიზეზით დაიქცა. ქართველებმა დაცინვა დაუწყეს გამაჭმადიანებულ ქართველებს:

— ბიჭო, აგერ ნახეთ, რა მოგვიდათ! დმერთმა დაგანახვათ, რომ თქვენ კი საქმეებს არ შვრებით, სჯულიდან ხელს იღებთ. თქვენ ბატარა მოითმინეთ და ბეჭრს სხვა რამეს გაჩვენებთ დმერთი. ახლა მაინც არ დაიჯერებთ, რომ მაჭმადიანობა ქრისტიანობას არ სჯობია და, გინდ სჯობდეს, მაინც ქართველი კაცისათვის სჯულის გამოცვლა კარგი არარის?!

— ჩვენ რაკი გადავბრუნდით, მოხდა ეს საქმე, ახლა ვერ გადმოვბრუნდებით. დაიცადეთ, გნახოთ, თუ სხვა ჯამეებიც დაიქცევა, მაშინ კი გავბედავთ და გადმოვალთ ისევ ძველს სჯულზე. მეტი გზა არ იქნება.

— აბა, შეიდო ეკეკლესიებზე რომ ამბობდით, რომ ლაბებაო, იმდენ ხანს ვერ სძლებენ, რამდენსაც ჯამეებიო, აბა ნახეთ, თქვენი ახალი ჯამე როგორ დაიქცა დამბალი სახლივით! აბა, ერთი ეკეკლესია გვაჩვენეთ, რომ ის თავის ნებით იყოს დაქცეული?

ამ შეითნებმა თურმე ისეთი რამეები უთხრეს იმ ახალ გათათრებულებს, რომ კინაღამ სჯულიდან გადაბრუნეს იგინი. ბევრი კი მიიმხრეს თურმე ოვისკენ და ჩუმად დაუწყებინეს ქრისტიანულად ლოცვები

ის შეითანები ეი რას შვრებოდნენ თურმე აქ, იქ სოფლებში დაძვრებოდნენ და ზოგს ჯამეს ჩუმად ტეტხლს აძლევდნენ, ზოგს ძელებს უწრიდნენ, ქვის ჯამეებს სხვადგერივ ეზარალებდნენ და მათის ოსტატობით ზოგი ჯამე ტეტხლისაგან იწოდა, ზოგი მთლად იქცეოდა. ზოგს კედლები ეზგრეოდა. მთელი დუნია დეთეშმანდა ამაზე, მაგრამ მიზეზი ვერ შეიტყეს. მათ კი ერთმანეთში ფიცი ჭქონდათ მ ტემული, რომ არავის არ შევატყობინოთო.

ხალხს კი ისე ეგონა, რომ ეველა ეს უბედურებანი გაჩენილი დმერთის ბრძანებით ხდებაო. ამას თვალით გვაჩვენებს, რომ სჯულიდან ხელს ნუ იღებთო, ნუ მაჭმადიანდებითო! ამიტომ მრავალთა იწყეს უკან გადაბრუნებაო. სჯულის გადბრუნება დმერთს არ მოე-

წოსა, ამიტომ მან ერთს ქართველს გულში წმინდა ჭეშმარიტი ჩაუნერგა; ეს ქართველი ქრისტიანი მივიდა გამაჭმადიანებულ ქართველებთან და უთხრა:

— ძმებო, თქვენს ჯამეებს გამჩენელი დმერთი კი არ აქცევს, არამედ ქართველები აქცევენ და ცეცხლს აძლევენ უჩუმრად, თქვენ კი სხვა გეგონათ, მეც იმათში ვერიე, აი გიჩვენებთ ველოფერს.

ოსმალთა და ახალ გამაჭმადიანებულთ გაეხარდათ. ამათ დაუწყეს ქართველებს ჩუმად ზვერვა. დამბეზღავი ქართველიც მალე გა დაბრუნდა სჯულიდან, მაჭმადიანობა მიიღო. ამის ნათესავ ქართველებმა შეიტყეს ამ კაცის გამაჭმადიანება, ამათ სთქვეს, რომ ახლა კი შეკვიტყობენ საქმესაო. გამაჭმადიანებული გაგვცემსო. ამათ ჯამეების ქცევა-ნგრევას და ცეცხლის ძლევას თავი გაანებეს, საქმე ცუდთ წაუვიდათ. გამჩენელმა დმერთმა არ შეარჩინა, ველოფერი შეიტყეს ოსმალთა. ამათ მალე გაიგეს თურმე, რომ ჩვენი საქმე ცუდათ არისო, ან გაგვამაჭმადიანებენ და ან თავებს დაგვჭრიანო. გამაჭმადიანებას ჩვენ ვერ ვიზამთო, რაც უნდა დაგვემართოს, ჩვენ მაინც ქრისტიანები უნდა ვიყოთ, ისე უნდა ვილოცოთ, როგორც ჩვენს ძველებს ულოცნიათო.

ესენი თურმე ერთ ღამეს მოემზადნენ გაქცევასა და როცა შუაღამე გახდა და აქა იქ სოფლის ხალხს დაეძინათ ღრმა ძილით, მაშინ ამათ ადგა ზმა ცხენები, ზედ შესხეს ქალ-ბალანი, გისაც ფეხით შესძლებია სიარული, ის ფეხით წასულა, თან წაუღიათ მხოლოდ ლოგინი და წასულან უჩუმრად და გასულან ქრისტიანების მიწაზე. მეორე დღეს მაჭმადიანები შეკიდნენ სახლებში და სახლები ხალხით მთლად ცარიელი დახვდათ, არსად ერთი კაცი აღარ იყო. მაღალ ამათი ქონება, საქონელი და ავეჯი კი აქ დარჩენილიყო, ეგელა ესენი ახალ გამაჭმადიანებულებმა და თურქებმა აიღეს და გაინაწილეს, ზოგი ქონება და რამეები ამ შეითანებისაგან დამწვარ და დაქცეულ ჯამეების განახლებას მოანდომეს. ამ სოფლის ხალხის გაქცევის შემდეგ აქეოკენ მაჭმადიანებით მთლად მოფენილა. ესენი იეგენენ თურმე გაუტანელნი და ესენი რეკდნენ ქვეყანას.

ლიკვანის გამაჭმადიანება.

(ნაამბობი სოფ. ნადარბაზევის მცხოვრებ მაჰმადიან მოხუც თათრის აფიცრად ყოფილის თიკანაძის მიერ—იგივე სოფიოშვილი).

ოსმალებმა ლიკვანა დაიჭირეს, ლიკვანა არ ემორჩილებოდა, ამისათვის ლიკვანელებმა ბევრი სისხლი დაღვარეს. ლიკვანაში ოსმალთა კაცები გამოგზავნეს და მორჩილება ითხოვეს. ლიკვანელთ უარი შეუთვალეს და ამათ შეკრეს ჩხალის ხეობა, გაამაგრეს ამ ხეობაში მდებარე თამარ მეფის ციხე, გაამაგრეს მაქრიალის გზები და მოემზადნენ ოსმალთა საჩხუბრად; გაიმართა ჩხუბი, ორსავ მხარეს ბევრი ხალხი გაწყდა, ჩვენები სჯობნიდნენ ოსმალთ. ჩვენის მხრიდგან ქალებიც ომობდნენ თურმე. ბოლოს საქმე მაინც გაჭირდა ლიკვანელნი იძლივნენ, ოსმალთ გაიმარჯვეს და ლიკვანა აიღეს, მ.ლე ხარჯიც დაადვეს ლიკვანელებს, ხალხი არ დაუბუღლია, ბევრნი საქართველოში გამოიქცნენ, უმეტესი აქ დარჩნენ. ჩვენებიც აქ დარჩენილან, რადგანაც მათთვის ადგილი მიუცია, ქართველ მეფეების დროს ესენი აზნაურები ეოფილან. თამარ მეფის დროს მიუღია აზნაურობა და თიკანაძეც მაშინ დარქმეულა, ბევრად, რადგანაც თამარ მეფის ოიკნების შემნახველთ უფროსი ეოფილა ჩვენი ძველი.

ბერველ ხანებში ოსმალნი ოსტატურად მოექცნენ ხალხს, ხარჯს გარდა გამაჭმადიანება არავის უთხრეს, ამაზედ ძალს არ ატანდნენ. რამდენიმე ხნის შემდეგ კი დაატანეს ძალა, მაგრამ ფერაფერი ჭქნეს. ამბობენ, რომ ერთს დღეს მარადიდში ოთხას კაცს მოსწრეს თავი გამაჭმადიანების გულისთვისაო. მარადიდის დიდ ეკლესიაც დაქცეულ და მარადიდის ხიდიც დასწვეს, რომ ხალხი აჯარაში არ გაქცეულიეო. ეს ხიდი ჭოროხზედ იეო. ძველად მთელს ლიკვანში ჭოროხზედ ხიდი მარადიდის გარდა სხვაგან არსად ეოფილა. მარადიდის ეკლესიაც კაი დიდი ეკლესია ეოფილა. შემდეგ დროებში ქრისტიანების საქმე გასწორებულა, მაგრამ არც ოსმალნი ეოფილან მოსვენებაში; ამათ უფრო გასძნელებია ხალხის გამაჭმადიანების საქმე. ჭოროხის ნაპირების ახლო მახლო მდებარე სოფლები ადგილად გაუმაჭმადიანებია და რომლებიც მტკიცედ შორს ეოფი-

და, იქ ვერაფერი მოუხერხებია. იქიდან ხალხს დიდსანს უბძოლია, მაგალ: ჭორწოხის ნაშირს სოფლებს, ტოტხების შიერუებულ ადგილებიდან და სოფლებიდან, რომლებიც მალალს მოებზე სძევს, ამათ დიდხანს უბრძოლიათ ოსმალთ წინააღმდეგ და ქრისტიანობით დიდ ხანს შეუნახავთ თავი. ბოლოს ოსმალთ მოუგონიათ ასეთი ოსტატობა: ამ მხრის მოწინააღმდეგ კაცები დაუბარებიათ და გამოუცხადებიათ, რომ ვინც აქ იმეცადინებს და ხალხს გაამაჭმადიანებს, იმას ჩვენ ადიობას შიგცემთ და თითო ოჯახის გამაჭმადიანებაში თითო ოქროსაც ფულს მივსცემთო. მოწინააღმდეგ კაცებს ეს ძალიერ გასარებიათ: ამათ დაუწყიათ შორს, მალალ სოფლებში სიარული და ხალხში მეცადინეობა, ლაპარაკი, რომ გამაჭმადიანდით. თორემ ბოლოს საქმე წაგვიხდება, ოსმალნი მაინც გაგვამაჭმადიანებენ და ძალიან დაგვსჯიან კიდეცაო, მეტი გზა არ გვაქვსო. ხალხი ისმენდა ამათს ლაპარაკს, ესენი მაშინვე მდგდლებს რეკავდნენ სოფლებიდგან და ამათ მაგიერ ხოჯებს იბარებდნენ ბირველ ხანებში აქეთ თურმე ხოჯები ეპაჭლესიებში ადოცებდნენ ხალხსა და ხალხი ამიტომ უფრო არ შინდებოდა მაჭმადიანობის მიდებ-შეჩვევას. მოწინააღმდეგ კაცებმა ამ საქმეებისაგან დიდი ფული იშოვნეს და ამ ხალხის ბატონობაც მათ ჩაჭბარდათ ოსმალებისაგან. ესენი რომ არ ეოფილიყვნენ და ამათ რომ არ ემეცადინათ აქ ხალხის გამაჭმადიანებაზედ, მაშინ შესაძლებელი იქნებოდა, რომ ლიგანაში მაჭმადიანობა 100 წლის შემდეგ შეომოსულიეო, რადგანაც ლიგანის ზემოდ, ჭანეთს შუა ისეთი მიგარდნილი და მიერუებული მთებია და იქ ისეი ადგილებშია სოფლები, რომ გამაჭმადიანების შემდეგ იქ ოსმალებს თვეხიც ადარ შეუდგამთ დღევანდლამდის. შინაურებისაგან მომხდარა ჯაშუშობა და ლალატი, თორემ ოსმალნი აქ ადვილად ვერაფერს გაუწყობდნენ და ვერც ხალხს გაამაჭმადიანებდნენ მალე.

ლიგანაში ერთხნობით ძალიერ გასძნელებიათ ხოჯა-მოლებს ხალხის გამაჭმადიანება. გასძნელებიათ მ. უფრო. რადგანაც ლიგანში ხუთჯერ ლოცვას ვერ შეუჩვევიათ ხალხი და კარდა ამისა თვეხის ბანას ხომ უფრო გაუჭირებია საქმე. ერთ დღეს ხალხს ხოჯისთვის უთქვამს:

— ხოჯა, ეს რაფერ იქნება, რომ დღეში ხუთჯერ ვილოცოთ და მასთანვე ზამთარში ფეხები ცივი წყლით ვიბანოთო.

— რა ვქნათ, ძმაო, ჩვენი სჯული ესეთი წმიდა არის, სუფთა, თქვენ რომ ქრისტიანები იყავით, მიტომაც არ გქონდათ ესენი და მურდლები იყავით.

— ეგ კი, მაგრამ, მაინც გვიძნელდება, წადების გახდა და სიცივეში დაბანვა.

— არა უშავს რა, წადებს ნუ გაიხდით, ის მაინც მოახერხეთ, რომ ხელები წყლით დაისველოთ და სველი ხელი წადებზედ სამჯერ გარედან წაისვათ, ვითომც წადები გაგიხდიათ და დაგიბანიათ, მაჭმადი ამას არ იწყენს, რადგანაც თქვენ ჯერ ახალი თათრები ხართ.

ასეთის ოსტატობით შეაჩვიეს მოლა-ხოჯებმა ახალი თათრები ფეხის ბანასაო...

ქართველთ ბარე არ უნდოდათ შეჩვევა და ამის წინააღმდეგ დიდათაც იბრძოდნენ, მაგრამ ვინ იყო მშველელი, არავინ, დაგეშილ ოსმალის მახვილს ვინ აღუდგებოდა წინ. მათის წყალობით უველგან სისხლი იღვრებოდა უდმერთოდ.

(ს. აგარის მაჰმადიანთ დევაძეების გვარში დარჩენილი).

ოსმალნი ლაზისტანში შემოვიდნენ და მიდად დაიწყრეს იქაურობა, მაქრიალის ციხეში ფეხი გაიმაგრეს; იქიდამ აწყრლებზედ მოინდომეს გამოლაშქრება და გამაჭმადიანება. აწყრელებმა ეს ამბები შეიტყეს და ძლიერ შეშინდნენ ამათ მაშინვე თავიანთი დიდი კაცები შეკრიბეს და ლაპარაკი დაიწყეს, თუ საქმეს რა ვუყოთ, რა გვარ მოვაგვარეთო. დიდკაცებმა უთხრეს, რომ ჩვენ ძალი არა გვაქვს, ტუეილად წავიხდენთ თავს, იგინი ბოლოს მაინც დაგვიჭერენ, ამიტომ უმჯობესი იქნება, რომ ჩვენ წავიდეთ იქა და მაჭმადიანობა გამოუცხადოთ, ვთხოვოთ, რომ ჩვენზე ომსა და განადგურებას თა

ვი გაანებოთ. ხალხის უმეტესი ნაწილი უარზე დადგა: ჩვენ მათ ვერ ჩავბარდებით, რადგანაც მაგენი მურდლები არიანო და გინდ რომ ჩავბარდეთ, სჯულს ძალიან არ გამოვიცვლითო, ჩავბარდებით, ხარჯს მივცემთ და სჯულთან რა საქმე, რა სელი აქვთო. ასეთი ბერობა გავგზავნოთ, რომ ჩვენ თქვენი დიდი ერთგულები ვიქნებით, ხარჯს გადავიხდით, რასაც გვიბრძანებთ, უმელათეერს ავისრულებთ, მხოლოდ გოხოვთ, რომ სჯულს კი ნუ შეგვაცვლევინებთო. ამ გარდაწყვეტილების წადება იქ ვერავინ ვერ გაბედა, ოსმალი ბასუხს უც დიდნენ. ბოლოს ორმა მდვდელმა წაიღო ეს ამბავი და მივიდნენ მაქრიალში. იქ ამათი ამბავი მოისმინეს ოსმალთ და ბასუხად მოგვცეს, რომ არ შეიძლებაო ოსმალთ სელში ყველა მუსლიმანი უნდა იყოს, ქრისტიანი არ შეიძლებაო. ეს ამბები იქადგან მღვდლებმა-კი არ მოიტანეს, არამედ ოსმალის კაცებმა. მღვდლებს მაშინათვე თავები დასჭრეს. ამის შემდეგ კიდევ წავიდნენ მოსალაპარაკებლად მღვდლები, მაგრამ იქ ნებას არ აძლევდნენ, იჭერდნენ ამათ და თავებს აერეკინებდნენ.

იმ დროებში, მაქრიალში, ოსმალთ სულთან სელიმი მოუვიდათ. სულთან სელიმის ამბავი ჩვენმა დიდ კაცებმა რომ შეიტყეს, ძალიერ გაეხარდათ. მაშინათვე ამათ აქ ხალხი შეკრიბეს და დაიწყეს ლაპარაკი, რომ ჩვენ სულთან სელიმს დავმორჩილდეთ, ფიცი მივცეთ ერთგულებაზედ, რომ გავმაჭმადიანდებით და ის ამის გამო ჩვენ გვგვანთავისუფლებს. ჩვენ აქ დაგვტოვებს დ თვით წავა ოსმალეთში და ჯარსაც თან წაიყვანს. მერე როგორც გვინდა ისე მოვიქცეთ. ამ რჩევის უპირველესი ბარი ვიღაც აბაშიძე იყო, რომელიც იმერეთიდგან იყო გამოქცეული კაცის კვლის გამო და აქ იფარავდა თავს და თვისს თავს თავადათ ადიარებდა. ეს წავიდა სულთან სელიმთან: ამას რამდენიმე სხვა კაცებიც გაჰყვნენ. აბაშიძე მივიდა, სულთანს თავი დაუკრა და უთხრა, რომ მე ვარ თავადი აბაშიძე, მე მსურს თქვენი სჯული მივიღო და ჩემთან მთიდან აჭარის ხალხ მაცალო ძალიან კარგიო, მაუწყა სულთანმა. აბაშ ძე იქვე გამაჭმადიანდა, ამას მისცეს ბეგობა, ანუ სანჯახ ბეგობა და ჩააბარეს მთელი აჭარა, კახაბერი და ბათუმი. იმ დიდგან აბაშიძეები გაძლიერ-

ლნენ აქ და დაიწყეს ბატონობა მაქრიალიდან აბაშიძე მობრუნდა, თან მოიყვანა ხოჯები და სოფლებში დააყენა და სალხს უთხრა, რომ სულთანმა თქვენი თხოვნა შეისმინა და რაკი მაჰმადიანობას მიიღებთ, შერე თქვენი სუ გაქვთ, იგი აქედან წავალენ და თქვენ დაგტოვებთო. ხალხს ძალიერ გაეხარდა, სთქვეს: გავმაჰმადიანდებით და მათ წასვლის შემდეგ ჩუმი ქრისტიანები ვიქნებითო. ამათ მალე ხოჯები და მოლები მოუყვანეს და ზოგიერთ სოფლებში გამაჰმადიანდნენ. ბერეულ ხანებში ესენი ჩუმად ქრისტიანობდნენ კიდეც, ეგონათ მაჰმადიანობა ცუდი იყო, მაგრამ რომ ნახეს მაჰმადიანობა უფრო წმიდა ყოფილა ქრისტიანობაზეო, ამათ ჩუმათ ქრისტიანობას თავი გასანებეს და ნამდვილ მაჰმადიანებად გახდნენო. მღვდლებს გამოუცხადეს: რომ წადით ჩვენგან, თქვენ ჩვენი ალარ ხართ დღეს, ჩვენი ხოჯები, იმამი და მოლები არიანო. მღვდლებმა იწყინეს, მათ უთხრეს: აი, თქვე მურდლებო, თქვე ურჯულოებო, სჯულიდან გასულებო, სჯული გაყიდეთ, ქრისტიანობა თათრის სრჯულზე გასცვალეთ; შეგირცხვეთ კაცობა! სასჯახბეგს ამაზე ჯავრი მოუვიდა. იმან შეაკრებინა რაც მღვდლები იყვნენ, ბაწარში გაუბა ყველს თავები, ერთი მეორეს მიაბა და მერე ყველა ესენი შავს ზღვაში ჩაყარა. სასჯახ-ბეგებმა ბევრი კარგი სქმე ჭქნეს: ვინც მაჰმადიანობდნენ, იმას ესენი დახმარებას და საჩუქარს აძლევდნენ, ადგილებს და სხვა რამეებს. ვინც არ მაჰმადიანდებოდა, იმას ჯერ მოლა-ხოჯებს მიუჩენდნენ და მაჰმადიანობას უჩაგდნენ, რომ ამასაც მიეღო მაჰმადიანობა და ვინც არ შეისმენდა, იმას ან დაბამდა, ან თავს მოსჭრიდა და ისე კი არ დასტოვებდა.

ეს ქვეყანა ასე ძალით გამაჰმადიანებულა და ამას ძალით თუ გააქრისტიანებენ, ბორემ ნებით არაფერი იქნება; ძალით გაქრისტიანებას და გაუსჯელოებას დიდი ზარალი მოჰყვება. მაშინ ვინც მალე გამაჰმადიანდნენ, ისინი ყველანი კაი კაცები იყვნენ, კაი ადიები, სულ ბეგები დახდნენ.

აქ უნდა შევნიშნოთ ზემოხსენებულ კარდმოსაცემს, რომ სულთან სელიმი სცხოვრობდა და მეფობდა 1780—1815 წლებში. ამ სულთანმა 1800 წ. გიორგი მეფეს ასაღლიხიდან მოტიქულები

გამოუგზავნა და შემოუბოვალა, შენ ოდონდ რუსეთს ნუ შეუერთდები და დღეის შემდეგ შენ ჩვენ ადარ შეგაწუხებთ. რაც ადგილები წაურთმევიათ თქვენთვის ჩვენს ძველებს, ჩვენ ეველა იმაებს დაგიბრუნებთო. სჯულიო არავის გაგამჯმადიანებთ და ეოვველნაირს დოინისძიებას მოგცემთ ჯარით, თოფით, ზარბაზნებითა და წამლით, ფეხზედ დადგეს თქვენი სამეფო და გამაგრდესო, ოდონდ მანდ რუსებს ნუ შემოუშვებთ და გზას ნუ გაუხსნითო. გიორგი მეფემ ამაზედ უარი შეუთვალა.

ევფრატის და იმერხევის გამაჯმადიანება. თამარ მეფე და ევფრატის ტაძარი.

(ნაამბობი ევფრატელ ცეცხლაძისაგან).

თამარ მეფე შავშეთიდამ კარჩხალის მთაზე გადმობრძანდა, ევფრატელებმა და მაჯახელელებმა თამარ მეფეს მაჯახელში მობრძანება სთხოვეს. თამარ მეფემ შეისმინა ეს თხოვნა და ბრძანა:

— რამდენსამე ხანს აქ მთაზე დავრჩებით და მერე, დაბრუნებას დროს, მაჯახელში გიახლებით.

ერს ძრიელ ესიამოვნა მეფის ბრძანება. მეფის ბრძანებით კარჩხალის მთის წვერზე მდებარე ერთ ვაკე ალაგს დაარქვეს „თავკალო". ამავ თავკალოზე მისივე ბრძანებით ადგეს დუქნები და გაჩინეს ტბა. თვით თამარ მეფისთვის გააკეთეს მშვენიერი კოშკი, რომელსაც გარს სულ ირმის რქები ეკრა. სამეფო საქმეების გაკეთების შემდეგ თამარ მეფე სტუმრებს მიიღებდა ხოლმე. სტუმრები სამეფო ტანთ-საცმელით უნდა გამოსცხადებოდნენ. სოფ. ევფრატში გაკეთებული იყო ერთი დიდი სასახლე, სადაც აუარებელი ტანთ საცმელი ეწყო. აქ მოვიდოდნენ თამარ მეფის მნახველნი, თავიანთს ტანთ-საცმელს გაიხდიდნენ, სამეფო ტანთ-საცმელს ჩაიცვამდნენ და თავ-შიშველა წავიდოდნენ კარჩხალის მთაზედ თამარ-მეფის სანახავად, ნახვის შემდეგ ესენი დაბრუნდებოდნენ ევფრატს,

სამეფო ტანო-საცმელს გამოიცვლიდნენ, ისევ თავიანთსას ჩაიცვამ-დნენ. მაგრე თამარის ბრძანებით კარჩხალიდან ევფრატამდის საურ-მე გზა გააკეთეს. კარჩხალიდან ხალხი ურმით ჩამოდიოდა ევფ-რატს!

ერთს სალამოს უამს, როდა თამარ მეფე თავის კოშკში ბრძან-დებოდა და აქეთ-იქით იმზირებოდა, ევფრატის ეკკლესიის გვერ-დით შენიშნა ერთი მეტად საუცხოო ბრწყინვალე ცეცხლის შუქი. თამარ მეფემ ამიტომ კარჩხალიდან მაგრე ისურვა ევფრატში ჩა-მოსვლა და ნახვა იმ ეკკლესიისა, საიდაც მან შუქ მფინარე ცეცხლი დაინახა. საქმე ადარ დაახანა მაგრე ჩამოვიდა ევფრატში და ნახა ის ადგილი და ეკკლესია, საიდანაც მან ცეცხლი დაინახა. ევფრა-ტის კარგი ეკკლესია მაინც და მაინც დიდად არ მოეწონა და ბრძანა:

— მე ჩემის ხარჯით ერთი კარგი ეკკლესია ხერთვისში უნდა ავაშენო სამახსოვროდ ჩემის აქ მოსვლისა და კარჩხალის მთაზედ ყოფნისა.

რამდენიმე დღის შემდეგ ხერთვისში ეკკლესიის კეთება დაიწ-ყეს. დღისით ხელოსნები და მუშები მუშაობდნენ, საღამოთი ია-რაღს ეკკლესიის შენობასთან აწყობდნენ და თითონ ისვენებდ'ენ; დიდა რომ გათენდებოდა, ხელოსნები მოვიდოდნენ ეკკლესიასთან სამუშაოთ, მაგრამ თავიანთ იარაღს იქ ვეღარ ნახავდნენ, არამედ 8 ვერსის მოშორებით, სოფ. ევფრატის ეკკლესიის გვერდით ნა-ხავდნენ იარაღს დაწყობილს. რამდენჯერმე მოხდა ასეთი მაგალითი და ხელოსნები ერთობ გაკვირვებულნი იყვნენ ასეთის საკვირველ-მოქმედებით. ესენი წავიდნენ და თამარ მეფეს მოახსენეს ყოვე-ლისფერი დაწვრილებით. თამარ მეფე დაფიქრდა და ბრძანა შემ-დეგი:

— მაშ დაანებეთ თავი ხერთვისში ეკკლესიის კეთებას, დარ-ჩეს ისევ ისე ევფრატის ეკკლესია ამ ხეობის მცხოვრებ ქართველ-თა დედა ეკკლესიათ. თუმცა ეს ეკკლესია ყარიბათ არის ნაშენი, მაგრამ მე გავამდიდრებ, მე შევმოსავ მას ყოველის სამკაულებით.

ხელოსნები თავთავიანთკენ წავიდნენ. მესამე დღეს თამარი ჩა-მოვიდა ევფრატში, ეკკლესია შემოსა ძვირფას კანძეულებით,

სასულიერო წოდებას გადასხდომისა ბარაკლისი და შემდეგ ამისა მაჯახლის გზით დაბრუნდა ლიკანს. მაშინ მთელს მაჯახელში სიურმეგზა ოთხილა გაკეთებული. რამდენიმე ხნის შემდეგ ეს ეკეკლესია შეაკეთეს და ის კედელიც შეამკეს ძვირფასი თარეა მარგალიტებით, რომლის კედლის თავზედაც თაშარ მეფემ მეტათ სასიგოსანი კვამლი დაინახა. გაკეთების შემდეგ წმენდა-ჯრულვა დაუდგიათ, რომ არამცა და არამც ეს ეკეკლესია არავინ დააქციოს, თუ თავისით დაიქცეს ოდესმე, ეცადნენ, რომ მაშინ ეს კედელი მაინც დარჩეს სამშვიდობოთა. ამავე დროს თამარ მეფეს გაუკეთებია ხერთვისის ორი ხიდი, სოფ. ჩხუტუნეთის ახლოს და ერთი დიდი კოშკი სოფ. აჭარა-ლმართას ზემოდ, მაჯახლის წყლის პირას, რომლის ციხის კედლები დღეგანდლამდე სდგას. მაჯახლის პირიდან მტერი რომ შემოსულიყო, ის მხოლოდ ამ ციხემდის მოადწევდა და ამას აქეთ ფეხს ვერ შემოსდგამდა, რადგანაც გზაში კარები დაკეტილი დახვდებოდა.

თამარ მეფის შემდეგ გავიდა რამდენიმე ხანი და ოსმალთა საქართველო აიღეს. რამდენიმე ხნის შემდეგ ქართველთ გამაჭმადიანება დაუწყეს. უკანასკნელ გაამაჭმადიანეს აჭარელნიც და გაუმაჭმადიანებელი დარჩა მაჯახელი და იმერხევი. უკანასკნელ ოსმალებმა აქაც მოჭიდეს ხელი და დაუწყეს მაჯახელთა და იმერხეველებს გამაჭმადიანება, იმერხევის ხალხი და შავშეთი ადრე გათათრებულან, მაჯახელს კი ბევრი უბრძოლია და უჩხუბნია, მთელი მაჯახელი გაწყვეტილა ბრძოლაში. ბოლოს ესენიც გაუთათრებიათ და გათათრების შემდეგ აქ განწესებულან ხოჯა-მოლები და ჯამეები გაუკეთებიათ ეკეკლესიების ქცევა-ნგრევაც შემოუღიათ. ახალ გამაჭმადიანებულთ დიდად დაუვედრებიათ ოსმალთათვის, რომ ევფრატის ეკეკლესიას ნუ დააქცევთ, მაგ ეკეკლესიის შესახებ ჩვენის ძველებისაგან წმენდა-ჯრულვა არის დატოვებული, თუ ვინმე მას დააქცევსო. ოსმალთ თხოვნა შეუსმენიათ, ევფრატის ეკეკლესია არ დაუქცევიათ, მხოლოდ ეკეკლესიის კარები დაუკეტიათ. თუმცა ხალხი გამაჭმადიანებული, მაგრამ პირველ ხანებში დღესასწაულ ღღეებს ხალხი ამ ეკეკლესიას არ იგიწყებდა, მიდიოდნენ და შიგ სანთლებს ანთებდნენ

და ლოცულობდნენ. ნამეტურ ლოცულობდნენ მოხუცებულნი. ეს ამბები აქაურ ახალ მოდა-ხოჯების სტამბოლის მთავრობისათვის უცნობებიათ. იქიდგან ბრძანება მოსულა, რომ ეგ ეკეკლესიაც დაანქციეთ და ხალხსაც გამოუცხადეთ, რომ იქ ფეხი საღოცავ'ად არავინ შედგასო. მაღე ხალხი შეკრიბეს და გამოუცხადეს. ხალხმა მიუგო:

— ჩვენის ძველებისაგან ანდერძად გვაქვს დატოვებული, რომ ეს ეკეკლესია არავინ უნდა დაანქციოს, ვიდრე თავისით არ დაიქცევა

— არ შეიძლება, რაც გებრძანათ. უნდა აღასრულოთ, ევფრატის ეკეკლესია უნდა დაანქციოთ. უბრძანეს ოსმალთ.

— ვინც მას წარაქვს და ბარს დაჭვრავს, იმას მაშინათვე ხელები მოსწყდება და გაქვავდება. კარჩხალი და „ბაწა-მთა“ იწივდებს, იქ ქართველი დეკები მარხიან, თამარ მეფის სოფლავიც „თავ კალოზეა“, ისინი აღდგებიან და ჩამოვლენ ჩვენ შესარცხვენად, ჩვენ გავქვავდებით. ოსმალთა მაინც არ ქმნეს და ძალას ატანდნენ, რომ ეს ეკეკლესია თვით ქართველთა ხელით დაქცეულიყო და მით დარწმუნებულიყვნენ ესენი, რომ მის დაქცევით არაფერი მოხდება. ხალხს დიდი ძალა დაატანეს, შეაწუხეს, მოაბეზრეს წვალებით. ბევრნი ახალად გამაჭმადიანებულნი მოხუცნი ქალნი და კაცნი მწარედ სტიროდნენ და ქვითინებდნენ, ხმა-მაღლა ჰკვირიოდნენ:

— ევფრატს აქცევენ, დმერთო, ევფრატს აქცევენ, დმერთო! მაშინ ამ ეკეკლესიას ევფრატს უწოდებდნენ და არა ეკეკლესიას.

ამის დაქცევის გულისთვის დიდი ძალი ხალხი გაწყდა. ბევრმა თავი მოიკლა, რომ მე არ მხვდეს ევფრატის დაქცევა. შკანასკნელ რომ ვეღარა მოაგვარეს რა, ოსმალთ ასე განუცხადეს თანხმობაო.

— ჩვენ, თქვენი ერთგულნი ვართ და მუჭამედისა. ჩვენ, რო. გორც ერთგულნი მოგახსენებთ და გთხოვთ, რომ ამ ეკეკლესიას ჩვენ დავაქცევთ, შევასრულებთ ბრძანებას, მხოლოდ ნება მოგვეცით, რომ მარჯვენა კედლის მცირე რამ კედელი არ დავაქციოთ, სადაც ჩვენს მამებს გამჩენელ დმერთის საკვირველება უნახავთ.

ოსმალთ ნება მიუცია თ და ქართველთ დაუქცევიათ ევფრატი, მხოლოდ დაუტოვებიათ ის კედელი, სადაც თამარ მეფეს ნათლის

შუქი დაუნახავთ, ეს კედელი დღეგანდლამდის დგას დაურღვეველი. შემდეგ დროებში ამ კედლის დაქცევაც განუზრახავთ, რადგანაც ამ კედლის გვერდით შეიურებოდნენ ხოლმე მოხუცებულნი და ხან ტიროდნენ ცრემლებით და ხან დოცულობდნენო. ახალგაზდა ქართველ თათრებმა კი არაფერი იცოდნენ მისი და ეოველთვის გაკვირვებით უმზერდნენ თავიანთ დედ-მამის ტირილსო. ამ 30—40 წლების წინად აქ ეოფილან ისეთი მოხუცებულნი, რომელთაც კარგად ხსოვებიათ ეს ამბები ამ 30 წლის წინად, გარდაიცვალა ეკეურატისაკენ ჯიჯინოდლის (ჯიჯინაძე) მოხუცი დედა, რომელსაც კარგად ხსოვებია ეს ამბები და თვითაც ხშირად ულაცნია ხოლმე ამ კედლის გვერდით. ეკეურატის დაქცევის დროს ქართველ მაჭმადიანებს თავიანთის შვილებისთვის წუეევა კრულვა დაუდვიათ, რომ ამ ეკეკლესიის ქვები არავინ გაზიდოს აქედანაო და სახლების საგეთებლად არ იხმაროსო. თამომავლობას მტკიცედ შეუნახავს ძველების სიტყვა და იქიდგან არავის რა წაუღია. დაქცეულის ეკეკლესიის კედლის ქვები იქვე არის, ზოგიერთ ბელტოებს სამი-ოთხი საუენი სიგრძე სიგანე აქვთ, ამ ეკეკლესიის სამრეკლოსთვის ხელი არ უხლიათ. სამრეკლო ადმოსავლეთის კარის წინ ეოფილა და ქვეშ გასავლელი იეოვო. სამრეკლო დაუქცეეიათ უკანასკნელ ომის დროს, ასე 1877 წ., რადგანაც აქ ქართველები მოვლენ და ამის ძალით ჩვენც გაგვაქართველებენო. უწეიან, რომ მაშინ რამდენიმე კაცმა გაბედა აქედან ქვების წაღებაო. ერთი კაცი ავად გახდა და მოკვდა, მისმა შვილებმა თავიანთ სახლიდან გამოიღეს აქედან წაღებული ქვები და ისევ უკან მოიტანესო. გარდა ამისა ცხვარი დაუკლეს და ხალხს დაურიგესო.

ამ ეკეკლესიის რამდენიმე ქვა ამ სოფლის მამასახლის ტეიბოროძეს წაუღია და თავისის სახლის კედლების შენების დროს შიგ ჩაუტანებია. ერთს ქვას ქართული ნაწერები ჰქონია. ეს კაცი დღესაც ცოცხალია და ამბობს, რომ ზოგიერთი ქვები, რომლებსაც ნაწერები აქვს, აქვე ეკეკლესიის გვერდით ერიან, მხოლოდ ერთობ ძირს არის მოქცეულნი, ასე რომ მათ ზემოდ 2—3 საუენი ქვები

და კედლის დოდები ჭერიათ, 1893 წელსაც განუძრახავთ ქაურების ქვების გაზიდვა, მაგრამ შიშის გამო ვერ გაუზიდნიათ.

ეკკლესია სხალტის ანუ ტფილისის ანჩხატის ეკკლესიის გეგმით ოთოილა გაკეთებული. 5 საუნი სიგანე ჭქონია და 7—8 საუნი სიგძე. ეს ცხადად სჩანს დღევანდლამდე დაშთენილ საძირკველის კედლებიდამ. აქვე უწუიან, რომ ძველად იტუოდნენ ხოლმე: ამ ეკკლესიის ნიგთები და ფუული აქვე ეკკლესიის ქვეშ, მიწაში მარხიან; უველა ესენი გათათრების დროს ჩვენს ძველებს მიწაში დაუმარხავთ, რადგანაც შინებიათ, რომ ოსმალებმა არ მოგვტაცონო. ეკკლესიის გვერდით ძლიერ ბევრი სახლები ოთოილა ძველად, ამ სახლების კედლები დღევანდლამდე სჩანს. უკანასკნელ ომის დროს აქ ოთოილა 80 კომლი ქართველ მაჭმადიანებისა, ომის შემდეგ იმათგან 72 კომლი ოსმალეთში გადასახლებულა და აქ დარჩენილა მხოლოდ 8 კომლი. დღეს ეს რვა კომლი 14 კომლია.

კარჩხალის მთის ქედ-ქედ არის ერთი დიდი მთა, რომელსაც ნინო-წმიდა ეწოდება. ძველად აქედ სცადა ეკკლესია თუ მონასტერი ოთოილა; რომელსაც სახელად ნინო-წმიდა რქმეგია. ბერგელ გათათრების დროს ეს ეკკლესიაც მთლად დაუქცევათ. არსად ერთი ქვაც ადარ დარჩენილა. დღეს ამ მთას ქართველ მაჭმადიანები ნინოწმიდის მთას უწოდებენ და იმასაც უწუიან, რომ ძველად იქ ეკკლესია იყო და ხალხი სცხოვრებდაო. გამაჭმადიანების დროს ხალხი დაუხოცია და ვინც დარჩენილა, ისინიც აქეთ-იქით სოფლებში გაქცეულან. ფიქრი არ უნდა, რომ ეს სწორედ ასეც იქმნებოდა. ხალხის კარდმოცემით ოამარ მეფეს თუ კარჩხალის მთაზე ცხოვრება დიდად უეგარდა, მაშასადამე იგი ამ საეგარელ უმშვენიერეს მთებზე რომელიმე ქართველთ წმიდანის სახელზედ ეკკლესიას აღაგებდა და მით შეამკობდა. სჩანს, რომ ოამარ მეფეს თუ სხვა ვინმე ქართველთ მეფეს აქ ნინო წმიდის ეკკლესია ან მონასტერი უნდა აღეშენებინოს, ნინო წმიდის მთიდამ ერთი გზა კარჩხალის მთით შავშეთში გადადის და მეორე ლიგანაში.

სხალტის ხეობის გამაჭმადიანებელ

(ნაამბობი სხალტის უსუფ ყარა მემედ ოღლი ბოლქვაძისაგან, ბორჩხელისა).

ამ ხეობაზედ ქართველებს დიდი ხანი შეუნახავთ თავი ქრისტიანობით, მაგრამ ბოლოს მაინც ბრძოლა მოჭბეზრებიათ და გამაჭმადიანებულან. რამდენიმე სოფელს-კი საიდუმლოდ დიდხანს გაუმაგრებია ქრისტიანობით თავი; გასულა რამდენიმე ხანი და ოსმალებს თავიანთი ხოჯები და მოლები აქეთ ძლიერ გაუმრავლებიათ. თითო სოფელში ორ-ორი ხოჯა და მოლები დაუყენებიათ, ქრისტიანობით დარჩენილს ხალხს ესენი ასწავლიდნენ მუსლიმანობის სიწმიდეს და ასმენდნენ, რომ ვინც მუსლიმანობას მიიღებს, ის ცხონდება, იმას სამოთხის კარებზედ არავერს მოჭკითხავენ, მას ყველა ცოდვებს მიტომ აპატიებენ, რადგანაც მან დაიკიწუა კერპებზედ ლოცვა და მიიღო წმიდა სჯული. სჯული დვთისაგან მოცემული, რომელიც ერთად-ერთს დმერთსა და მუჰამედს სცნობსო. რამდენიმე ხნის შემდეგ ზოგი დარიგებით და ჩაგონებით, ზოგი შიშით და მუქარით მთლად გათათრდნენ ქართველები, მოისპო აქეთ ქრისტიანობა. პირველ ხანებში მდვდლებს სთხოვეს, რომ თქვენც მიიღეთ მუჰამედის სჯული, ჩვენ გასწავლით ლოცვებს და მერე ხოჯობას მოგცემთო. მაგრამ მდვდლებმა უარი განაცხადეს და ზოგმა-კი მიიღო მაჭმადის სჯული.

ამ სოფლებში დარჩა გაუმაჭმადიანებელი მხოლოდ სოფ. ეინჩაური, რომელიც სხალტის ხეობაზედ მდებარეობს. ეინჩაურელებმა დიდხანს იმაგრეს თავი ქრისტიანობით, ამისი მიზეზი იყო სოფ. ეინჩაურის მდვდელი, რომელიც მეტად მწიგნობარი ყოფილა, მქადაგებელი და ქრისტიანობის მოუვარე. ეს მდვდელი ამაგრებდა თავისს ხალხს, ეს მდვდელი წინამძღვრობდა მათ, ეს ოსმალს უქუმათს ეუბნებოდა, რომ ჩვენ დაგვაყენეთ ჩვენს სჯულზედ და ჩვენ არავერს დაგიშავებთ, თქვენი ერთგული ქვეშვრდომნი ვიქნებითო. სამართალი ამის ნებას აძლევდა, რადგანაც ის მდვდელი მეტად გამ-

ჯრიახი და შორს-მჯვრეტელი ეოფილა, ეს სხვა მღვდლებივით მა-
ლე არ დამორჩილებია ოსმალოს ადგილობრივ მთავრობის განკარ-
გულებას. ეს მღვდელი თავისს სოფლის ხალხს გარდა, სხვა სოფ-
ლის ახალს გამაჭმადიანებულს ქართველებშიაც-კი ჭქადაგებდა ქრის-
ტეს სჯულს, მათ ასმენდა და არცხვენდა საიდუმლოდ, რომ თქვენ
ოსმალოს ბრძანებას დაემორჩილეთ ჩვენის ბეგიების მოტეუებით და
სჯული გამოიცვალეთ გამაჭმადიანდითო. რიგიანი ქართველი სჯულს არ
გამოიცვლისო, თქვენ არავინ დაგხოცდათ და თუ დაიხოცებოდით,
ეს უკეთესიც იქნებოდა და სჯულიდან კი ხელი არ უნდა აგეღოთო...
ამ მღვდლის მეოხებით ბევრი ახლად გამაჭმადიანებული ქართველი
მობრუნდა მამაპაპის სჯულზედ და საიდუმლოდ დაიწყეს ქრისტია-
ნობის აღსარება. ბევრნი ერთსა და იმავე დროს თათრულ წესებსაც
ასრულებდნენ და ქართულსაც.

მაგრამ გავიდა რამდენიმე ხანი, მღვდელი დასმენილ იქმნა
ჯაშუშებისაგან ამ ხეობის ადიებ ხიმშიაშვილებთან, რომ ეინჩაურის
ხალხს გარეშე სხვა ახალ გამაჭმადიანებულს ქართველებშიაც ჭქადა-
გებს ძველს სჯულსაო, ბევრი გადაიეგანა მან ძველს სჯულზეო.
ამის გამო დიდი რისხვა აწვიეს ამ მღვდელს ხიმშიაშვილებმა. ქრის-
ტიანად დაშთენილებს უკანასკნელად გამოუცხადეს, რომ მაღე ამათ
ხოჯა და მოლები გაეგზავნათ, ჯამე გაუკეთეს და ლოცვის დროს
ხალხს იქ დაუწყეს შეკრება; მღვდელს ხმა არ გასცეს, ამას უთხრეს,
შენ შენს ეკკლესიაში ილოცე, ხმა არ ამოიღო, თორემ მაზშინათვე
თავს მოგჭრითო ამ დროს მღვდელი მოხუცებული ეოფილა, მას
ძალაც ადარ ჭქონია. ქადაგებისთვის თავი დაუნებებია და ეკკლესიას
კი არ განშორებია. ეკკლესიაში დარჩენილა და თვითონ მარტოკა
ლოცულობდა თურმე და ეკკლესიას ჭეატრონობდა.

რამდენიმე ხნის შემდეგ ეს მღვდელი ავად გამხდარა, ამას იქ
ახალი გამაჭმადიანებული ქართველები თურმე შიშის გამო ვერ ეკა-
რებოდნენ, ეშინოდათ, რომ მთავრობამ არაფერი დაგვწამოსო. მღვდე-
ლი ძლიერ ავად გახდა და შეწუხდა, საქმე გაუჭირდა. სნეულმა მიმარ-
თა ეინჩაურის ხოჯას და სთხოვა თავისთან მისვლა ხოჯა მივიდა.
მღვდელმა უთხრა:

— რა კი ასე დავიდუშენით ჩვენ და აქეთ ჩვენის კაცისა ადარავინ არის და არც არავინ მეკარება მუ, ამიტომ დაგავლებ შენ, ჩემი სიკვდილის შემდეგ შენ მაინც მიბატრონო, დამასაფლავე.

მდვდელი მალე გარდაიცვალა, მივიდა მასთან ხოჯა, თანრულის წესით მოამზადა და ბოლოს ასწიეს და წაასვენეს სასაფლაოზედ და ხოჯამ დაასაფლავა. ამ მდვდლის და ეკკლესიის ნივთები ხალხმა დაისაკუთრა და ამათ წაიღეს უველაფერი. მალე დაქცეულ იქმნა თვით ეკკლესიაც, ისე რომ დღეს ყინჩაურში მხოლოდ ნასაუდრევი ადგილი და ქვები-და სჩანს. ოსმალოს მთავრობას ეკკლესია სრულიად დაუქცევ-დაუნგრევია.

დაბარაკობდნენ ძველად, რომ სხალტის ზარები და ნივთები მიწაში ჩაფლული, რადგანაც გამაჭმადიანების დროს ესენი იმერეთს და ქართლს ვერ წაუღიათ და აქაურ ჩუმ ქრისტიანებს ისინი მიწაში ჩაუმარხავთ, რომ თათრებმა არ მოიტაცონო. ძველად ხიმშიაშვილებმა იცოდნენ ეს ადგილი, სადაც ემარხა უველაფერი სხალტის ეკკლესიისაო. ზოგნი ამბობენ, ვითომც ხიმშიაშვილებმა იგინი ერთ დროს ამოიღესო.

სხვა-და-სხვა ეკკლესიის ხაზინაც იქვე მის ახლო-მახლო უნდა-უოსო; ძველად ეს ადგილები ჩვენში ბევრს ბერიკაცებს და დედაკაცებს სცოდნიათ, მაგრამ იგინი არავის ეუბნებოდნენ ამას, რადგანაც, რომ შეიტყოს ვინმემ, ის ამოიღებს და წაიღებსო ოსმალნი მოიტაცებენ და ჩვენ კი იმედი გვაქვს, რომ ოდესმე ქრისტიანები მოგვლენ და უველა ესენი მათ დარჩებათ. ესენი თათრებისათვის რა საჭიროა? შემდეგ დროში რომ მოხუცებულთ იმედი გადაუწყდათ და ქრისტიან ქართველები აქ არ ჩნდებოდნენ და ნამდვილ მაჭმადიანობა დამყარდა, მას შემდეგ ესენიც ადარავის რას ეუბნებოდნენ და მალავდნენ, დედ-მამას თავიანთ დვიძლი შვილების შიშიც კი ჰქონდათ. ბერიკაცები და დედაკაცები დაიხოცნენ და იმ ადგილების ცნობებიც მათ თან გაიყოლეს, სადაც კი მიწაში რამე იყო დამარხულ-დაფლული. სომხებს ჩუმრად უნახავთ ასეთი ნივთები, გათათრებულ ქართველებისგან იგინი ამაებს სიამოვნებით ებრძოლობდნენ.

ხშირად ჩვენი ქალებიც მიჭეიდნენ ხოლმე მათ ძველ ნივთებს სხვა-და-სხვა სავაჭრო ნივთებზედ.

სხალტის ტაძარი.

(სოფ. ფანჩხის მამასახლისის სულეიმან მურად-ოღლის (იგივე გულაძე) და სხვათაგან ნაამბობი).

ჩვენი ქრისტიანობის დროს, სცხოვრობდა ერთი მეფე, რომელსაც სახელად თამარ დედოფალი ერქვა. ამ მეფეს აქეთ ცხოვრება დიდად უყვარდა. ერთხელ ამ ხეობისაკენ მოუხდა გამოვლა და დარჩენა იმ ადგილს, სადაც დღეს სხალტის ეკკლესია სდგას. აქ უოფილა ერთი ისეთი დიდი მსხლის ხე, რომელიც თავის ტოტებით მთელ მის მიდამოებს ჩრდილავდა და ჭეარავდა. თამარ დედოფალმა ისურვა იმ ხის ქვეშ დამე დარჩენა, გათიება; აქ გაათიეს დამე. თამარ დედოფალმა ის ხე სიზმარში ნახა. მეორე დღეს ბრძანა, რომ აქ ეკკლესია უნდა გავაკეთოთ რამდენიმე ხნის შემდეგ ეკკლესიისთვის შენობის მზადება დაიწყეს, მაგრამ იმ ცნობილ ხესაც დაუწყეს მოჭრა, მაგრამ რამდენსაც მოსჭრიდნენ იმ ხეს, იმდენჯერ იმას მეორე დღეს ისევ შეერთებულს, მთელს ხედავდნენ. ხალხმა ვერაფერი გააწეო და შეწუხდა ძლიერ ბოლოს ერთმა დაარიგა ასე, დღეს რომ ხე მოსჭრათ, მოსაჭერის ძირს ცულები დარჭეთ და ისე დასტოვეთ ამადამ და ხვალ იგი ადარ შეერთდებაო. ხე მოსჭრეს, ცულები ისე დაურჭეს, იმ ღამეს ისე დასტოვეს. მეორე დღეს მივიდნენ და ნახეს, რომ ხე მოჭრილია, ადარ შეერთებულა, ცულებიც ისევ ისე წინანდებურად დატოვებულნი იყვნენ.

მალე დაიწყეს ეკკლესიის კეთება. ეკკლესიის ერთი კარები სწორედ იქ მოაქციეს, სადაც ის დიდი ხე მდგარა. კარებში ორ ადგილს ამისი ბოძები დააყოლეს, რაზედაც უნდა შეებათ ეკკლესიის კარები, და აი სწორედ ის ხეები, რომლებიც დღეს კარებშია ჩატანებული, ეს სწორედ იმ ხისგან არის დარჩენილი.

სხალტა კიდევ ეი რისთვის დარქმევია ამ ეკკლესიას: როცა ამის შენება დაუწყიათ, ეს ამბები მთელს ამ მხრის ხალხს გაუგია, ხოლო ვინც დაშორებით იყვნენ და ვერ ხედავდნენ ეკკლესიის შენებას, ისინი ისეთ პირს ჰკითხავდნენ ხოლმე, რომელთაც ეკკლესიის შენობა ენახათ:

— დიდს ეკკლესიას სად აკეთებენო? ამაზედ მნახველნი მიუგებდნენ:

— მსხალთან, დიდი მსხლის ხე რომ სდგასო. ეს ხე უველას სცოდნია მაშინ და შემდეგ დროებში სიტყვა „მსხალთან“ სხალტად გადაკეთდაო.

უველაზე ადრე ახალ გამაჭმადიანებულ ქართველებში შარბათის სმა სხალტის, მირატის და ტბეთის ხეობაში შემოსულა, რადგანაც აქაური ხალხი უფრო მუშა ხალხი ყოფილა, იმ დროს უველას ჭქონდა თავისი ვენახი და მარანიო. ახალ გამაჭმადიანებულთ ხშირად როცა რამე კარგი ლხინი ექნებოდათ ესენი თავიანთ ქრისტიანნათესავებს დაპატიჟებდნენ ხოლმე და ამათ ღვინის მაგიერ შარბათს მიართმევდნენო; რადგანაც გამაჭმადიანებულთ აღკრძალული ჰქონდათ ღვინის კეთება და სმაო, მათ უკრძალავდნენ თვით ვაზის მოშენებასაც-კიო!

(ნაამბობი დერვიშ ბეგ ბეჟანიძისაგან).

სოფ. წაბლანის და თაჩხას გვერდით, ერთ მთის ძირობას, სადაც ხოდაბუნის ადგილებია, ძველად ყოფილა ეკკლესია. ეს ეკკლესია მაჭმადიანობის მიღების შემდეგ დაუქცევიათ და ეკკლესიის ქვები აქეთ-იქით მიუყრ-მოუყრიათ, ზოგი ხალხს წაუღია. ერთი ქვა ამ ხეობის წყლის ნაპირას ჩაგორებულა. დიდი ქვა ყოფილა და ზედაც ქრისტე ჯვარცმით დახატული. ამ ქვასთან დედაკაცები მივიდოდნენ ხოლმე, სარეცხს მიიტანდნენ, აღნაშნულს ქვაზედ შესდგებოდნენ და სარეცხს წყალში რეცხავდნენ და ავლებდნენ. ერთ

დდეს, ერთმა დედაკაცმა მიიტანა სარეცხი, შედგა ქვაზედ და დაიწყო რეცხა. ამ დროს თაჩხის კლდის ერთ დიდ ლოდს დაუვირნია იმ ქალისთვის.

— ადექი, გაათავე, წადი, თორემ მოვდივარო. ქალმა ეურადღება არ მიაქცია. კლდემ კიდევ მისცა პასუხი:

— სთქვი რაზე მიდიხარ თუ არა, თორემ ს

ქვაძეები. ქართველებს რომ გათათრება დაუწყეს, მაშინ ჩვენი ძველები გაათათრეს; გათათრებულს მდედელს ბოლქვაძეს უყლობა მისცეს და ამიტომ გვეწოდა ჩვენ უადი ოდლი. ჩვენ თუმცა თათრებად გადავგეთდით, მაგრამ ხულოს ეკკლესიას კი ბატრიოტიზმსა და ბატრონობას არ ვაკლებდით, სუფთად ვინახავდით. ახმედ-ფაშა ხიმშიაშვილი რომ გაძალუნდა, მაშინ ამან დაიწყო სხალტის ეკკლესიის დაქცევის ფიქრები. მიზეზი არავინ არ იცოდა. ერთს დღეს ახმედ-ფაშა ხიმშიაშვილმა დაიბარა ჩვენი ბაბა და გამოუცხადა ასე:

— ხულოს ეკკლესია უნდა დავაქციოთ და გიცხადებ, ხალხი მოაგროვოთ დასაქცევად.

— როგორ შეიძლება, ფაშავ, მიხი დაქცევა. ის ჩვენის ძველების სალოცავი იყო, სალოცავი მუსლიმანის თუ ქრისტიანის, ორივე ერთია და როგორ იქნება მისი დაქცევა?

— უეჭველად უნდა დაიქცეს, სთქვა ახმედ ფაშა ხიმშიაშვილმა.

— ჯამედ გადავაკეთოთ, ცოდვა მისი დაქცევა. მიუგო უადი ბოლქვაძემ.

— არ შეიძლება, ეგ მაგარი ქვის ეკკლესია არის, დღეს თუ ხვალ აქ ქართველები მოვლენ, იგინი ამ ეკკლესიაში შევლენ, აქედგან დაგვიწყებენ ბრძოლას და მოგვერევიან, ჩვენ მაშინ მათთან ვერაფერს გავაწყობთ. საქმე წაგვიხდება. ქვის ჯამე ჩვენთვის საჭირო არ არის, მისს ადაგას ხის ჯამე ავაგოთო, სთქვა ახმედ-ფაშამ.

— ფაშა! ხის ჯამე დალპება, ყოველთვის შიში ექნება და ქვის ჯამეს-კი არაფერი წაუხდება. ნუ ვიქთ მას, ნუ დავაქცევთ.

— არ შეიძლება, უნდა დავაქციოთ, მისი შიში გვაქვს.

რამდენსამე ხნის შემდეგ ახმედ-ფაშას ბრძანებას შესრულება დაუწყეს და ეკკლესია დააქციეს. ისე დააქციეს, რომ საძირკველისა მხოლოდ ერთი არშინი კედელი-ღა დასტოვეს. მაშინ მთელი ხულო საგსე ყოფილა ეკკლესიის ქვებით; ქვების უმეტესი ნაწილი ახმედ ფაშას გაუზიდვინებია და იქვე ხულოში თავისთვის აბანო და სარაია გაუკეთებინებია. ზოგი ქვები ახმარეს ხიმშიაშვილების სასაფლაოს გარშემოსავლებელს გალავანს, ზოგი ქვებით იქვე ახლოს წყარო გაკეთეს. ეს წყარო დღევანდლამდის არის დაშთენილი ჯა-

მეს გვერდით. და ზოგი ქვები სოფლელებმა გაზიდეს სახლების საკეთებლად. ეკლესიის კედლებზედ დადგეს ხის ჯამე. გავიდა რამდენიმე ხანი და ხის ჯამე დალპა. დამპალი დაქტიეს და მის ადგილას ახალი დადგეს. რამდენიმე ხნის შემდეგ ახმედ-ფაშას სახლკარი და სარაიც დაიქცა და უველაფერი გაფუჭდა. ამის შემდეგ არ გავიდა დიდი ხანი, რომ ხულოში მტერიც მოვიდა და უველაფერი დაიმორჩილა. მტრის მოსვლას ვერც არა ეკლესიის დაქცევამ უშველა და ვერც არა სხვა სიმაგრეებმა. ძველები იტყოდნენ ხოლმე, რომ ახმედ ფაშამ ეკლესიის დაქცევით ღმერთი გაარისხა, კარგი საქმე არ ჭქნა! ხალხი იტყოდა ხოლმეო, რომ მისი სახლ-კარიც ისევე დაიქცევაო. და ეს თქმულობაც მართლა აღსრულდა. დღეს მისი სახლ-კარი ხულოში ნანგრევად არის ქცეული და ქვების სოფლელები მიეზიდებიან აქა იქ სახლების საკეთებლადაო.

მე ვნახე ხულოს ჯამეს საძირკველი, ხიმშიაშვილების სასაფლაოს კედლები, ჯამეს გვერდით გაკეთებული წყარო ხულოში ოფოილა, და აწ დაქცეულ ხიმშიაშვილების სახლში ძლიერ ბევრი ბუქურთმიანი ქვები აღმოჩნდა, რომელთაც ცხადად ეტყობა, რომ ისინი წინად ეკლესიის უნდა ეოფილიყვნენ.

(ჩაქვისთაველის ღრმად მოხუც ყად ს ჩიჯძავაძის ნაამბობი).

აჭარაში გათათრების საქმე ერთობ გაძნელებულა. ზოგიერთი მოხუცებული კაცები და ნამეტურ დედაკაცები ქრისტიანობაზედ მტკიცედ იდგნენ და თან ოსმალოს მოლა-ხოჯებსაც ეკამათებოდნენ და ედავებოდნენ; ამ მოხუცებულებს ეოველთვის და უველგან სულ ქრისტიანობაზედ ჰქონდათ ლაპარაკი ახალგაზდებს ეოველთვის იმას ელაპარაკებოდნენ, რომ ეგების ოდესმე თქვენს ძველების სჯულზედ გადახვიდეთ თქვენაო. ასეთ მოხუცებულთ რიცხვი აჭარაში დიდი ეოფილა; ამათ თურმე მოლა-ხოჯებს გაუჭირეს საქმე. ხოლოს მოსავრობისაგან ასეთა ზრძანება გამოსულა, რომ უველა ეგე-

ნი დაიჭირეთ და გაათავთრეთო, თუ არ გათავთრდნენ მერე დახოცეთო. მაგრე აჭარის მოხუცებულნი შეუკრებიათ და აქა-იქ ციხეებში დაუმწყვდევიათ, სპასტიმროებში ხოჯები მიუგზავნიათ და ხოჯებს ლოცვები დაუწყვიათ. ზოგიერთი მოხუცებულები მიუზიდნიათ მაჭმადიანობაზედ და ზოგნი კი ვერა. ვინც ვერ მოაქციეს, ესენი აჭარ წულის შესართავთან მიურეკიათ, სადაც ძველად თამარ მეფის ხიდი ყოფილა და რომელ ხიდის ნიშნებიც დღესაც სდგას. ამ ხიდზედ დაუდგიათ თავ-საკვეთი, მოხუც ქრისტიანებს თავს სჭრიდნენ, მერე ენის წვერსა ლ ფაშას უგზავნიდნენ თავსა და ტანს კი ჭოროხში ჩურიდნენო, ეს საქმეები მოხდარა ამ ასის წლის წინად, ე. ი. 1790 წლებში.

მაჭასლის გამაჭმადიანება.

(ნაამბობი სოფ. ბაჩარეთში და ძნელიეთში მოხუცებულ მაჰმადიანის ძნელაძის და სხვა მოხუცებულ მაჰმადიანებისაგან).

მაჭახელში მთლად გათათრდა ხალხი, მაგრამ სოფ. ევფრატის ხალხმა-კი დიდხანს შეინახა ქრისტიანობით თავი. ამათ ოსმალებიც ხმას არ სცემდნენ, რადგანაც ძველთაგან ბრძანება ასე იყო, რომ ევფრატის გათათრება არ შეიძლებაო. ძველად იქ თამარ-მეფის სახლი და დიდი ეკკლესია იყოვო. ამ ეკკლესიაში მარხია თამარ მეფე და იქ რომ ხალხს დაუწყოთ გათათრება, ეს ძალიან ცუდი იქნება და ღმერთი არ იყაბულებსო. გარდა ამისა მის ზემოდ კარჩხალის მთა არის, იქ ეშმაკებით სავსეა, ბევრი ლოშები და არწივები არიან დაბმულნი, გამაჭმადიანების დროს სულ აწყდებიან ოგინი, ჩამოვლენ ძირსა და ხალხს დასჭამენ, ადარც ერთს ოსმალს ცოცხალს არ გაუშვებენ და „გვანცალელაც“ ვინ იცის რაებს იზავსო. ჩვენები ევფრატის გამაჭმადიანებას ხელს არ ჭვიდებდნენ; რამდენისამე ხნის შემდეგ ოსმალოს კაცები მოვიდნენ აქ- ესენი მიუსიეს ევფრატს. ამათ დაიჭირეს იგი და ამათის ძალ-ლტანებითაც გამაჭ-

მადიანეს ხალხი და მერე აქედგან კარჩხალის მთაზედ ავიდნეს და იქ ნახეს თამარ-მეფის სასახლე, საიდგანაც ის მთელს მაჭახელს დაჰეურებდა. ნახეს მისი ხაზინა, ტბა, სასახლეები და დუქან ბაზარი და ეკკლესიები. ეველა ესენი დააქციეს, დანგრიეს და ამის შემდეგ უკან დაბრუნდნენ, გურჯებმა ამაზედ ბევრი იწუხეს და იტირეს, მაგრამ ვერაფერი ჰქმნეს მაჭახელი მთლად გათათრდა და ეფერტ-შიაც ეველაფერი დააქციეს. ეფერტელები გამაჰმადიანების შემდეგ ჩუმად კიდევ დიდხანს ქრისტიანობდნენ, მაგრამ მაინც ვერაფერი გააწყეს. როცა ბათუმის ფაშამ შეიტყო ეს ამბავი, ესენი დაიბარა და ძლიერ შეაშინა: თუ დღეიდგანვე ნამდვილი მუსლიმანები არ გამხდარხართ, მაშინ მე თავებს დაგჭრით სუეველას თქვენ და გაგაქ-რობთ მიწაზეო. ესენი მაინც დიდხანს არ ივიწყებდნენ და არ სტო-ვებდნენ თავიანთს ძველს წეს ჩვეულებას.

მაჭახლის შესახებ ბევრნი ამბობენ, რომ გამაჰმადიანების გა-მო ეველაზედ ბევრი სისხლი მაჭახლელებს დაეღვრიათ. ამდენი სისხლი არც აჭარელთ, არც ზეგნელთ, არც ლივანელთ და არც სხვათ არ დაეღვრიათ, რამდენიც მაჭახლელებს. რაც აქედგან ხალ-ხი გაიქცა გურჯისტანისაკენ, იმდენი ხალხი არც ერთის აქაურის მხრიდგან არ გაქცეულა იქითკენაო. მაჭახელი ძალით არის გათათ-რებული და ძალითვე გაქართველდებაო. მაგრამ ჩვენში თქმულობა არის, რომ ეს ისევ უნდა გაქართველდეს, უამისობა არ იქნებაო. ამბობენ და ჩვენი ძველებიც იტყოდნენ ხოლმე, რომ ერთს დამეს, ხერთვისის ეკკლესიასთან ოსმალები დაესხნენ თავს ჩვენს ძველებს და სულ დახოცეს, რადგანაც მათი ბაირამი იყო. დამე ეკკლესიაში შეგროვილიყვნენ, სანთლები დანთოთ და აშკარად ლოცულობდნენ ოსმალების გასაჯავრებლად და ოსმალებმაც ამიტომ დახოცეს ეველა იქ მყოფნი. ამაზეა ნათქვამი, რომ ჩვენმა ძველებმა წითელის კვერცხისთვის ასი კაცი მოაკვლევინეს ოსმალებსაო. ვაი რა ჩერჩე-ტები ყოფილანო!..

ლაზისტანის ოსმალი ლივანაში შემოვიდნენ და აქედგან მა-ჭახელში, მაჭახელი მათ მაგრად და გულადად დახვდა; მაჭახლის ხალხი მეტად მაგარი და გაუტეხავი ხალხი იყო: ესენი ადვილად

არ ჩაბარდნენ მაჭმადიანებს, ბევრი იჩხუბეს, მაგრამ ბოლოს მაინც ვერაფერი გააწყეს და ჩაჭბარდნენ ოსმალებს. ოსმალთ მაჯახლელებს მაღე გამაჭმადიანებაც გამოუცხადეს; ეს ამბავი მაჯახლის ხალხს დიდად ეჯავრა. ამის გამო დაიწყეს ჯოჯმანობა და ბოლოს ოსმალოს წინააღმდეგ ჩხუბი ასტეხეს, გამაჭმადიანება არ გვინდაო. ოსმალთ ამაზედ ძლიერ ბევრი მაჯახლელები დახოცეს. მაჯახლელებიც ბევრს ხოცავდნენ ოსმალთ, მაგრამ საქმე მაინც მაჯახლელებს გაუჭირდათ, რადგანაც ოსმალნი თოფ-იარაღით იყვნენ და მაჯახლელებს კი არაფერი ჭქონდათ. ბევრი ხოცვის შემდეგ ოსმალთ სისხლის დვრას თავი გაანებეს. ამათ სხვა ნაირის ოსტატობით დაუწყეს გამაჭმადიანება. ვინც არ მაჭმადიანდებოდა, იმას დიდს სარჯს აღებდნენ, სამართალში უკან აყენებდნენ, მოწმად არსად იღებდნენ, უბრალო დანაშაულობის გამო სჯიდნენ, სულ ჟბრალო საქმის გამო მამულებს ართმევდნენ და იმ ბირებს აძლევდნენ და ჭმატებდნენ, ვინც ახლად იყვნენ გამაჭმადიანებულნი; ახალ გამაჭმადიანებულთ ადიობსაც აძლევდნენ, ზოგს ბეგიობასაც. ასეთი საქმეებით გაავრცელეს აქეთ მაჭმადიანობა და იმიტომ იტყვიან ამაზედ, რომ მაჯახელი ნებით არის გათათრებული და ნებითვე გაქართველდებაო.

მაჯახელში ძველად საკმარისად გამოჩენილი აზნაურის გვარი იყო ძნელაძეების გვარი. ესენი სცხოვრებდნენ სოფელ ძნელიეთსა და ბაზარეთში, ამათ ებარათ რამდენიმე სოფლის ხალხი და გამგეობა. ძნელაძეებს გარდა მაჯახელში სხვა აზნაურებიც იყვნენ, მაგალითად ქავთარაძეები, რომელნიც ადვილად გამაჭმადიანდნენ და ამიტომ ოსმალთ ამათ ბეგიობა მისცეს, ისევე აზნაური ზაქარიაძეები, რომელნიც ბეგებად იქმნენ წოდებულნი, და მრავალიც სხვა გვარის ხალხნი გამაჭმადიანდნენ ადვილად. მაჯახელში მაჭმადიანობა მოიფინა და სოფ. ძნელიეთამდე და ბაზარეთამდე მიაღწია. აქ დაბარებულ იქმნა ჩვენის ძველების ერთი უფროსი ძნელაძე, დიდის მამულ-დედულის პატრონი, ამას გამოუცხადეს გამაჭმადიანება იმ ბირობითვე და იმ საჩუქრებით, როგორც სხვები გაჭაჭმადიანდნენ. ძნელაძემ უთხრა:

— მე არც გაგამაჭმადიანდები და არც თქვენი საჩუქარი მინდა,

ქრისტიანობას მაჭმადიანობაზედ არ ვაცვლი: ეს არას დრობს არ იქნება. მე ამას ნულარ მეტყვით, თორემ ჩხუბი მოხდებაო. მაჭმადიანობა ამას ცუდი რამე ეგონა, ოსმალთ ძლიერ ეწყინათ და უთხრეს:

— კარგი, მაგრამ ბევრს შეგანანებთო. ძნელაძემ მიუგო:

— ნება თქვენი გახლდესთ! რამდენსამე ხნის შემდეგ ოსმალთ აუტეხეს დავა, დაუწყეს ციდის-წამება, ჭბრალდებოდა ტყუილად კაცის კვლა, გაქუცვა, ახალ გამაჭმადიანებულების შეწუხება და სხვანი. თავს მართლულობდა, მაგრამ უბრალოდ. ოსმალნი ძალიან სჩაგრავდნენ ასეთი ბრძოლის გამო მას ხელიდგან წაუვიდა თავისის მამულების უმეტესი ნაწილი. ოსმალნი ეუბნებოდნენ:

— გამაჭმადიანდით და ყველაფერს გაპატიებთ, ყველაფერს გაჩუქებთ. ძნელაძე ეტყოდა:

— გვარად ძნელაძე ვარ და საქმითაც ძნელაძე უნდა ვიქმნე. მე, აი ეს ველი და ენა რომ მოგჭრათ, მანც არ იქმნება, არ გავმაჭმადიანდები. რათ უნდა გავთათრდე, ჩვენმა სჯულმა რა დაგიშავათ, რა გიყოთ, მე ვერ ვიზამ, ჩვენ ფიცი გვაქვს მიცემული, რომ ვიდრე ძნელაძეებს ბირში სული გვიდგია, მინამ ჩვენ ჩვენს სჯულს და ქვეყანას არ ვუღალატებთ. სხვებს თუ ნებავთ ჩემს სოფლელებს გამაჭმადიანდნენ, მე ნურავინ მერიდებაო. ამ კაცის მეგვარეებს და მოყმეებს დიდი მორიდება ჭქონდათ ამ ბირისა; ამისი ჭრცხენოდათ და ვერ მაჭმადიანდებოდნენ. რამდენისამე ხნის შემდეგ ესენიც გამაჭმადიანდნენ. მაღე გამაჭმადიანდნენ თვით ამ კაცის ძმები და შვილებიც, მაგრამ ეს არ გამაჭმადიანდა. ამის გამო იგი შეებრძოლა ოსმალთ და ამ ბრძოლის დროს მთლად დაჭკარგა თავისი მამულები და დარჩა ცარიელი. გაღარიბდა, გაღატაკდა, მაგრამ თათრობა მაინც არ მიიღო. ასეთს სიღატაკეში მყოფი ავად გახდა, სიკვდილზედ მივიდა. ამ დროს მაჭახელი მთლად გამაჭმადიანებულიყო, მდგლები ადარსად იყვნენ, იქიდგან გარეკეს და ეკეკლესიებიც დანგრიეს. ზოგი ჯამედ გადაკეთეს. ევფრატის ეკეკლესიაც მაშინ დაუქცევიათ. ავად-მყოფ ძნელაძეს სიქმე გაუჭირდა.

სიკვდილის წინად ძნელაძემ შვილები დაიბარა და უთხრა:

— ეს არის, ვთავდები, ვჰკვდები, აქ ბევრი ვეწვალე, ბევრი ვიტანჯე. ჩემის სჯულის გულუსათვის დავჰკარგე უველაფერი, ჩემი მამა პაპის მამული ოსმალებმა წამართვეს შარებით და მისცეს იმათ, ვინც ადვილად გამაჭმადიანდნენ. თავიანთ სჯულს გადაუდგნენ, საქართველოს უმტრეს და თათრებს მიეშხრნენ, მით დადუპეს მაჯახელი. მე თქვენ უელები დაგბერით, ცალიერი გამიშვით, ჩემის გულისათვის ოსმალებმა თქვენც არაფერი მოგცეს, რადგანაც ჩემი ჯავრი სწირდათ. ეხლა მე ვჰკვდები, ვჰკვდები დიდის მწუხარებით და ჩემის მამა-პაპის სჯულზედ, რომელიც მე დიდის ტანჯვით შევინახე. ეხლა ჩემი მწუხარება ის არის, რომ ჩემის სიკვდილის შემდეგ ჩემი დამარხვა, ვაი თუ ქრისტიანულის, ქართულის, ჩემის მამა-პაპის წესით არ მოხდეს! თქვენ გამაჭმადიანებული ხართ და მაჭმადიანურად დამმარხავთო. სიკვდილის დროს ბევრი იტირა მან, ბევრი ეხვეწა თავისს ნათესავებს, რომ ქრისტიანულად დამმარხეთო. ამათ ფიცი მისცეს, რომ მდვდელს მოვიყვანთ და ისე დაგმარხავთო. ამ დაპირების შემდეგ ძნელაძე გარდაიცვალა.

მიცვალებულის ძნელაძის ნათესავები წავიდნენ ართვინში და იქიდან მდვდელი მოიყვანეს. მდვდელმა უწირ-ულოცა და როცა მიცვალებული წაიღეს. მაშინ ზოგიერთ ახალ გამაჭმადიანებულებმა უყვირეს:

— მდვდელო, უნათე, მდვდელო უნათეო და სხვანი. ანასუნი იმის მამას, ქოფაკს. წაიღეს და აი, ამ პატარა ეკეკლესიაში დამარხეს. რა უჭირდა, ბატონო, რომ გამაჭმადიანებულიუო? ან ჩვენ რაზე დაგვღუპა და იმოდენა მამულები რაზე დაჰკარგა, ჩვენ რად ჩაგვაგდო ამ დღეში და ან თვით რას იტანჯებოდა? ხომ ნახა, რომ გამჩენელ ღმერთის ბრძანებას ვერას უზამდა! ის არ გათათრდა, მინამ ცოცხალი იყო, აქა იქ თითო-ოროლა კაცს კიდევ ეკავა ქრისტიანის სჯული და ის რომ მოკვდა, მის შემდეგ-კი მაჯახელაში ერთი კაციც ადარ დარჩენილა, უველა გამაჭმადიანებულა და საქმეც დაწუნარებულა და მორჩენილა. იმერეთსა და ქართლ-კახეთში მცხოვრები ძნელაძეები სულ აქედამ არიან გასულნი თათრობის გამო. მაშინ, ძნელაძეების ერთ სოფ. 30 კ. ოფიცერ.

ზედა აჯარის გამაჭმადიანება.

(ნაამბობი სოფ. ნიგაზეულში ყადი ნური ეფენდი ბერიძის მიერ, სულეიმან გელაძის გურჯ ოღლის მიერ და სხვათა მაჰმადიანთ ქართველთა).

ქვედა აჯარაში თათრობა უფრო ადრე შემოსულა, ვიდრე ზედა აჯარაში. ახალციხის მხარეში კი უფრო ადრე მოფენილა მაჰმადის სჯული, ვინემ ზედა აჯარაში, სხალტის ხეობაზედ, ტბეთის ხეობაზედ, შავშეთამდის, ახალციხიდან თათრობა უფრო არდანუჯისკენ და არტაანისკენ გაუვრცელებიათ; მცირე ხნის შემდეგ შავშეთსა და იმერხევშიაც შემოუტანიათ და ამას აქეთა მხარე აღმოსავლეთის აჯარის ნაწილი-კი დარჩენილა ქრისტიანობაში. ამათ კარგა ხანს შეუნახავთ თავი ქრისტიანობით, მაგრამ ბოლოს საქმე გასჭირვებიათ, რადგანაც ესენი შუაში ოთოილან მომწყვდეული და გარშემო-კი სულ ახლად გამაჭმადიანებული ქართველები ჰყოლიათ შემორტყმული. ამათი საქმე მაშინ გაჭირვებულა, როცა ქვედა აჯარის ერთი ნაწილიც გამაჭმადიანებულა და აქედან ნელ-ნელა ზედა აჯარის ზოგი ერთ სოფლებშიაც შეუპარებიათ. ყველაზედ მაგრად ქრისტიანობაზედ სოფ. დანდალოს ხალხი მდგარა, მაგრამ მალე აქაც შეუტანიათ ძალადობით. დანდალოდან წასულა აღმოსავლით და სხალტის სოფლებს მიახლოვებია, მაგრამ სხალტის გარშემო და ხულის ხეობაში კი ეს ადვილად ვერ შეუტანიათ. აქ ხალხი მეტად გამაგრებულა. აქ ისე გამაგრებულან, რომ ოსმალოს ჯარს გარდა ამათ თვით ახალ გამაჭმადიანებულის ქართველების წინააღმდეგაც დაუწყვიათ ბრძოლა, ამ ბრძოლაში დიდის გმირობით უბრძოლიათ დანდალოს ხალხსა და ხულისას. დანდალოში ოსმალოს ჯარიც ყოფილა, ამათ დაუქცევიათ დანდალოს ეკკლესია. დანდალოს ეკკლესიის დაქცევა ძლიერ სჯავრებია ხულის ხეობის ხალხს და ამიტომ ამათ ოსმალოსთვის არამც თუ მარტო მუსლიმანობის გულისთვის გამოუცხადებიათ წინააღმდეგობა, არამედ თვით ოსმალოს მეფობელობისათვისაც, რომ ჩვენ თქვენი მორჩილება არ გვინდაო.

ოსმალთ რა უნახავთ საქმის გაჭირვება, ამათ ხულის ხეობის-

თვის თავი დაუნებებიათ და მიუმართავთ სხალტისა და ტბეთის მხრის სოფლებისათვის: აქ ამათ მოწინააღმდეგენი არავინ აღმოუჩენიათ. ორივ მხრის ხალხს ოსმალოსთვის ძლიერ მაღე დაუკრავს თავი ტბეთის ეკეკლესია მაღე გაუქმებულა, სამღვდელოები აქ აღარ უოფილან და საეკეკლესიო ნივთები. აქ გამაგრებული ოსმალები სხალტისკენ წასულან, აქ შეუსეიდნიათ სხალტის მოწინავე კაცები და მათის დახმარებით შესულან ხულოში, ამ მხრის ხალხისათვის დამდგარა დიდი განკითხვის დღე. მაგრამ მაინც ესენი ომს არ შეშინებიან. ამათ დაუწეიათ ომი და ოსმალოს ჯარისათვის ბევრიც უვნიათ, ბაგრამ ბოლოს მაინც დაჭმორნილებულან ოსმალთ. მაშინათვე დაუწეიათ აქ სჯულის გამოცვლის შესახებ ლაპარაკი და უოქვამთ ასე: — თუ სჯულს გამოიცვლით, ხომ კარგი, თუ არა და იცოდეთ, რომ ჩვენ თქვენ აქ აღარ დაგაუნებთ, თქვენს მოწინავე ბიერებს თავებს დავსჭრით და დაბარჩენს ხალხს კიდევ მაძაისკენ გადაგრეკავთო. ბევრი მაინც მაგრად მდგარა, ბევრს შეშინებია და ბრძანებას დამორჩილებია. კიდეც. აქაც მოფეხილა თათრობა და ამის გაძლიერებისათვის დიდად ცდილან ოსმალონი. ამათ მაღე დაუქცევიათ ხულოს მშვენიერი დიდი ეკეკლესია ნახევრობაზედ და ხალხისათვის აღუკრძალავთ სასტიკად, რომ ვინც აქ იცოცხლებს, იმას ჩვენ, თუ შეგუტეთ ეს ამბავი, იცოდნენ, რომ სასტიკად დაგსჯითო. ხალხს დროებით მიუტოვებია ლოცვები, ოსმალთა დასამშვიდებლად, და საქმე დაწუნარებულა. დღეს ხულოს ეკეკლესიის საძირკვლებზედ გაკეთებულია ხულის დიდი ჯამე; ეკეკლესიის საძირკველის სიმაღლეები დღევანდლამდე ეტყობა. ეს ამბავი ბევრმა მოხუცებულმა იცის. ხულიდან ოსმალნი წასულან აჯარისკენ და საცა რამ ეკეკლესიები შეხვედრიათ, სულ უქცევ-უნგრევიათ. ნახევრობაზედ დაუქცევიათ იმ დროის აგარაში გაკეთებული ძველი მშვენიერი ეკეკლესია. მთელს მხარეში მაჭმადიანობა მოფეხილა და ოსმალოს მოდა-ხოჯებს ხალხისთვის ლოცვების შესწავლა დაუწეებინებიათ და მაღე დარწმუნებულან ქართველთა ნამდვილს მაჭმადიანობაზედ.

მაჭმადიანობის დროსაც ესენი თურმე არ სტოვებდნენ ქრისტიანულს წესებს და უოველს საქრისტიანო დღესასწაულებსაც დღე-

სასწაულობენენ. მაგალითად აქ ადგილობრივს დებულებენ წითელს ბვერ-
ცხებს და წაიღებენენ ხოლმე სხვადასხვა ეკლესიაზედ და შესწირავ-
ენენ, ხელის ეკლესიის ნანგრევებთან, აგარის და სხვათა მხრის
ეკლესიებთან. ეს ჩვეულება ხელის ხეობაში დღევანდლამდე არის
დაშთენილი და აქ დედაკაცები დღესაც შეღებენ ხოლმე კვერცხებს
და ადგილობრივ ზოგიერთ ეკლესიის ნანგრევებთან მიიტანენ.
ქართველთ ქრისტიანულ წესების ამბები მალე იქმნა ოსმალთათვის
ცნობილი. ოსმალთა სასულიერო პირნი დიდად ადელვენენ ამაზედ.
მათ მოუწერეს ხონთქრის რისხვა სელიმ-თაშა ხიმშიაშვილის მამას
აბდულ ბეგს, რომ მაგ მხარეში უველა ეკლესიები უნდა დაიქცეს
და ხალხს ადეკრძალოს ეკლესიის ნანგრევებთან სიარული და ლოცვა.
აბდულ ბეგი ოსმალთან ჯარით დაეცა მოელს ამ მხრის სოფ-
ლების ეკლესიებს და სულ მთლად პირქვე დასცა, დანგრია; გა-
ანრბა მხოლოდ სხალტა და ტბეთის ტაძარი. ესენი იმ აზრით არ
დაუქცევია აბდულ ბეგს, რადგანაც ამ ეკლესიის ჯამეთ გადაგეთება
ჭსურვებია. ეს ტაძრები მალე ჯამეთაც გადაუგეთებიათ, მაგრამ სხვა-
და-სხვა მიზეზებისა გამო ეს ტაძრები ჯამეთ დიდხანს არ დარჩე-
ნილან, ხალხს თურმე ცუდი სიზრმები ესიზრმებოდა ამაზე და ამი-
ტომ აქ სალოცავად არ დადიოდნენ. მალე ჯამეები მოიშალა აქ და
დატოვებულ იქმნენ. იმ დროებაშიაც აქა-იქ სიდუმლოდ ქრისტია-
ნობდა ხალხი, ერთს და იმავე დროს ესენი მაჰმადიანურს ლოცვებ-
საც ასრულებენენ და ქრისტიანულსაც. ეს ამბები ერთმა ოსმალო-

ველნი და მდიდრებელნი, ამათი ცნობებიც კარგა სარწმუნოდ შეჭ-
კრიბა, და ბოლოს ეს საიდუმლო ქრისტიანი გადგა თავისს მოძმე
ქართველ ჩუმ ქრისტიანებისაგან და ოსმალოს მთავრობას მისცა
ყველა ამათზედ დაბეზღება. ამ ამბავმა დიდად გააკვირვა ოსმალნი.
დამბეზღებელს მაშინათვე საჩუქარი მისცეს და ხალხის შესაშინებ-
ლად და ქრისტიანულის წესების მოსასპობად ამათ შემოიტანეს კა-
ცის თავის მოჭრა, კლდიდგან გადაგდება, დარჩობა, დაკუწვა და
ათასი სხვანი. მაგრამ ეს ვერ დაინახეს სასარგებლოდ, რადგანაც
ყველა ჩუმი ქრისტიანი რომ მოეკლათ; მაშინ მთელი მხრის ორი
ნაწილი ხალხი გაწყდებოდა. ამიტომ ესენი სხვა გზას დაადგნენ.

ჭვანის ხეობის გამაჭმადიანება.

(ჭვანელის გვათუასაგან ნაამბობი).

სამეგრელოში გვათუამ რადაც დაშავა. სამეგრელოს მთავარი
მას სასტიკად დაემუქრა. გვათუა სამეგრელოდგან ზეგანში გამოიქ-
ცა. სოფელს ჭვანში მოვიდა, დასახლდა, მალე თითრობაც მიიღო,
შემდეგ წავიდა სამეგრელოში, მოტეუებით წამოიყვანა თავისი ცოლ-
შვილი და მოყვანისათანავე ყველა ესენი ჭვანში გაათათრა. შემდეგ
ამისა გვათუამ საქართველოს გოგო-ბიჭის ტაციობა გაიხადა საქ-
მად და ამით ვაჭრობდა თითქმის. ეს დიდს დახმარებას აძლევდა
ოსმალთ, რომ ამათ სამეგრელოში მაჭმადის სჯული შეეტანათ და
გაევრცელებინათ. უკანასკნელ გვათუები საშინლად წახდენენ და ოშის
შემდეგ ოსმალეთში გადასახლდნენ. დღეს მხოლოდ ერთი მოხუცი
და სტეოვრების ჭვანაში და ესეც გარდამეტი მტერი ქართველთა, და
დიდათ მოწადინე ქაბაში წასვლისა. ამან მითხრა ასე:

— მე ძალიერ მებრალები, რომ შენ, მაგეთი წმინდა ოსტატ-
კაცი, სიკვდილის შემდეგ უნდა წაწყმდე. ცოდო არა-სარ შენა,
რომ ჯოჯოხეთში წახვიდე? გამაჭმადიანდი, რომ შენი სულიც სიკვ-

დიდის შემდეგ სამოთხეში წავიდეს; გთხოვ, რომ მექაში წამოხვიდე.—ბვათუების მეოხებით ბევრი მეგრელი გამაჭმადიანებულა. ესენი თურმე მეამბოხე მეგრელს სამეგრელოდგან თვისკენ იხმობდნენ, ზეკანში ასახლებდნენ და მერე ამაჭმადიანებდნენ. 1790 წლებში ამათ მიუმხრიათ 30 მეგრელი და მალე უველა ესენი გაუმაჭმადიანებიათ. ამათ იქ ცოლები შეურთავთ და მერე სამეგრელოზედ კათარიშება უწყიათ და ტუვეების ტაციობა და ოსმალში გაუიდვა.

(დევრიშ ბეგ ბეკანიძის ნაამბობი).

სოფელს „ვაიოს“ ქართველების გამაჭმადიანებამდე სხვა სახელი ჭრქმევია ი როგორ: „ვაიოს“ გალმა მხრის ქართველნი გამაჭმადიანდნენ. სოფელ „ვაიოს“ მხრის სოფლის ქართველნი ხალხნი-კი ქრისტიანად დაშთნენ. გამაჭმადიანებულნი მიეცნენ თათრულს ცხოვრებას,—ზნესა და ჩვეულებას. ქალებმა პირზე პირ-ბადე ჩამოიფარეს, ქრისტიან და გამაჭმადიანებულ ქართველებთან მორიდება დაიწყეს, ალარ ვის ეჩვენებოდნენ. ქრისტიან ქართველ ქალები-კი ეოველთვის პირ-ბადე ახდილნი იუვნენ და უველას თავისუფლად ეჩვენებოდნენ, ახალ გამაჭმადიანებულ ქართველებს თათრების უველაფერი მოსწონდათ, გარდა ქ-რთველებისაგან პირის დამალვისა. ამათ ძალიერ ენატრებოდათ ახალ გამაჭმადიანებული ქალები, რომ ქრისტიან ქართველ ქალებივით პირ-ახდილნი ეოფილიუვნენ. მაგრამ რას იზამდნენ! ახალ გამაჭმადიანებულნი ძალიერ ეტრფოდნენ ქრისტიან ქართველ ქალებს.

ერთი გამაჭმადიანებული ქართველი გადაეკიდა ერთ ქრისტიან ქართველის გოგოს, მაგრამ გოგო არ მიჭვევებოდა ამას ცოლად, რადგანაც ეს ეუბნებოდა მას, რომ შენ მაჭმადიანი ხარო. ისევ გაქრისტიანდი და მაშინ შეგირთავო. სამე დიდხანს განეგრძო. ბიჭმა თვალ-თვალები დაუწეო გოგოს. ერთხელ გოგო თავის მშობლებმა წისქვილში გაგზავნეს და თან ხორბალი გაატანეს. გოგო წისქვილ-

ში მიმივალმა ბიჭმა დაისახა. გოგოს წისქვილში მისვლისას რამდენიმე კაცით თავზედ დაეცა და მოიტაცა. ამ მოტაცების დროს გოგომ მორთო ეკივლი.

„ვაი, ვაიო!“ მიშველეთ, მიშველეთ, დამიჭირეს ამ სჯულ კამოტვლილებმა.

მაგრამ მშველელი არავინ გაჩნდა. გოგო გაიყვანეს გალმა, ახალ გამაჭმადიანებულ ქართველებში, ქალმა ბევრი იდარდა, იწუხა, იტირა, ეხვეწებოდა ასე:

— ნუ მათათრებთ, დამანებეთ თავი, თორემ თავს მოვიკლავ, მოვიწამლავ. არ ვიტოტხლებ.

ძალით გაამაჭმადიანეს და ბიჭზედ ახტი უქნეს (აქორწილეს). ზემოხსენებულ სოფელს ამ შემთხვევის გამო დაერქვა სახელად „ვაი-ვაიო“.

სოფ. ვაიოზედ ბევრნი კიდევ სხვა ამბებს დაპირაკობენ. ვაიოში ქრისტიანობის დროს ერთი დიდი შშვენიერი ეკლესია ყოფილა, — ერთიც პატარა. დიდი ეკლესია დაუქცევიათ სულთან თურქს დროს და პატარა კი დაუტოვებიათ. პატარა ეკლესიის კედლები დღევანდლამდის სდგას. ზოგნი ამბობენ, რომ „ვაიო“ მიტოთ დაერქვა იმას, რადგანაც გამაჭმადიანების დროს ხალხი სულ „ვაის“ ჭყვირობდაო; ზოგნი ამბობენ: ამ სოფელს ყიზილბაშები დაეცნენ და როცა აოხრებდნენ, მაშინ ხალხი „ვაის“ ჭყვირობდაო და ამიტომ დაერქვა. ზოგნი ამბობენ, რომ როცა ქართველებს ამაჭმადიანებდნენ, მაშინ ბევრნი არ გამაჭმადიანდნენ და ტოტხალხი დარჩნენ, თავებიანთ ნათესავებს ჭგლოვდნენ და ტიროდნენ და /ჭყვირობდნენ, „ვაიო, ვაიო“, და ამიტომ დაერქვაო. ზოგნი კიდევ სხვანაირად დაპირაკობენ.

და ამის შემდეგ ქრისტიანობისათვის დიდი ტანჯვა და ვაგლახი სოფ. ვაიოს ხალხს გამოუცდიაო. ვაიოს შემდეგ, სატანჯველ ადგილ ჭედა ეოფილა დანიშნული. ბირველ ხანებში, ვინც არ თათრდებოდა, დაიჭერდნენ, ქედაში მიიყვანდნენ, ბარსკევ დღეს, ლოცვის დროს, ჯამეში შეიყვანდნენ, ვინც თათრობას მიიღებდა, ის ტოტხალი შეებოდა, ვინც არა და იმას კარში გამოიყვანდნენ და ლოცვის

შემდეგ ხეზე ჭკიდებდნენ და ახრჩობდნენ, დამხრჩვალები სამ დღეს ეკიდნენ ხეზედ და ახლად გათათრებულ ქართველებს აუურებინებდნენ, ერთ ჯუმა (ბარასკევი) დღეს, ქედაში 50 კაცი და დედაკაცი ჩამოჭკიდეს ხეებზედ და დაახრჩეს სჯულის გამო 1765 წლის.

დანდალოს გამაჭმადიანება.

(ქართველ მაჰმადიანთ ავალიანთ გვარში დარჩენილი სოფ. დანდალოში)

აწარაში კათათრების გამო უველაზედ დიდი ბრძოლა დანდალოს ხალხმა გამოიარა, ამათი გმირობის საქმეები უველასთვის საკვირველი და სამაგალითო ეოფილა. მთელი დანდალო მკაცრად დადგა ოსმალოს წინააღმდეგ სჯულის გამოცვლის გამო, თვით დედაკაცებმაც კი აიღეს ხმალ ხანჯალი ხელში და ოსმალოს წინააღმდეგ გამოვიდნენ საბრძოლად. ამათ გარდაწყვიტეს, რომ ან მამა ბაბის სჯულზედ უნდა დავრჩეთ და ან უნდა გავწყდეთო, ჩვენი გათათრება არ შეიძლებაო. ამათ დაიწყეს ბრძოლა. საკვირველი საქმე დაჭმართეს ოსმალთ, ოსმალნი ათასობით დახოცეს, მაგრამ ბოლოს მაინც ოსმალნი მოერიენენ. რადგანაც ამათ მიშველეს ახალ გათათრებული ქართველნი. დანდალოს ერი დამარცხდა და ამ დამარცხებით მოლად გაწყდა ხალხი, გაწყდა ისე, რომ არსად ერთი კაციც არ დარჩენილა, ქალი ბავშვი და სხვანი მოლად დახოცეს, გაწყვიტეს, რადგანაც ამათ დიდი ზარალი მისცეს ოსმალთ, დიდძალი ხალხი დაუხოცეს, ამის გამო მოსპეს ოსმალთ ესენი და ვინც დარჩა, ისინიც ოსმალში გარეკეს. მთელი დანდალო ცარიელი დარჩა. სახლები, სოფლები უპატრონოთ იეო დაშთენილი და შიგ კაცი არ იეო მცხოვრები.

ამ დროს აწარაში გაჩენილა ერთი ვიღაც თეიმურე ავალიანი. საქართველოში მეფის წინაშე ამას რაღაც საღალატო საქმეები ჩადინა, ამის გამო ის სამართალში მიუცია და მეფეს გაუმტყუნებია, ღალატის გამო სიკვდილი განუწესებია. თეიმურე ავალიანს დრო

უშოვნია და გაქცეულა აჯარაში, მისულა დანდალოში და ერთ სოფელში დასახლებულა. ამისთვის დახმარება მიუცია ახალ გათათრებულებს. ეს მალე სტამბოლში წასულა, გამოსცხადებია სულთანს და მოუხსენებია შემდეგი:

— მე საქართველოდგან გახლავარ, ქართველი, აზნაურშვილი, საქართველოში ცხოვრებას თქვენს მფარველობას ქვეშ შემოსვლა ვარჩიე მე მოველ თქვენს საბრძანებელს აჯარის დანდალოში. დანდალოს სოფლები ვნახე და თქვენ იმ ადგილებს თუ მე მიბოძებთ და მასთანვე აზნაურშვილობასაც დამიბრუნებთ, მაშინ მე მზათ გახლავართ, მაჭმადი ვიწამო, შემოუგერდე თქვენს სჯულს, თქვენი ერთგული ქვეშევრდომი გავხდე და გარდა ამისა ვეცდები, რომ საქართველოდგან ჩემი სოფლის კაცებიც გადმოვასახლო თქვენს საშეფოში, ზემოხსენებულს სოფლებში დავასახლო და რამდენიმე ხნის შემდეგ ისინიც გავათათრო. ამას გარდა მე დიდს დახმარებას ადმოვუჩენ ხოლმე, როცა-კი თქვენი დიდებულება ისურვებს საქართველოზე გალაშქრებას. უბრძანა სულთანმა—კეთილიო! მოამიცია დანდალო თქვენს საკუთრებად. ამის შემდეგ თევდორე ავალიანი წაიყვანეს გასათათრებლად და მალეც გაათათრეს. გათათრების შემდეგ ეს წამოვიდა დანდალოში და მთელი ეს ადგილები ჩაიბარა. ადგილების ჩაბარების შემდეგ ეს ჩუმად წამოვიდა საქართველოში, თავისს საუმოში ნახა უმები, საიდუმლოდ გადიბირა ესენი, დანდალო უქო დიდად. თანაც დასძინა, რომ ოსმალნი ხალხს ალარ ათათრებენ, იქ ჩვენ თავისუფლად ვიქნებითო, თქვენცა მარტო ხარჯს გადაიხდითო, ბატონ-უმობაც მოისპობა ჩვენის იქ მისვლის შემდეგო, ოსმალში ბატონ-უმობა არ არისო.

უმებს ბატონის ასეთი რჩევა ძლიერ მოეწონათ, დაიჯერეს უველაფერი და რამდენიმე დღის შემდეგ ბატონს სურვილი განუცხადეს დანდალოში წამოსვლისა და ადგილების დასინჯვისა. თუ მოგვწონა, მერე ცოლშვილსაც გადმოვასახლებთო. ბატონი წამოვიდა და საიდუმლოდ თან გამოჰყვენენ შემდეგნი გლეხნი: ჯალაბიშვილი, გელიაშვილი, გიორგაძე, გოგიაშვილი, გეგელიძე, არზანაშვილი, ბალაძე, ზაქარაშვილი, კაკაშვილი, ბაბუჩაშვილი, ძანაძე და

სხვანი, რომელთა გვარები არა სჩანს. ესენი მოსულან დანდალოში და დანდალო გაუსინჯავთ. დანდალო ძალიერ მოსწონებიათ, ბატონისთვის გადასახლების პირობა მიუცია. ბატონს ამათთვის მიუცია ძველი ნაოხარი სოფლები, თითო გვარისთვის თითო სოფელი; სოფლებში სახლები შზად უოფილა, დანდალოს ეკეკლესიაც მთლად უოფილა ამ დროს. სოფლების ჩაბარების შემდეგ ბატონს დაუწერინეს ამ სოფლების დამტკიცების ქაღალდი, ამ ქაღალდს შინ წავიღებთ და ჩვენს ცოლ-შვილს ვუჩვენებთ და დავარწმუნებთ მათ ამაზედ, თორემ იქნება ჩვენი სიტყვა არ ირწმუნონ და არ წამოვიდნენ აქეთაო. ეს ქაღალდი ქართულად უოფილა დაწერილი. ბლეხები მისულან შინ, ცოლ-შვილისთვის უამბნიათ ეოველივე დაწვრილებით, თან წერილიც უჩვენებიათ. დაურწმუნებიათ, რომ იქ ბატონ-უმობაც არ იქნებაო. ბატონს მარტო ხარჯს მივცემთ, ამას გარდა ჩვენ სხვა არაფერი ხარჯი გვექნება, შვილებსაც არავინ დაგვიადის, ჩვენი ხელმწიფე ნებას არავის მისცემსო. ლადაკტებიც შეგულებულან და რამდენიმე ხნის შემდეგ ზეოხსენებული პირები თავიანთ ჯალაბებით გადმოსახლებულან და დასახლებულან დანდალოს სოფლებში. სადაც სოფლებში ვინმე დასახლებულა, იმას ამ სოფლისთვის თავისი გვარი უწოდებია სახელათა, ეს სოფლები დღესაც არსებობენ ამ პირების სახელწოდებით და აქ ამ გვარის ხალხს გარდა სხვა გვარის ხალხიც სცხოვრობს.

ბლეხნი დასახლებულან, ცხოვრებისთვის მიუეეგვთ ხელი და, როცა კარგა მაგრა დამკვიდრებულან და ფეხი გაუმაგრებიათ სოფელში, მერე თეგდორე ავალიანს გამოუცხადებია, რომ სულთანის ბრძანება არის, რომ ჩვენ ეველანი უნდა გავმაჭმადიანდეთო. ხალხს არ უქნია. დიდი მწუხარება ჩამოვარდნილა მოხუცებულებში, ტირილი, ვაება; ზოგს საქართველოში გამოქცევა დაუპირებია, მაგრამ ეს ველარ მოუხერხებიათ და ბოლოს ასეთი პირობა დაუდვიათ: ჩვენ მოხუცებულნი ჩვენ სჯულზე დავრჩეთ, დავიხოცებით და დღეის შემდეგ რაც შვილები მოგვეცემიან, ისინი სულ მაჭმადიანის წესით იქმნენ მიღებულნიო. ავალიანი დასთანხმებია, ეს სულთანისთვის უცნობებია. სულთანს ამისთვის დანდალოს ბეგიობა მიუცია. იმ

დროიდგან ზემოხსენებულს ხალხში ვინც დაბადებულა, ყველა გაუმაჭმადიანებიათ და თვით მოხუცებულნი-კი ძველის სჯულით დარჩენილან მაგრამ ამათთვის მოუსპიათ მდგომლი; დანდალოს დიდი ეკლესია-ც დაუქცევიათ. ხალხი დიდს მწუხარებაში ყოფილა ამის გამო ჩვარდნილი, მაგრამ კიდევ მადლობელნი იყვნენ მასზე რომ ჩვენ მოხუცებულნი მაინც დაგვტოვეს ჩვენს სჯულზეო. რამდენიმე ხნის განმავლობაში მოხუცებულნი მთლად მოსპობილან და ახალ გაზრდები ვინც ყოფილან, ყველანი მაჭმადიანები და მასთანვე მოუვარენი მაჭმადიანობისა.

ვაჟლიანები დღეს თეგლორ-ოღლებად იწოდებიან, სცხოვრებენ ძლიერ ღარიბად, ზოგნი ამათგანი ოსმალში არიან გადასახლებულნი.

ასეთი საშუალებანი რომ არ ეხმარათ დანდალოს ხალხის გასაჭმადიანებლად, მაშინ ოსმალნი იმათ წინააღმდეგ ვერას გააწყობდნენ, რადგანაც ეს ხალხი აქ ცხოვრებით და მუშობით საკმარისად დამდიდრდნენ და ყოველ ოსმალის მოხელეს თულით ათმაშებდნენ, როგორც უნდოდათ. ამათში ქალი, კაცი და ბატარა ყოველთვის თავგანწირულად მუშაობდნენ ეანაში, ვენახში და არათერს ერიდებოდნენ, ახალ გამაჭმადიანებული ქალები კი საქმეს ახლოსაც არ მიეკარებოდნენ, რადგანაც ხოჯების სიტყვით მათ ქალის მუშობა მიუტევებელ ცოდვად მიიჩნიდათ.

(ასოფ. მერისლის ქართველ მაჰმადიანის მოხუცის ერისთავის ნაამბობი და სხვების).

ძალით გამაჭმადიანებული ქრისტიანობდნენ და ესენი სიდუმლოდ ღორის ხორცსაც სჭამდნენ. იგინი გარეულ ღორებს ხოცავდნენ თურმე ტყეში და ატყავებდნენ. იქ სჭრიდნენ ხორცს და მერე შინ მიჰქონდათ. ჭველა მარადიდში ერთხელ ასეთი შეეთხვევა მოხდა: ხოჯას დაუჭერია ხალხი ღორის ხორცის ჭამაზედ, ამაზედ დიდი დავიდარაბა ამტანარა. ხალხი სამართალში მიუციათ და ბო-

ლოს ადმოჩენილა, რომ ესენი ჩუმად ქრისტიანები ყოფილან. მათ თავიანთი მდგომლიც ჰყოლიათ. მდგომელი ერის კაცის ტანსაცმელით ყოფილა; ამათ ლოცვის ხორციც უკამიათ, დვინოც უწურავთ ხოლმე და მით ზიარებულან კიდევაც. ამ ამბების შეტყობის შემდეგ მთელი ეს ხალხი მიურეკიათ ჯოჯოხეთის ნაპირზედ, ამათში ქალებიც ყოფილან ბევრნი; უკან სმალ ამოდებული ოსმალები დასდგომიან და მოლების დაუყვირნიათ:

— სთქვით, რომ დღეიდან თათრები ხართ, ქრისტიანობაზე ხელს იღებთ და ლოცვის ხორცს ალარ სჭამთო.

— არ შეგვიძლიანო, დაუყვირნიათ ერთად ყველას. ოსმალებს მიუგია:

— რაკი არ შეგიძლიანთ, მაშ შედით მაგ ჯოჯოხეთში და-ვინც შიგ გაცურდება, გალმა კავა, ის დარჩება ქრისტიანად. ვინც არ შევა, იმას ხმალი დახვდება უკან. ამაზე ბევრნი შეშინებულან და გახუტხალებიათ, რომ ლეიდგან ნამდვილი მაჰმადიანები ვიქნებით და ყველაფერს ბრძანებას ავასრულებთო. ვინც წინააღმდეგნი ყოფილან, ისინი სულ შესულან ჯოჯოხეთში; ჯოჯოხეთი ამ დროს დიდი ყოფილა და ყველა ეს სიბრალოები შიგ დამსრჩვალან და ერთიც არ გასულა გალმა. ამ დროს ქვეყანა მარადიდში 50 კომლი იყო და ყველა ესენი ჯოჯოხეთში ისე დაიდუბნენ ქრისტიანობის გულისთვის, რომ სოფელში 5 კომლი-და დარჩა და ეგ ამ მიზეზით მოისპნენ ამ სოფლის მცხოვრებნი. შემდეგ თურმე დასტაბლნენ მათი შთამომავლნი, რომ ჩვენმა ძველებმა ლოცვის ხორცის ჭამის გულისთვის თავები ჯოჯოხეთში დაიხრჩვესო. ამ შემთხვევის შემდეგ-კი მარადიდელნი მთლად გაუმაჰმადიანებიათ და მათი სოფლის ეკეკლესიების ქტევა-ნგრევაც დაუწყიათო.

ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ მარადიდელნი ქრისტიანობის გულისთვის ოსმალების წინ ეწამნენ, დაიტანჯნენ, მათგან დეღაკაცებიც კი ებრძოლნენ ოსმალებს და გათათრების გულისთვის სისხლს ღვრიდნენ, მაგრამ არ იქმნა, უკანასკნელ ეგინიც მობეზრდნენ ბრძოლას და გათათრდნენ სჯულით. ერთ დამეს, მარადიდის ტუეში, მაღალა,

ერთ ეკლესიის გვერდით, ექვსმა დედაკაცმა მოიკლა ხანჯლით თავი, ორმა თოკით დაიხრჩო, სამმა მოიწამლა და რამდენი კიდევ სხვა გვარის სიკვდილი ეწამა, უველას ვერ მოვსთვლით!

აჯარის გამაჰმადიანება.

(სოფ. დერეხოხნაში ნაამბობი ქართველ მაჰმადიანის მოხუცი ლეზგა მხაკაძისმიერ).

მე რომ შვიდის წლისა ვიუავი, კარგად მახსოვს, რომ მაშინ სოფ. დერეხოხნის ნახევარი ხალხი ქრისტიანები იუვნენ და ესენი ჩუმად ინახავდნენ ქრისტიანობას. ესენი დამე შეიურებოდნენ ხოლმე ერთს სახლში, ერთს ჭრაქს დაანთებდნენ, იქ მდვდელი იდგა ხოლმე და ჩუმად ლოცულობდა და ხალხს აღოცებდა. მდვდელს ვერავინ რას შეატეობდა, რადგანაც ის ფაუკაცურად (ერის კაცად) იუო ჩაცმული. ეს ჩუმი ქრისტიანები მაჰმადიანობასაც ასრულებდნენ, ხარასკეობით ჯამეზედაც მოდიოდნენ და ლოცულობდნენ. ასე და ამ გვარად დიდხანს ინახეს ამათ თავი, მაგრამ ბოლოს შეუტუეს ეს საქმეები, უველანი დაიჭირეს და გარდაწუვეტით გამოუცხადეს, რომ, თუ ქრისტიანობას თავს არ გაანებებთ, იცოდეთ, რომ უველას თავები მოგეჭრებათო, შეშინდნენ უველანი და გამაჰმადიანდნენ სრულიად. ასე რომ დერეხოხნის ქართველთ გათათრება 100 წელიწადიც არ არის.

ამ 60 წლის წინად, მე კარგად მახსოვს, რომ აჯარაში აქაიქ ჩუმად დვინოს დასწურავდნენ ხოლმე. ხან დედაკაცები ჩარეჭებით ეკლესიებში მიიტანდნენ და დაწეობდნენ. აჯარაში ეკლესიებში სანთლის მიტანაც იცოდნენ, ფულის და ბამბის. ვინმე ავად რომ გახდებოდა, მაშინვე ეკლესიებს მიუტანდნენ ძველ შესაწირავს და იქ დაწეობდნენ, ამის შემდეგ ავადმეოფი მორჩებოდა. ვინმე რომ უვავილით, ან სხვა რამით გახდებოდა ავად, იმას თქვენებურს ლოცვებს უმღერებდნენ ხოლმე და ავადმეოფები მორჩებოდნენ. უველა ესენი გადავარდა ამ ოცდა ათის წლის წინად და დედაბერს დედა-

კაცებში თქვენებური ლოცვები დღესაც ბევრმა იცის ზეპირად. მოლებმა და ხოჯებმა ერთს დროს ჩვენებურს ქალებს დაუშალეს თქვენებურ ლოცვების თქმა; ამიტომ როცა ავად გახდებოდა ვინმე, მაშინ ჩვენიდან წავიდოდნენ გურიაში კაცები. იქ დაიქირავებდნენ გურულს დედაკაცებს, მოიყვანდნენ აქა და ამათ ათქმევინებდნენ ხოლმე ქართულ ლოცვებს და გალობას. მაგრამ ბოლოს ესეც აკრძალეს ხოჯა-მოლებმა, რომ ჩვენის კაცისათვის ქრისტიანის ლოცვა რ შეიძლებაო, თუ გინდათ, ხოჯები წაიყვანეთ და წიგნი და ლოცვები აკითხვინეთო. ესე დაავიწყდა ხალხსა და მას შემდეგ ჩვენში ავადმყოფი რომ შეწუხდება, ამისათვის ხოჯას იხმობენ და ლოცვას წააკითხებენ „ყურანიდამ", რომ ავადმყოფი მორჩესო.

ლაზისტანის გამაჭმადიანება.

(ნაამბობი სოფ. ჩხალელის ჰაჯი ხოჯასაგან).

ოსმალები პირველად ლაზისტანში შემოსულან. ლაზისტანი ძლიერ ადვილად გამაჭმადიანებულა. ამათ მაგე მიუცია ოსმალთა თვის დახმარება. ოსმალნი მოსულან მაქრიალაში. მაქრიალას ციხეში ფეხი გაუმაგრებიათ. აქ დაუწყიათ ტეავზედ ფულის მოჭრა და ამ ფულებით შეისყიდნენ ხოლმე ქართველებსა და თავიანთკენ მიიმრობდნენო. ტეავის ფულებით მათ ბევრი ქართველი შეისყიდეს, ბევრი გაამაჭმადიანეს ადვილადო. როცა ქართველი მაჭმადიანები გამრავდნენ, მერე მათის დახმარებით და ლაზების შემწეობით დიგანაში იწყეს მაჭმადის სჯულის გავრცელება. ბევრი ჩხუბი მოხდა დიგანაში, ბევრი სისხლი დაიღვარა ქართველებისა, მაგრამ ბოლოს მაინც ოსმალთ დაიმორჩილეს და ყველანი გაამაჭმადიანეს. ვინც არ გამაჭმადიანდა და წინააღმდეგობდნენ, ისინი დაიჭირეს და მაქრიალის ციხეში სულთან სელიმს მოჭგვარეს. სულთან სელიმმა იმათ ჭკითხა:

— რატომ არ მაჭმადიანდებით თქვენა, რატომ არ გინდათ, რომ ჩვენი წმინდა სჯული მიიღოთ? ხალხმა უარი განუცხადა:

— ვერა, ვერ მიგიღებთ. ჩვენ ქართველები ვართ, ქრისტიანები და ასეც უნდა დავიხოცნეთ; სხვა რაც გენებოთ, ის გვთხოვეთ, ერთგული მონობა და სხვანი, მაგრამ სჯულს კი ვერ გამოგიცვლით.

— მაშ ეველას თავები მოგეკვეთებათ, — უთხრა სულთანმა.

— ნება თქვენი გახლდეს, მიუგო ხალხმა. სულთან სელიმმა საჩქაროდ ბრძანება გასცა, მოვიდნენ ჯალათები და მტკიცე ქართველ ქრისტიანები მიიყვანეს მაქრიალის ტახტის თავ-საკვეთთან, და ეველას მოსჭრეს თავები, მერე ტანი ზღვაში გადაჭეარეს; და თავებს კიდევ სარებზედ აგებდნენ და ახმობდნენ სხვა-და-სხვა ადგილებში შესვლის დროს ქრისტიან ქართველების შესაშინებლად.

აჭარის გაძალმადიანება.

(ნაამბობი თევდორეს ორცველის საკ-ოღლისაგან).

აჭარა ეველაზედ გვიან გაძალმადიანდა. სპარსელთ საქართველოსთან ომი ჰქონდათ. სპარსელთ ქართველებს ვერაფერი დააკლეს, მათ მხოლოდ აჭარა დაიჭირეს და ბევრი შავი დღეებიც დააყენეს. ქართველნი ძლიერ შეწუხდნენ ამაზედ. მცირე ხნის შემდეგ ესენი დაირაზმნენ სპარსელთ წინააღმდეგ და ერთს დღეს ომი განუცხადეს: აჭარელთ დაეხმარნენ სხვა ქართველნიც, ამათ დაიწყეს ომი და სპარსელნი საქართველოიდან განდევნეს და თავიანთი ქვეყანა განთავისუფლეს. რამდენიმე ხნის შემდეგ ოსმალნი ჭანეთის გონიამდის მივიდნენ და გონიაში გაიმაგრეს თეხი. გონიის ციხიდამ ამათ დაიბარეს აჭარის მოწინავე ბირები და გამოუცხადეს ასე:

— ოსმალნი გარეკეთ. ბევრი წვა-დაგვა მოგვდგა, ახლა ჩვენ გვინდა აჭარაში შემოგიდეთ და ძალით თქვენი ქვეყანა დავიჭიროთ. თუ

გინდათ, თქვენ ჩვენ ნებით დაგვმორჩილდით და თავი დაგვიკარით, თუ არა და ჩვენ ძალით შემოგვლთ აწკარაში, — ომს დაგიწყებთ და ძალით დაგიმორჩილებთო. დათიქრდნენ ქართველნი, ბასუხი გერ მისცეს, აწკარაში გაგვიშვით და იქ ჩვენებს დაგეკითხებით და მალე მოგცემთ პასუხსო. ქართველნი წამოვიდნენ აწკარაში და უოველისფერი ქართველებს მოახსენეს, რომ ოსძალნი ასე გვითხოვლიან და თქვენ რას იტყვითო? ერმა მიუგო:

— ჩვენ არ შეგვიძლიან, ოსმალს თავს ვერ დავუკრავთ, მათი თავის დაკვრით ბოლოს ჩვენ გაგვათორებენ და დაგიდუპებით. ხალხი უარზე დადგა. მოწინავე პირებმა რჩევა მისცეს, რომ საქმეს წავაგებთო. ისევ ნებით დავუკრათ თავიო. ხალხმაც ნება მისცა და ესენი წავიდნენ და ოსმალთ მოახსენეს, რომ ოდონდ ნუ აგვაოხრებთ და ჩვენ ჩვენიან ნებით გემორჩილებითო. ოსმალთ მიიღეს და ეგელა მოწინავე პირებს დასმარება მისცეს. საჩუქრები, მიწები დაურიგეს და როგორც თავისის ნებით დამორებულს ერს ხარჯად ათის თავი დაადეს.

რამდენიმე ხნის შემდეგ ოსმალთ ამ პირებს აწკარის ადგილების გამგეობა ჩამორთვეს და მის ნაცვლად საჩუქრები დაუნიშნეს. ამის შემდეგ ოსმალთ გამოუცხადეს ქართველებს, რომ თქვენ ოსმალური ენა უნდა შეისწავლოთ, რადგანაც სახელმწიფოსთვის ეს საჭიროა. მალე სტამბოლიდგან გამოუგზავნეს მასწავლებელი ხოჯები და ქართველ უმაწვილებს სწავლება დაუწყებინეს მხოლოდ თათრულის ენისა და წერა-კითხვის. რომელი უმაწვილიც-კი დაისწავლიდა თათრულს ანბანს, იმას კარგს საჩუქრებს და საქმეებს აძლევდნენ; ამით წაახალისეს ქართველთ ბავშვები და მათში აღორძინეს თათრულის ენის სიყვარული. რაკი ეს მოხდა, მერე ხოჯებმა ბავშვებს მცირეოდენად მუსლიმანობაზე ქადაგებაც დაუწყეს და ეს სარწმუნოება უმაწვილებს შეასწავლეს. ამ დროს აწკარა ისევ ქრისტიანობაში იყო. ოსმალთ დაიწყეს დიდად მეცადინეობა. მალე ოსმალთ მიიხმეს ქართველი მოწინავე პირები, ამათ მისცეს დიდი საჩუქრები, ქრთამები და სთხოვეს, რომ თათრის სჯულის გავრცელებაში თქვენ ჩვენ დაგვეხმარეთო. მოწინავე პირებმა სიტყვა მისცეს და

დაიწყეს მაჭმადიან სჯულის გავრცელება ქართველ ხალხში. უმეტესად ახალგაზდებში ავრცელებდნენ ამას და მოხუცებულებს ისე სტოვებდნენ, ნამეტურ ქალებს. რამდენიმე ხნის შემდეგ აჯარას გამოდმა მხრის უმეტესი სოფლები გამაჭმადიანებულ იქმნა. ეველაზედ დიდი ხანი ქრისტიანობით თავი შეინახეს გადმა მხარში ქედამ და სოფ. ოტვამ. აქ ქრისტიანობის სასტიკ მფარველად სოფ. ბორტვის მღვდელი კაკაბაძე იყო. ეს მღვდელი იყო დიდად მქადაგებელი, მოუვარე ქრისტიანობისა და ბატივისმცემელი ქართველთა, ეს მღვდელი ღღე და ღამე დადიოდა ხალხში და ხალხს ამაგრებდა ქრისტიანობაზედ. ეს ამბები ოსმალთ იცოდნენ და ორტვის კაკაბაძე მღვდელს დიდად ემუქრებოდნენ, მაგრამ მღვდელი მაინც არ უშინდებოდა მუქარას.

ეს მღვდელი ქედის დიდს კაკლესიაში დადიოდა, იქ ზარს რეკავდა. ოთხი-ხუთი სოფლის ხალხს ლოტკაზე იხმობდა. რამდენიმე ხნის შემდეგ მაჭმადიანობა ქედაშიაც შემოვიდა; ახალ გამაჭმადიანებულ ქართველთ კაკაბაძე მღვდლისა ძლიერ ეშინოდათ და მაჭმადიანობას ჩუმად ინახავდნენ. განალო რამდენიმე ხანმა და ამათ ჯამეს კეთება მოინდომეს, მაგრამ კეთებას ჯერჯერობით ვერ ჭბედავდნენ, კაკაბაძე მღვდლის შიში ჭქონდათ.

ბოლოს მაინც ეს ეკკლესიაც დაუქცევიათ თითრებს. კაკაბაძე მღვდელი რომ მოსულა, შორიდგანვე შეუხედნია ეკკლესიისაკენ და ეკკლესია დაქცეული უნახავს. ეკკლესიის გვერდით-კი უცბად დადგმული ხის ჯამე. კაკაბაძე მღვდელს გულს შემოჭყრია, ტირილი დაუწყია და უთქვამს:

— ვაი მე, ახლა კი დაეცა აჯარაო!

ბევრი უწუხნია, ხალხშიაც ბევრს ცდილა, რომ ქრისტიანობა არ დაცემულიყო, მაგრამ ვედარა მოუხერხებია.რა. ბოლოს საქმე იქამდის მისულია ამას, რომ სოფ. ორტვადგან გაქცეულა და ჩაქვისაკენ წასულა, რადგანაც ჩაქვას იქითა მხარე იმ დროს საქართველოს ეკავე და იქ ისევ ქრისტიანი ქართველები იყვნენო. კაკაბაძეს ცოლ-შვილი-კი ორტვაში დარჩენენ და მღვდელს ადარავინ დაანება. ესენი ოსმალოს მთავრობამ გამოიკითხა და კაკაბაძე მღვდლის

შვილებს ქეშიშ-ოღლი უწოდეს, და ერთს შვილს თათრული წერა-კითხვა დაასწავლეს და მალე მოლობაც მისცეს: რადგანაც მამაშენი ქეშიში, მღვდელი იყოო, იმის ნიშნად ამ დღის შემდეგ ამ სოფლის მღვდლობა თქვენი გვარის კაცებს ჰქონდესთო. მას შემდეგ ასეც არის და ორცგაში ხოჯა-მოლობა ყოველთვის ქეშიშ-ოღლებს უკავიათო. ამ მღვდლის შემდეგ-კი აჯარაში მაჰმადიანობა ერთობ მალე წავიდა, მხოლოდ მოხუცებულებს-კი არ ამაჰმადიანებდნენ და ქართველ ქალებსაც ხმას არა სცემდნენ. ქართველ ქალებში თათრობა სულ სხვა-ნაირად შეუტანიათ.

გამაჰმადიანების შემდეგ აჯარის ქართველებში მევენახობა ამოვარდნილა. ამბობდნენ ხოლმე, რომ მთელი აჯარა სულ ვენახებად იყო გარდაქცეული და სოფლიდან სოფლამდის სულ ვენახებით იყო დაფარული. ზოგნი-კი ამბობენ, რომ ვენახები ვითომც ქართველებში სპარსელებმა მოსპეს და ამათ შემდეგ რაკი აჯარა ოსმალთ აიღეს, მის შემდეგ, აქ ქართველებმა ვაზის გაშენება ველარ გაბედეს, რადგანაც ოსმალეთიც უშლიდა ამასაო.

შემდეგ და შემდეგ ოსმალოს ხოჯებმა ქართველებში დაიწყეს ქართულის ენის მოსპობის შესახებ ქადაგება, რომ მუსლიმანი კაცი ქართულს ენაზედ არ უნდა ლაპარაკობდესო. მაგრამ ამათ ენა-კი ვერ მოსპეს და რაც ქართული ძველი წიგნები იყო, ესენი-კი სულ ცეცხლში დააწვევინეს, რადგან ესენი ხალხს ეუბნებოდნენ, რომ სახლში ქართული წიგნების შენახვა ჩვენის სჯულის წინააღმდეგია. ხალხს არაფერი ესმოდა, მოლებს უჯერებდნენ და ბევრს ძვირფასს ქადაღლებს სწავდნენ. ასეთი ქადაღლები თვით ჩვენს ძველებსაც დაუწავთო.

მე, მახსოვს, რომ აქეთკენ დიდრონი წიგნების ტყავებისაგან ჩასაცმელ ჩუსტებს აკეთებდნენ, ქალამნებს, პატარა გუდებს და სხვა-და-სხვა რამეებს აკრავდნენ ზევიდგანაო. ზოგიერთი ისეთი წიგნები ყოფილა აქეთ, რომ თითო წიგნი ნახევარი ფუთი გამოვიდოდაო.

ხოჯებისა და მოლების ასეთი ქადაგების მეოხება იყოვო, რომ ამ თხუთმეტი წლის წინად აჯარის ორს სოფელშიაც დაუწავეთ წიგნები, სახელდობრ: ხერთვისსა და კაპნის ფაქში.

აჭარის გამაჭმადიანება.

(ნაამბობი ქედაში ორცველის ქართველ მაჰმადიანის შავლად ნაკაშისის მიერ).

აჭარაში გამაჭმადიანება ლივანიდან შემოუტანიათ. პირველად მაჭმადიანობა აჭარის მარჯვენა მხრის სოფლებისკენ გაუვრცელებიათ, მარცხენა მხრის სოფლები კი ისე დაუტოვებიათ. მარჯვენა მხრის სოფლები გავმაჭმადიანოთ და მარცხენა მხრის ხალხი თვითონ მოგვეგებოდ. გამაჭმადიანებულთ და ქრისტიანთ შორის ეოველნაირი მეგობრობა მოსპობილა.

ერთხელ ერთი ქრისტიანი ქართველთაგანი გასულა მაჭმადიან ქართველ სოფლებში. ეს რამდენსამე დღეს ერთს სოფლებში დარჩენილა, თავისს ნათესავებში. აქ ეს ბიჭი ბევრის დარიგების და თანხების მეოხებით გაუმაჭმადიანებიათ. გამაჭმადიანების შემდეგ ბიჭი გასულა გაღმა. ქრისტიან ქართველებს უნახავთ და უკითხავთ:

— ბიჭო, ამდენს ხანს რას აკეთებდი იმ თათრებშიო? ამან მიუგო:

— გამამაჭმადიანეს, ალი დამარქვეს სახელადაო. ქართველნი გაოცდნენ და უთხრეს:

— ბიჭო, მიტომ გახველი თათარში, რომ გახტიალდი? აი შეგირცხვეს კაცობა!

ეს ბიჭი სულ მთლად მოიძულეს ქართველებმა. მეტ სახელად გახტიალდი უწოდეს. შემდეგ ცოლი შეირთო ამან, შვილებიც გაამაჭმადიანა, გვარად გახტიალდი დაერქვათ; დღესაც ასე იწოდებიან, ბოლოს მარცხენა მხარეც გამაჭმადიანდა. ვინც არ ინდომა გამაჭმადიანება ისინი სოფელს სადორეთში წავიდნენ და იქაურ ციხიდგან იბრძოდნენ ოსმალთ წინააღმდეგ.

ნაკაშიძეები გურულები ეოფილან; გურიაში, რადაც საქმე ჩაუდენიათ, ამათ სხვა თავადიშვილები დახოცეს; ამის გამო ამათ გადაეკიდა გურიელი მაშინ ნაკაშიძენი სამნი ძმანი ეოფილან. ერთი ძმა ბაღდადში გაქცეულა და იქ გამაჭმადიანებულა. მეორე ძმა სტამ-

ბოლში გაქცეულა და იქ გამაჭმადიანებულა, ამისთვის მალე თავშობაც მიუცია. მესამე ძმა აჭარაში მოსულა, სოფ. ორცვაში დასახლებულა. მერე ცოლ-შვილიც მოუყვანია აქ. რამდენიმე ხნის შემდეგ ესენიც გამაჭმადიანებულან. ერთხელ ნაკაშიძე თავისს გამაჭმადიანებულ შვილებით სადღაც ერთ მთაზედ წასულა. მთიდგან ძირს გადაუხედიათ და ერთი უშველებელი ტუე უნახავთ, რომელიც ხიდით ეოფილა სავსე, ნაკაშიძემ რომ დაინახა ბევრი ხიდი, დაიკვირა, ეს რა ბევრი კაკა არისო. ამის გამო იმ ადგილს კაკა დარქმევია; მერე იქ სოფელი გაშენებულა და სოფლისთვისაც კაკა უწოდებიათ; თვით მას, — შემდეგ კაკაძე დარქმევია, და ახლა კი კაკა-ოდი არიან. სოფ. ორცოვაში ნაკაშიძეებს დიდათ უმეცადინიათ ხალხის გამაჭმადიანებაზედ.

მერისის ხეობას მიტომ დაერქვა ეს სახელი, რადგანაც, რომ აჭარას ამაჭმადიანებდნენ, მოლები ამბობდნენ:

— ჯერ აჭარა გავამაჭმადიანოთ, ჯერას ამას მოვრჩეთ და მერე ისი, ანუ მერეისი და ამასაგან დაერქვა აჭარისაგან ამ მოტიდებულს ხეობას მერისი.

ქედას ზევით, ვაიოს ბირდაბირ, არის ერთი მთა, რომელსაც სახელად „ქალო ჯვარას“ უწოდებენ. ეს სახელი მას ამ შემთხვევის გამო დარქმევია: ვაიოს მხრის ქართველი ქრისტიანები გამაჭმადიანდნენ, დარჩნენ გადმა მხრისა. გადმა მხრის ქალი ერთხელ ვაიოსკენ გავიდა; იქ ეს გამაჭმადიანდა და ერთ ახალ გამაჭმადიანებულ კაცზედ დაინიშნა. დანიშვნის შემდეგ ეს თავიანთსა დაბრუნდა და შინ გამოუცხადა: მე გავმაჭმადიანდი. ამაზედ მთელი სოფლის ხალხი გაოცდა, რადგანაც აქედ ეველაზედ ძნელად უფრო ქალები მაჭმადიანდებოდნენ ხოლმე. ქალმა შინ რამდენიმე დღე დაჭეო და თავისი ბარგი მოაგროვა და ვაჟიანთას ამბირებდა წასვლას. დედ მამა არ უშვებდა. ესენი ეუბნებოდნენ:

— ქალო, ბირს ჯვარი დაიწერე, ქალო, ბირს ჯვარი დაიწერე, რა შენი საქმეა მაჭმადიანობა. ქალო, ბირჯვარი! — სირცხვილია. დედ-მამამ და ნათესავებმა საქმეენოდ შეარცხვინეს ქალი და ყვიროდნენ, რომ ქა-

ლოდ, ჯვარი დაიწერეო და აი ამ ადგილსაც მიტომ დარქმევია „ქალო-ჯვარა“, რადგანაც ეს ამბები აქ, ამ მთაზედ მოხდარა.

ლიგანის გამაჭმადიანება.

(დევესქელის ხეობაში ნაამბობი სოფ. პეტრულის მამასახლისისაგან).

ლიგანაში, ბორჩხის ზემოდ, ჩხალის ხეობაში, ძველად ქალების მონასტერი უოფილა. გამაჭმადიანების დროს თათრებს მოლოზნებისთვის ხმა არ გაუცია თ. მდვდლები და ბერები-კი სულ გამოურეკიათ. რამდენიმე დღის შემდეგ ამ მონასტერს დასცემიან თათრები და მონასტერი მთლად გაუძარცვავთ და მოლოზნებიც სულ მოუტაცნიათ; ერთი მოხუცი დედა მოლოზონი კი დაუტოვებიათ. მოტაცებული მოლოზნები ტრაპიზონში გაურეკიათ და ზოგი იქ დაუყიდნიათ თათრებზე და ზოგი სხვაგან. მონასტერში დარჩენილი მოხუცი მოლოზანი, მონასტერს არ შორდებოდა; იმან დიდი გაჭირვება გამოიარა, ხშირად თავ-დასხმა და გაძარცვაც, მაგრამ მაინც აქაურობას არ შორდებოდა. ნაცვლად ამისა, იგი ოჯახებში დადიოდა და ახალ გამაჭმადიანებულ ქართველ ქალებს ქრისტიანობაზედ დარიგებას აძლევდა.

ერთ აღდგომა დღეს, მოლოზანმა კვერცხები შეღება, საღამოო სანოვაგე მოამზადა და აღდგომა დღეს ახალ გამაჭმადიანებული ქართველი ქალები დაჭვალიჟა. ქრისტიანულად მიულოცა; მათაც ქრისტიანულად მიუგეს პასუხი, რადგანაც ახლად გამაჭმადიანებულნი იუვნენ და ქრისტიანული ლოცვებისა ბევრი რამ ახსოვდათ.

ეს ამბები ლიგანის ბეგმა შეიტყო. ამან მოლოზანს განუცხადა. რომ მაგ ადგილს თავი დანებე, თორემ მოგკლავენო. მოლოზანმა შეუთვალა:

— სიკვდილი უველგან დამხვდება, მე აქედგან არსად წავალ, ამ ეკეკლესიას უნდა ვუპატრონოო.

რამდენიმე დღის შემდეგ ამ ქალების მონასტერს ოსმალები დაეტნენ. მოხუცი მოლოზანი მოჰკლეს და თუ რამე ჰქონდა, ისიც ეგელასეერი მოსტაცეს. ამ დროს ქალებში ჩუმი ქრისტიანები კიდევ ყოფილან და ამათ ძალიან უგლოვნიათ მოკლული მოლოზანი და თვით ამ ქალებსვე დაუმარხავთ მიცვალებული. ამ მოლოზნის მოკვლის შემდეგ ლიკანაში ადარასეერი დარჩენილა ქრისტიან ქართველთა.

ლიკანაში, ეგელა ლაპარაკობდა ამ 30 წლის წინად, რომ მარადიდში, ბორჩხაში და ამის ზევით თავსაკვეთი კოშკები იყო გამართული და იქ თავებს სჭრიდნენ; არჩობდნენ იმ ქრისტიან ქართველებს, რომლებიც არ მაჰმადიანობდნენო. აქ ბევრი ქალებიც დაურჩვიათ და თავი მოუჭრიათ ხოლმე და ტანი ჭორაბში ჩაუგდიათ, უწუიან, რომ ერთხელ სოფ. წითურეთის კოშკსაც-კი ხმარობდნენ-საპატიმროდ და თავსაკვეთად.

ამის შესახებ ამბები ძლიერ ბევრი რამ იციან ართვინის და არდანუჯის გასორმხებულ ქართველთ კათოლიკეთ მოხუცებულებმაც.

კახაბერის, აჭარის, შუახევის და ხულოს გაძაჰმადიანება.

(ნაამბობი სოფ. ზვარელ 80 წლის სელიმ აღა-იშიოღლისაგან და მაჰმადიან თურმანიძისაგან),

ოსმალთ აჭარა მაგრა დაიმორჩილეს. შერე გაძაჰმადიანება დაუწეეს, მაგრამ საქმე ერთობ გაუჭირდათ. აჭარელებს ოსმალთაგან მოციქულები მოუვიდათ და მაჰმადიანობა განუცხადეს; მოციქულები უკან დაბრუნეს, თან გააყოლეს თავიანთი მოციქულებიც და შეუთვალეს ასე:

— ჩვენ გვიმსახურეთ ისე, როგორც გენებოთ, ხოლო სჯულსკი თავი დანებეთ, ჩვენ ჩვენს სულს არ დავჭკარგავთ, არ გავმაჰმადიანდებით:

ქართველების ასეთი უარი ოსმალოს თავშას ძლიერ ეწყინა. მალე ტრაპიზონიდგან ოსმალოს ჯარი მოვიდა და კახაბერში ომი აუდა. ომში ოსმალნი დაეცნენ, აჯარელნიც ბევრნი გაწყდნენ; ბოლოს ოსმალთ ხერხი მოიგონეს და ხალხის თვალით შესვიდვა დაიწყეს. პირველად შეისვიდეს სოფ. ერგე, ბათუმის ზემოდ, კახაბრისა და აჯარას შუა და პირველად სოფ. ერგეს ხალხი გამაჭმადიანდა. ოსმალთა, მუსლიმანთა სალოცავი ჯამე პირველად ამ სოფელში გაკეთეს. აქედან წავიდნენ აჯარისაკენ და დაიწყეს მეცადინეობა, მაგრამ ვერსად რა მოახერხეს, ვერც თხოვნით და ვერც შიშით ვერავინ გამაჭმადიანეს. უკანასკნელნი მივიდნენ სოფ. ორტოში და მცხოვრებთ შესვიდვა დაუწყეს და თან განუცხადეს:

— ერგე გამაჭმადიანდა და თქვენ რას იტყვით?

ორტოს მცხოვრებთ ეს წინადადება ჯერ ეუცხოვათ, ეჯავრათ კიდეც, მაგრამ მალე დამორჩილდნენ ბრძანებასა და მიუგეს:

— ყოველივეს ადვასრულებთ, რასაც-კი გვიბრძანებთ, გავმაჭმადიანდებით, მეტი რა გზა გვაქვს!

ესენი მალე გამაჭმადიანდნენ და მეორე ჯამეც ამათში გაკეთეს, კაკაშვილების სახლების მახლობლად. აქედან წავიდნენ მერისში. მაშინ სოფ. მეირსში 700 კომლი სცხოვრობდა. ოსმალთ მერისელთაც ანცობეს გამაჭმადიანება.

— ერგე, ორტო და სხვა სოფლები გამაჭმადიანდა და თქვენ რაღას იტყვით. მაჭმადიანდებით თუ არა?

მერისელთ უარი უთხრეს:

— არ გავთათრდებით, გინდა დაგვხოცეთ და მაგას კი ვერ ვიზამთ!

რამდენიმე დღის შემდეგ ამათში ჩხუბი გაიმართა. ს. მერისის მცხოვრებთ რიცხვი მთლად გაწყდა; შვიდას კომლში მხოლოდ ერთი გვარის რამდენიმე ოჯახი გადარჩა, ცეცხლაძეები. დანარჩენნი: კაცი, ქალი, მოხუცი, ახალგაზდა და უმაწვილი გამწყდარან მთლად სჯულისათვის ბრძოლაში. მერისში მაშინ სოფლის სახლები ისე ახლო-ახლოს იყო, რომ კაცა ერთის სახლის სახურავიდან მეორე სახლზედ გადახტებოდა ხოლმეო. ეს სახლებიც მთლად დაუქცევიათ

ოსმალთ. ბოლოს ცეცხლაძეებიც გამაჭმადიანებულან. მესამე ჯამეც მერისში დაუდგავთ. აქედგან წასულან შუა ხევის სოფლებში და სოფლელებისათვის უთქვამთ:

— აჯარა გამაჭმადიანდა და თქვენ რაღას იტუვით? გამაჭმადიანდებით თუ არა? შუახეველნი მოტეუებულან და გამოუცხადებიათ:

— რაკი აჯარელნი გამაჭმადიანდნენ, მეტი რა გზა გვაქვს, ჩვენც გავმაჭმადიანდებითო.

ესენიც გამაჭმადიანებულან. ამათთვის მიუცია ხოჯები და შეოთხე ჯამეც აქ გაუკეთებიათ. შუა ხევის გამაჭმადიანების შემდეგ ოსმალნი წასულან ხულოში, მაშინ იქ ერთი დიდი მდვდელი მჯდარა და ერთიც ქართველი თავადისშვილთაგანი. ოსმალთ ამათთვისაც განუცხადებიათ გამაჭმადიანების ამბავი.

— თავადი-შაჭის ბრძანება მოვიდა და გეცხადებათ, რომ თქვენ უნდა გამაჭმადიანდეთ.

უფროსს მდვდელს და მმართველს თავადს უთქვამთ:

— ჩვენ, ხალხის გამაჭმადიანებაზედ პასუხს ვერ მოგცემთ. ჩვენ, რა ვიცით, ხალხი რას იტუვის. ღდეს ხალხთან მოვიდაპარაკებთ, ხვალ გადავწეეტთ საქმეს და ზეგ მოგცემთ პასუხს.

ოსმალნი დასთანხმდნენ. დიდმა მდვდელმა და თავადმა თავადი-შაჭის ბრძანება ხალხს აცნობეს, მაგრამ ხალხმა სთქვა:

— არ გვინდა, არ გავმაჭმადიანდებით, დავიხოცებით და მაგას კი არ ვიზამთო.

მეორე დღის საღამოს შეშინებული დიდი მდვდელი და თავადი ხულოდგან სხვაგან გაიქცნენ და დაიმალნენ. ხალხი უპატრონოდ დარჩა და ამიტომ მათში დიდი შფოთობა მოხდა. ოსმალთ ბევრი ადარ აცალეს და პირველ ბრძანებისათანავე დაუწეეს გამაჭმადიანება და თავადი-შაჭის ბძანების ასრულება, მათ ერთობ ძვირად დაუჯდათ; ზეგნელები ცხარედ იბრძოდნენ სჯულის გამო და თითქმის მთლად გაწყდნენ. ვინც დარჩნენ, ომათ პირობა მისცეს ასე:

— ოდონდ ჩვენ ნუ გაგვამაჭმადიანებთ და მოგცემთ პირობას, რომ ღდეის შემდეგ ჩვენ ჩვენს შვილებს-კი გავამაჭმადიანებთო და ასე მოისპობა ერთ დროისთვის ქრისტიანობა.

ოსმალთ ნება დართეს. ხალხი დარჩა თავისს სჯულზედ, მხოლოდ ვისაც შვილი მიეტემოდა, ის-კი ოსმალთა „სუნეთს“ უნდა მიეღო და გაემაჰმადიანებინა. მაშინ მოსიარულე „სუნეთები“ აქ ბევრნი ეოფილან ოსმალოდგან მოსულნი. იმ დროიდგან ბერობისამებრ ხალხს დაუწყვია შვილების გამაჰმადიანება და 10—15 წლის განმავლობაში უკვე გამოჩენილან ბატარ ბატარა ქართველი თათრუკები. ერთ ზაფხულის დღეს, ქრისტიან ქართველებს უანაში მკა ჰქონიათ. ერთ ხნიერ კაცს ერთ ახალ მოზარდ ქართველ მაჰმადიანისთვის უთხოვნია ასე:

— შვილო, თათარო, წადი ერთი დოქი ცივი წყალი მოიტანე. უმაწვილ ბიჭს ძალიერ სწყენია თათრად წოდება და უთქვამს:

— მე, თათარი რაში ვიქნები, თათარი-კი არ ვარ, ქრისტიანი ვარ, ქართველი. იქ მეოფეთ მიუგიათ:

— რა ვქნათ, შვილო, მაგრე ხარ შენ გადანათლული და ჩვენ რა ვქნათ. ჩვენც არ გვინდოდა, მაგრამ ძალამ გაგვათათრა. უმაწვილი ბიჭი ძალიერ გაგულისდა, გაგულისებული საჩქაროდ გაიქცა უანისკენ, ერი გოჯი დაიჭირა, ხელდა ხელ დაკლა, გამოწყდა, ხორცი შესწვა მწვადად, მალე ჭამა დაიწყო და თან უეცრად ხალხს:

— უხლაც თათარი ვარო! ახლა მაინც არ დამესხნებითო?

მაჰმადიანობის ბატივის მცემელთ ქართველთ ჯავრი მოუვიდათ და ამათა სთხოვეს მას:

დღეის შემდეგ ადარა ჰქნა შვილო ეგ, თორემ საქმე ცუდად წაგვა. ფადი-შაჰი შეგიტეობს და მაშინათვე თავს მოგვეთენ ჯალათებით.

ასევე დაურიგებიათ უმაწვილი დედ-მამას. უმაწვილს ბერობა მიუცია:

— დღეის შემდეგ ადარ ვიზამ ასეთ საქმესა, დღეში ხუთჯერ ნამაზს ვიზამ, ეოველს ვახტის ლოცვისათვის ჯამეში წავალ, წმინდა მაჰმადიანობას დავიჭერ და ქრისტიანობასა და ქართველებს შევიჯავრებო. ასეთი ამბები ბევრი კიდევ სხვა მოამხდარა მაშინ გამაჰმადიანების გამო. მოხუცებული კაცი და დედაკაცები ხშირად მოგრეოდებოდნენ ძაღლ ეკკლესიების გვერდით და მწარე ცრემლებით

სტირიდნენ და ქვითინებდნენ ხოლმეო. სოფ. ზვარეს ეკეკლესიის ნივთები მათ სულ მიწაში დაუმარხავთო.

აჯარაში და ნამეტურ მერისის ხეობა თუმც გაწყდა სჯულის გამო ბრძოლაში, მაგრამ შემდეგ ისევ გამრავლდნენ. გურიიდგან აქ ძლიერ ბევრი გაჭირებული გლეხ-კაცობა მორბოდა, მაჰმადიანდებოდა და სახლდებოდა, რადგანაც საქართველოში მებატონები ძლიერ აწუხებდნენ თავიანთ უმებს. აჯარელებს ხელობად ჰქონდათ მიღებული, საქართველოში სიარული და გოგო-ბიჭების სყიდვა. ესენი დადიოდნენ გურიაში, ქართლში, იმერეთში და სხვაგან, ქართველ თავადაზნაურებისაგან ყიდულობდნენ დიდ ძალ გოგო-ბიჭებს; ამათ მოერეკებოდნენ აქ, ეგელას ითათრებდნენ, ზოგს აქვე ასახლებდნენ და მით ამრავლებდნენ მაჰმადიანებს და ზოგიც მიჰყავდათ ტრაპიზონს, სტამბოლს, ქურთისტანს და იქაურს დიდრონ ფაშებზედ ქართველ უმაწვილებს ერთობ კაი ფასად ჰყიდდნენ, რადგანაც ესენი უფრო ლამაზ გოგო-ბიჭებით ვაჭრობდნენ საქართველოში.

მერისის ხეობის სოფლელებს ერთი დიდი ეკეკლესია ჰქონიათ. ეს ეკეკლესია სოფ. მერისში ეოფილა გაკეთებული, ხალხის გამაჰმადიანების შემდეგ ოსმალებს ეს ეკეკლესია ძალიან მალე დაუქცევიათ საძირკვლამდის, მერისელ ქართველებზე ერთობ გაჯავრებულნი ეოფილან: ვაი, თუ მერისის ხეობის სხვა სოფლემბაც გვიმტეუნონ და გვეჩხუბნონ ისე, როგორც მერისელები შეგვებნენო. მერისის ეკეკლესიის ნანგრევებს ხალხი თურმე ახლოს არ ეკარებოდა, ეკანასძნელ ხანესში კი ეს ქვებიც გაუზიდ-გამოუზიდნიათ აქეთ-იქით. ერთი წამლებთაგანი ავად გახდა და მოკვდაო. ასეთ ამბებს მერისელი მოხუცნი ხშირად ლაპარაკობდნენ და თან დასძენდნენ:

— ალბად ცოდვა ეოფილა ეკეკლესიიდგან ქვების წაღება, აქაური ეკეკლესიები სულ ჩვენი ძველების გაკეთებულია. ადრე მერისში ერთ ადგას მიწის თხრის დროს „ხაჩი“ იპოვნესო, ე. ი. ჯვარი. ჩვენდა საკვირველად მერისის ხეობაში და მთლად მთელს ქართველ მაჰმადიანებში ჯვარს „ხაჩს“ უწოდებენ. ეს წოდება სომხური. ქართულად ჯვარს ნიშნავს. მე აქა-იქ ვკითხე, თუ ხაჩს რად ახსენებთ, რატომ ქართულად არ უწოდებთ შეთქი. მათ მკითხეს:

— ქართულად რა ჰქვიან ხახს? მე მივუგე:

— ჯვარი. ხახ სომხურია! მათ მითხრეს:

— ჩვენი ძველებიც ასე უწოდებდნენ, ოსმალურადაც ასე უწოდებენო, ალბად ოსმალთაგან შემოსულა ეს სახელი და ქართულიდაკარგულაო. ეგვლგან ეკეკლესიას „ქლესიას“ უწოდებენ. წინად ჩვენში ბავშვი რომ ავად გაუხდებოდათ და შეუწუხდებოდათ, ავადმყოფებს ძველს ნაეკეკლესიარებში მიიყვანდნენ და ალოცებდნენო, აქ ლოცვა წამლად მიაჩნდათო. ამის ნაცვლად მოლებმა და ხოჯებმა შემოიღეს ავად-მყოფის გვერდით „ყურანის“ კითხვაო.

ჩაქვისა და კინტრიშ-ქობულეთის გამაჭმადიანება.

(ნაამბობი ს. აჭყვისთაველის 120 წლის ქამაჯარაძისაგან).

მე პატარა ვიყავი, ასე 6—10 წლისა ვიქნებოდი, როცა ოსმალები ბათუმის აქეთ წამოვიდნენ და ციხის ძირს მოადგნენ. რადგანაც მაშინდელი გურიისა და ოსმალოს სინორი ციხის ძირთან იყო. გურულებსა და ოსმალთ დიდი ჩხუბი მოუხდათ. გურიელები მაშინ ჩვენში ცხოვრებდნენ და ხალხს აქეზებდნენ ომისათვის, უველაზედ კარგად ჩვენები ომობდნენ. ციხის ძირთან დიდძალი ხალხი გაუწყვიტეს ოსმალთ, მაგრამ ბოლოს მაინც გაჭირდა საქმე, ოსმალთა გეძლიეს და ციხის ძირს გადმოვიდნენ, ესენი აქეთ თვეს ვერ გადმოდგამენ, მაგრამ ჩვენში გაჩნდნენ ჯაშუშ-გამცემი კაცები, ესენი იყვნენ სოფ. ზენდიდელი გუგუნავები, დუმბაძეები და ძველი ქობულეთელი ჭეონიები. ამათ გვიღალატეს ჩვენ და ოსმალთ მიეხმრნენ. ამათის ხრიკებით გადმოვიდნენ ოსმალნი სინორს და მთლად ჩაქვი დაიჭირეს. მაშინ ჩვენს მხარეს სახელად კახაბერი ერქვა. კახაბერი ჩოლოქიდგან იწყებოდა, აჭარისა და ლაზისტანის სინორზედ ავდებოდა. ასე, ამ მხარეს ძველად კახაბერი ერქვა და არა ჩაქვი. ამ ომში, ქობულეთი, კინტრიში და სხვ.—ეს ბოლოს შემოვიდა

ხმარებაში. ჩაქვის ადების შემდეგ ოსმალნი ჯინტრიშისკენაც მალე გადმოვიდნენ და მთელი ეს ადგილები დაიჭირეს. ორი კვირის განმავლობაში ამათ მთლად დაიმორჩილეს აქაურობა და მთელი ეს ადგილები დაიჭირეს. და თავიანთი გავლენა და ძალიერებაც დიდათ გაავრცელეს აქ. მერე აქედგან ხინოსკენ წავიდნენ. ხინოში მაშინ ეკკლესია იყო და იქ დიდი ქ�აში (ეპისკოპოსი) იჯდა. იმ ქეშიშს სხვა ქეშიშებიც ჰყვანდა და ესენი სოფლებში დადიოდნენ; აქედგან ჩუმად აჭარის სოფლებში გადადიოდნენ და იქ გამაჭმადიანებულს ხალხს რადაცაებს უშვრებოდნენ. ოსმალებმა ეს დიდი ქეშიში თავის სხვა ქეშიშებით ადარ დაუტოვეს იქ, მალე გამორეკეს იქიდგან და უთხრეს, რომ აქ ერთი ქეშიშიც კმარაო. ბატარა მდგომლები სულ წამოვიდნენ და იქ დარჩა დიდი ქეშიში მარტო. ჩვენები დადიოდნენ იქ სალოცავად და ცხვარი და ქათმები მიჰყავდათ ხოლმე ქეშიშისათვის; ჩვენს გარდა სხვებიც დადიოდნენ სალოცავად იქ. ხან-და-ხან ცეკვა-თამაში და თოფის სროლაც იცოდნენ.

ოსმალების აქ დაბინავების შემდეგ ჩვენებურები აქ არ დგებოდნენ და ნახევარი ჩაქვა და ქობულეთი გურიაში გადასახლდა, სახლ-კარს ოხრად სტოვებდნენ აქ და მიდიოდნენ გურიელებისაკენ, რადგანაც აქ გამაჭმადიანებისა ეშინოდათ. თუმცა ბირველად ოსმალები არ გვამაჭმადიანებდნენ, მაგრამ ჩვენებს მაინც ეშინოდათ, რადგანაც ამ დროს აჭარა უკვე გამაჭმადიანებული იყო. ბევრნი დარჩნენ აქა და ბევრნი გაიქცნენ გურიისაკენ; გაქცეულები იქ ძალიან დადარიბდნენ. ჩემი დედის-დედაც გაიქცა და მეც თან წამიყვანა. ჩვენ წაგვიყვანეს ქუთაისისაკენ, ერთ სოფელში, სადაც ჩვენი ნათესავები სცხოვრობდნენ, ჩვენი მეგვარეები. იქ კარგა ხანს დავრჩით. მე კარგად მახსოვს, რომ იქ ორჯელ მაზიარა ეკკლესიაში ჩემმა ნენემ და დორის ხორციც მიჭამია ბარე სამჯერ (ე. ი. ბევრჯელ). იმერეთში დორს ძალიან სჭამენ. რამდენიმე ხნის შემდეგ ამბავი მოვიდა, რომ ოსმალები ხალხს არ ამაჭმადიანებენო, ამბობდნენ, რომ ჩვენ ძალით არავის გავამაჭმადიანებთო და ამიტომ უველანი ჩვენის სახლ-კარისაკენ და სოფლებში დავბრუნდეთო. თუ გამაჭმადიანებას დაგვიწყებენ, მერე კიდევ გამოვიქცეთო, ალიერ ბევრნი

დასთანხმდნენ ამაზედ და დაბრუნდნენ თავ-თავიანთ სოფლებისაკენ. ეველა დაბინავდა თავისს სახლში. ეკეკლესიებში ხუცები ლოცულობდნენ, ხინოს ხუცესსაც ნება მისცეს სხვა ქეშიშების მიუვანისა. ჩვენც ჩვენს სოფელს აჭყვაში დავდეგით. ოსმალებს მცირე ხარჯს ვაძლევდით, არ გვაწუხებდნენ, არც სჯულზე გველაპარაკებოდნენ რამეს. ბევრნი თავადები და აზნაურები კი არ დარჩნენ ჩვენსკენ და გურიაში გადავიდნენ.

რამდენიმე ხნის შემდეგ ოსმალმა დიდ-ძალი ჯარი მოიყვანა და ჩვენი და გურიის საზღვრები შეჰკრა. ზოგი ჯარი საზღვრებზე დააყენა და ზოგი აქა-იქ სოფლებში: ჩვენ გვეგონა, რომ ჯარი საზღვრების გასამაგრებლად მოიყვანესო, მაგრამ ასე არ აღმოჩნდა. რამდენიმე დღის შემდეგ მთელი კინტრიშ-ქობულეთის მამაკაცები ერთ ადგილს დაიბარეს და გამაჭმადიანება გამოუცხადეს. ხალხმა შესძახა:

— არ შეგვიძლიან, ჩვენ არ გავმაჭმადიანდებით, დავიხოცებით და მაგას კი არ ვიზამთ!

ოსმალთ არ ჭქმნეს, არ შეისმინეს თხოვნა. ამ ჩხუბის, დრაბს გუგუნავა, დუმბაძე და ჯუოხია მაჭმადიანებად აღმოჩნდნენ; ესენი წინადვე გამაჭმადიანებულიყვნენ ოსმალთ შესუიდვით. ამათ იყვირეს:

— ბიჭო, ჩვენ გავმაჭმადიანდით და რა დაგვაკლდა? არაფერი. გირჩევთ გამაჭმადიანდეთ თქვენცა, თორემ ბევრი დაიხოცებით. ხოხოქარი ძლიერია, ხალხმა მაინც არ ჭქნა. ოსმალთ მოთავე კაცები დაიჭირეს და ამათ სთხოვდნენ, რომ ხალხს გამაჭმადიანება ურჩიეთო, ამათ არ ჭქნეს და იმ დროის გამაჭმადიანებული თავდგირიძეები დიდად ლანძღეს. ამაზედ ჩხუბი ასტედა და ეს კაცები ერთი კვირის შემდეგ ჭახათის ზემოთ, ტუეში დაარჩეს და ეს დამრჩვლები რამდენიმე დღეს თოკით ეკიდნენ ხეებზე. დიდი შლიდობა მოხდა, დიდი სისხლის დვრა; ოსმალნი ქრისტიანებს აქ არ აუეხებდნენ და არც სხვაგან უშვებდნენ; ჩვენები კიდეკ არ მაჭმადიანდებოდნენ და ამიტომ დღე და დამე ხალხის ხოცვა იყო, დედაკაცებისა და ბავშვების ტირილი და დიდი უბედურება.

ოსმალთ ბევრი ხალხი დახოცეს, მაღე ჭახათისკენ, გეიმს სა-

ბამისკენ ქვის სარჩობელა და თავ-საკვეთი გააკეთეს და იქ ძლიერ ბევრი ხალხი ჩამოარჩეს, მაგრამ მაინც არ იქნა, ოსმალთ ვერ შეაშინეს აქაურები. ამ დროს ბებია ჩემი ხელ-მეორედ გაიქცა ოზურგეთისაკენ და მეც თან წამიყვანა. მაშინ ვიქნებოდი 13 წლისა. მე და ერთი ჩვენსავით გამოქცეული ქობულეთელი ჯაში გრ. გურიელის ბაბასთან დაგვაყენეს და ბებიაჩემი ბატონს გურიელს ეხვეწებოდა, რომ ეს ბიჭი არავის მისცეთ, რომ არ გამიმაჭმადიანონო. ბებიაჩემი კი ისევ შინისკენ დაბრუნდა და სთქვა: სადაც ჩვენები დაიხოცებიან, მეც იქ უნდა მოვკვდეო. ოსმალთ ხალხის გაუმაჭმადიანებლობა არ ჭქნეს და ამის გამო დიდძალი ხალხიც დახოცეს: საქმე გაჭირდა. ბოლოს რამდენიმე მოვდელი და კაცი სიმონ. გურიელთან მოვიდნენ და შველა სთხოვეს. სიმონმაც ბირობა მისცა და ეს მალე სტამბოლში წავიდა, მეც მოსამსახურეთ თან წამიყვანა; მასთან სხვა თავადებიც იყვნენ. ამათ ხონთქართან მორიგება ჭქმნეს და ნება აიღეს, რომ ქობულეთის და ჩაქვის ქართველები არ გაამაჭმადიანონო. ამიტომ მალე წამოვიდნენ და აქაურ თავშებთან ხონთქრის ბრძანება ჩამოიტანეს და საქმე გათავეს. უველა დამშვიდდა, უველა თავის სახლ-კარის გაკეთებას და გამაგრებას შეუდგა; უველამ შეიტყო, რომ მორიგება მოხდა და ხონთქარმა ნება დაგვრთა, რომ ქრისტიანებად ვიქნეთო. ჩემი ბებია გადმოვიდა გურიაში და მეც უკან წამიყვანა ბატონისაკენ, რადგანაც გამაჭმადიანების შიში აღარ გვაქვს ბატონის წყალობითო. მეც წავედ, ჩვენსას წასვლა ძლიერ მიხარიდა.

რადგანაც ჩვენში გამაჭმადიანებულნი აქა-იქ იყვნენ, ამიტომ ოსმალის თავშებმა აჭარიდან ხოჯები და მოლები გამოგზავნეს ჩვენში და ესენი ადოცებდნენ ახალ გამაჭმადიანებულ ქართველებს. მალე აქა-იქ სოფელ-სოფელ ჯამეების კეთება იწყეს, ჩვენ ხალხს ამაზე ძლიერ მოსდიოდათ ჯავრი. ხოჯა რომ „ალიალჭეს“ სათქმელად ავიდოდა ჯამეზე და დაიწყებდა ძახილს, ჩვენები ამაზე დიდად ჯავრობდნენ და ამბობდნენ:

— რას ყვირის ეგ მ—ი, ეგაო და სხვანი. ხმირად ქვას, ტალახს და ხის ნაჭრებს ესროდნენ ხოლმე და გაანუმებდნენ. მაგ-

რამ იგინი მაინც არ იშლიდნენ თათრულებ ლოცვას და ჯამეებისკეთებას. გამჩენელი დმერთის ბძანებით თათრობა ნელ-ნელა ვრცელდებოდა და მაჭმადიანები მრავლდებოდნენ აქ. მალე იქამდის მივიდა საქმე, რომ ეოველ სოფელში ხუთიდამ ათი კოხახი იქნებოდა თათრის. თათრებსა და ქრისტიანებში ჩხუბი იმართებოდა ხოლმე და ერთმანეთს ხოცავდნენ. ქართველებს სჯულიდგან გასულები ძლიერ ეჯავრებოდათ. ხოჯა-მოლებმა ხონთქართან იჩივლეს, რომ გურჯები ჯამეებს გვიქცევენ, გვაგინებენ, „ლაილაჰეს“ თქმას არ გვაცლიან და ახალ გამაჭმადიანებულთაც ხოცავენო. ამიტომ ხონთქრის ბრძანება მოვიდა ასე: რაც გურჯები არიან მანდა, უველანი გაამაჭმადიანეთ და ვინც არ გამაჭმადიანდეს, დახოცეთ და ერთ კაცსაც ნუ დასტოვებთ გაუმაჭმადიანებლად, რომ საქმე მორჩეს და მოისვენოსო. ქეშიშებიც მთლად გარეკეთ გურიისაკენ და იქიდგან არც არავინ შემოუშვათ თქვენში და არც არავინ გაუშვათო; ვინც იქიდგან შემოვიდეს, დაიჭირეთ და გაამაჭმადიანეთო! თუ არ გამაჭმადიანდეს თავი მოსჭერითო. ვინც მანდედგან გაიქცეს და მოასწროთ სადმე და დაიჭიროთ, ისიც მაშინათვე მოჭკალითო. ბრძანებასთან ერთად დიდი ჯარიც გამოეგზავნათ.

ოსმალნი ბრძანების აღსრულებას მალე შეუდგნენ და დაიწყეს ხელ-მეორედ ხალხის ხოცვა. ერთი სარჩობელაც ძველ ქობულეთში გააკეთეს, ეოველ სოფელს გარშემო ჯარი შემოუყენეს და დაუწყეს გამაჭმადიანებაზედ ლაპარაკი, მაგრამ ხალხმა უარი უთხრა და ამაზედ ჩხუბიც ატუდა; დიდ ძალი ხალხი დაიხოცა, ძლიერ ბევრნი აქეთ-იქით გაიქცნენ, ბევრნი დაიღუპნენ, მაგრამ მაინც ბევრი გაამაჭმადიანეს და ბევრი დარჩა ქრისტიანებად; ამიტომ ჩხუბიც გაძლიერდა, გურიელებმა ველარაფერი უშველეს.

დიდი ამბები მოხდა, ქრისტიანებს ძლიერ გაუჭირდათ საქმე; აქ ადარავის უშველდნენ, რომ ქრისტიანად დაშთენილიეყვნენ და უველას ხოცავდნენ. ეს რომ ნახეს და ადარც ძალა ჰქონდათ ბრძოლისა, მაშინ უველანი გაამაჭმადიანდნენ, ისე რომ ადარსად სოფელში კაცი არ დარჩენილა გაუთათრებელი მოხუც ქალებს გარდა. ჩვენც მაშინ გავმაჭმადიანდით, მე მაშინ ვიქნებოდი 16 — 17 წლისა.

თუმცა გავმაჭმადიანდით, მაგრამ ეკკლესიებს და ხატებს-კი პატივს ვსცემდით და ბევრნი ჩვენებურნი ეკკლესიებშიაც დაიარებოდნენ სალოცავად და ჯამეებშიაც. ეს ამბები ხოჯებმა ხონთქარს აცნობეს და მალე იქიდგან ბრძანება მოვიდა, რომ ეკკლესიები ან დაქცეთ და ან ჯამეებად გადაკეთეთო. ჩვენში ეს ამბები წინადვე შეიტყეს. ამიტომ ერთ დღეს, დიდა ადრიან, მამაჩემმა გაიდვიძა თავისი ძმები, მეც გამეღვიძა, რადგანაც მაშინ ბევრი ვაი-ვაგლახები-საგან ძილი გამკრთალი გვქონდა. მამაჩემმა თავისი ძმები და მეც აწევის მთავარ ანგელოზის ეკკლესიაში წაგვიყვანა. ეკკლესიის კარები გაიღეს, შიგ ბევრი რამ იყო: წიგნები, ხატები, ფულები, ჯვრები და სხვანი, ყველა ესენი ერთად შეკრიბეს და ეკკლესიის ზეით ერთი დიდი ორმო გათხარეს და შიგ ჩაწყეს, ზეგიდან ხეები დაყარეს და მერე მიწა მიაყარეს და იქ დამარხეს, რომ ოსმალთა არ წაიღონო. ზეგიდან კიდევ პატარა დობე შემოავლეს, რომ ნადირი ან სხვა ვინმე არ მივიდეს იმ ადგილზე და არ დაიბინძურონო. ეს საეკკლესიო ნივთები დღევანდლამდე იქ მარხიაო. ადგილიც დაშანახვა.

(მარადიდში ახმედ-ეფენდი-ხალვაშის ნაამბობი).

ლივანის გამაჭმადიანება ყველაზედ მეტად კახაბრისა და ჩაქვის სოფლებს ეწეინა. ქართველნი ძალიან სწუხდნენ ამაზედ. ბევრს მღვდელს მოსდიოდა ჯავრი, რომ ამდენი ხალხი გაამაჭმადიანეს; ამ დროს მახინჯაური გურიას ეკუთვნოდა და აქ სულ ქრისტიანობა იყო; ქრისტიანებს თავიანთი ეკკლესიაც ჭქონდათ, მღვდლად ჭოფილა ვიღაც კეკიძე. ამას ხალხში გამოუცხადებია, რომ მე მარადიდში უნდა გადავსახლდე, იქაურს დიდს ეკკლესიას უნდა ვუპატრონოთო.

მღვდელი გადასახლდა მარადიდში, ოსმალთ შეიტყეს, მარადიდში ეოფნა აღუკრძალეს, მღვდელი შეწუხდა. მაშინ აქ სცხოვრებდნენ მახინჯაურელი ხალვაშენები, რომლებმაც კეკიძე მღვდელს

ფაშასთან დახმარება ამმოუჩინეს, თხოვნა მისცეს ფაშას და ფაშამ ახალ-გამაჭმადიანებულთა პატივსაცემად მდვდელს ნება მისცა მარადიდში დარჩენისა და მხოლოდ ეკეკლესიის პატრონობისა, სხვა არაფრისა. თუ ვნახეთ, რომ ამ ეკეკლესიაში, ან გარეშე ვინმეს ალოცებს, მაშინ იცოდეს, ცოცხალი არ დარჩებაო! ამ დროს საიდუმლო ქრისტიანთ რიცხვი აქ დიდი ეოფილა. ესენი თურმე ძალიერ ჩუმად დაიარებოდნენ მდვდელთან და ლოცულობდნენ. მდვდელი აქეთ ბარე 30 წელიწადს დარჩენილა და ამას ბევრს გამაჭმადიანებულებში მტკიცე საფუძველზე დაუმყარებია ქრისტიანობა. გამაჭმადიანებულთ ისე შეაყვარა ქრისტიანობა, რომ ესენი მდვდელს ეუბნებოდნენ:

— ჩვენ თავებს დავიკლავთ და ქრისტიანობას-კი არ დავტოვებთო! ეს ამბები მარადიდის ხოჯამ შეიტყო. ამან შეკრიბა ეოველისფერი დაწვრილებით და აცნობა ფაშას; ფაშამ კაცები გაგზავნა მდვდელის დასაჭერად და მასთან წასაყვანად. მდვდელს კეკეიძეს ეს ამბავი საიდუმლო ქრისტიანებმა წინადვე აცნობეს. მდვდელი ერთ ღამეს მარადიდიდგან გაიქცა, მაქრიალისკენ წავიდა. თან გამოუდგნენ ფაშისაგან გამოგზავნილი კაცები. ამათ მაქრიალში დაიჭირეს, თავი მოჭკვეთეს უდვთოდ. ამით გათავებულა მარადიდში ქრისტიანობის საქმე.

რამდენიმე ხნის შემდეგ ბრძანება მოსულა, რომ მარადიდის ეკეკლესია დაეტეიეთ და მის ადგილს ჯამე გააკეთეთო. ბრძანება შეუსრულებიათ. მარადიდის ეკეკლესია მთლად დაუქცევიათ და ზედ ეკეკლესიის საძირკველზე დაუდგავთ ის ხის ჯამე, რომელიც მარადიდში დღეკანდლამდე სდგას.

(ნაამბობი სოფ. ზენდიდში და ძველს ქობულეთში მცხოვრებთ გუგუნავას და დუმბაძის მიერ).

ოსმალებმა მთლად გაამაჭმადიანეს ხალხი, მერე ეკეკლესიები დაქცეს. საეკეკლესიო ნაგებობს ხალხი სახლებში იხახავდა, მაგრამ

ესენიც წაართვეს. ხალხსაც დაუწყეს თათრული ლოცვების შესწავლა და სწავლება. ამას გარდა ხალხს დაუშალეს, რომ არამც ეკკლესიებისაკენ არ გაიარჯოთო. ხალხი ამას ასრულებდა. ესენი ეგელოფერს ერიდებოდნენ, მაგრამ ეკკლესიებში ფეხის ამოკვეთა-კი ძალიერ ედარდებოდათ. დღესასწაულ დღეებისათვის ესენი თავიანთ სოფლებიდან დამე გაიპარებოდნენ აქა-იქ სხვა და სხვა ახლო მახლო ქრისტიანთ სოფლებში და იქ ესწრებოდნენ წირვა ლოცვას და დღესასწაულ დღეებს, ნამეტურ ადგილობა დამეს ლიტანიას. ასე და ამ გვარად ძალიერ ბევრნი დადიოდნენ ეკკლესიებში სალოცავად და მით ინახავდნენ ტოტად ძველს სჯულს.

ერთ ადგილობა-დამეს, ჩოლოქის განაპირა, თათრის სოფლებიდან რამდენიმე კაცი გავიდა სოფელ ქაქუთის ეკკლესიაში ლოცვაზე დასასწრებლად. ესენი ლოცვას დაესწრენენ და კათენებამდის ეგელანი შინ დაბრუნდნენ. ამათ სახლში ეგელას უხარიოდათ, რომ ესენი ადგილობა დამეს ეკკლესიაში წავიდნენ. ეკკლესიიდან ამათ წითელი კვერცხიც მოიტანეს. იმ დროებში აქეთკენ საადგილობოდ ეგელგან დებავდნენ კვერცხებს. იმ დამეს, სოფ. ქაქუთში, ერთ მეოჯახეს ცხენი დაჰკარგოდა. ეს ცხენი ეძებნათ აქეთ-იქით და ვერსად ეპოვნათ. ბოლოს ეფიქრათ: აქ რომ სალოცავად გამაჭმადიანებული ქართველები იყვნენ, უეჭველად ისინი მოიპარავდნენ ცხენებსაო. მეორე დღეს ქაქუთიდან რამდენიმე ქრისტიანი გადმოვიდა, მოსძებნეს ხსენებული კაცები და მათ დასწამეს ცხენის ქურდობა. ამათ უთხრეს:

— დმერთი, სჯული, რომ ჩვენ არ წამოგვიყვანია. ჩვენს იქ ეოფნას ნურავის ეტყვით აქ, თორემ დავიდუპებით. აი ეს რამდენიმე წელიწადია, რაც ჩვენ საიდუმლოდ ვქართველობთ და ნუ გვიზამთ რამე ცუდს!

— მაშ ცხენი გამოაჩინეთ და არავის რას ვეტყვითო, მიუგეს გურულებმა.

ამათ ცხენი ვერ გამოაჩინეს, რადგანაც არც მოეპარათ. ბევრს ეხვეწნენ, ემუდარნენ და ბოლოს იმითი მორიგდნენ, რომ ცხენის სამაგიეროდ ფული მისცეს და გაისტუმრეს. მაგრამ დახედეთ ამათ ავ-კაცობას: ესენი იქიდგან შინ კი არ დაბრუნდნენ, ქობულეთში

გადავიდნენ და ცხენის ქურდობა მაინც უფრობსს აცნობეს და ეოვე-ლივე შეატყობინეს, რომ ადგგომა დამეს ჩვენსა იუვნენ და ლო-ცულობდნენო. ამის გამო ხსენებული კაცები დაიბარეს და კინალამ თავები დასჭრესო, ცხენი-კი მაინც ვერ ადმოჩნდაო. ამის შემდეგ ჩუმ ქრისტიან ოჯახებს ისე გაუჭირეს საქმე, რომ ქრისტიანობას სრულიად მოაცილესო. ესენი მოსცილდნენ, წმინდად გამაჭმადიანდ ნენ და მერე ერთ დღეს, გავიდნენ და ქაქუთში უთხრეს ქრისტიან დამბეზღებლებს:

— ბიჭო, რა მოგემატათ თქვენ, რომ ტეუილად დაგვბეზ-ღებთ? ჩვენ ეხლა წმინდად კაგვამაჭმადიანეს და ჩვენი ცოდვების ბასუხის მგებელი თქვენ იქნებით და თქვენი შვილის-შვილებიო.

საქმე ასე გათავდა და მერე ოსმალოს კაცები სინორის გზებს თვალ-ეურს ადევნებდნენ. რომ ქრისტიანებისაკენ ჩუმად არავინ გა-სულიეო. ბევრნი მოხუცებულნი კი ქრისტიანებად დაშთნენ, ნამე-ტურ ქალები და ესენი როცა კვდებოდნენ, ქრისტიანულად მარხავ-დნენ. ხან მეოვდელს გამოიეკანდნენ ჩვენში და იმას დაამარხვინებ-დნენ და ხან მიცვალებული გურიაში მიჭქონდათ დასასაფლავებლად. ბევრჯელ მოხდა ისე, რომ სიკვდილის დროს ზოგიერთი ახალ გა-მაჭმადიანებულები თავის ნათესავებს ავალებდნენ, რომ ჩვენ ქრის-ტიანულად დაგვასაფლავეთო. ამიტომ მიცვალებულის დამარხვა ჩვენ-ში ქრისტიანულად ვეღარ გაბედავდნენ ხოლმე და მისი ნათესავე-ბი დამე გურიაში წასვენებდნენ და იქ დამარხავდნენ ქრისტიანუ-ლად სადმე; მაგრამ იქაც ჩუმად, რომ არავის ენახა და აქეთ ამბავი არ მოეტანა. ასეთი შემთხვევებიც მომხდარა, რომ ხანდისხან მკვდრის წამღებთ გზაში ოსმალოს მომხრე კაცები დახვედრიან, მკვდარი წაურთმევიათ, ან კიდევ წამღებთ დაუგდიათ მკვდარი გზაში და თვითონ გაქცეულან დასამალად. რამდენჯერ მკვდარი გზაში დარჩე-ნილა და ნადირს შეუჭამიათ.

ქართული ენის დაკარგვა შავშეთში.

(ნაამბობი შავშეთის სხვა და სხვა სოფლის მოხუცებულ ქართველთაგან).

არდაჭანი (არტაჭანი) გამაჭმადიანებულა, იქაური ქართველების ბევრნი სხვაგან გაქცეულან, არდაჭანის სოფლებში ქართველების ცოტა ხალხი დარჩენილა. ზოგნი შავშეთში გადმოსულან,—მაშინ შავშეთი მთლად ქრისტიანი იყო, ქართულად ლაპარაკობდა. არდაჭანის გამაჭმადიანების შემდეგ შავშელებზე წინეთ ფოცხოვი და ქვაბლიანი გამაჭმადიანდა, აქედამაც ბევრი ხალხი გაიქცა გურჯისტანისკენ, იგინიც არ მაჭმადიანდებოდნენ, მაგრამ საქმე გაუძნელდათ. დარჩენა აღარ შეიძლებოდა. ამ ადგილების ხალხმა მალე იწყეს თურქულად ლაპარაკი, მცირე ხნის განმავლობაში მათი უმაწვილები მთლად შეეჩვივნენ თურქულს და ქართულ ენას ივიწყებდნენ. ამ დროს შავშეთშიაც შემოვიდა თათრობა. შავშელთა მიიდეს მაჭმადიანობა, ამათ მიჭბაძეს არდაჭანს, ფოცხოვს, ქვაბლიანს და იწყეს მათებურად თურქულებრ ლაპარაკი, უველა სცდილობდა რომ თურქული ესწავლათ, მოდა ხოჯებიც არიგებდნენ:

— ჩვენი სჯულის ენა თურქულია; ეცადეთ, რომ ეს ენა დაისწავლოთ, თორემ გურჯიჯა თქვენი საქმე არ არისო.

ჩვენი სოფლის ხალხი კეთილი ხალხია, უფროსის სიტყვის გამგონია. მათ მოისმინეს მთავრობის და მოდა ხოჯების თხოვნა, თურქულ ენის შესწავლა დაიწყეს; თურქულის შესწავლის დროს ქართული ენის შენახვის თავი აღარ ჰქონდათ, ამიტომ დაჰკარგეს ქართული ენა, დაავიწყდათ. დღეს, შავშეთში ქართული ენა არავინ იცის, მაგრამ ჩვენ მაინც გურჯები ვართ. მე ქართული არ ვიცი, მაგრამ ჩემს თავს გურჯს ვუწოდებ. ოსმალნიც ასე გვიწოდებენ. აი ამიტომ დავიწყებიათ შავშელთ ქართული ენა, რადგანაც ესენი მორჩილნი ყოფილან თავიანთის უფროსების. ქართული ენის დავიწყების პირველი ბრძანება ალადინის ოკუმისაგან გამოდიოდა, ამიტომ პირველად იქით ივიწყებდნენ ქართულს, ამ საქმეში ჩვენ ახსიხელები,

ქვაბლიანელნი და ფოცხოველნი გვჯობდნენ, ისინი ჩვენზედ მალე ივიწყებდნენ ქართულს.

(მეორეს ნაამბობი).

შავშეთის ხალხი გამაჭმადიანებულა, ბევრი მათგანი აჭარაში გაქცეულა, რადგანაც გამაჭმადიანება არა სდომნებიათ; შავშეთის სოფლები განახევრებულა, ისე, რომ თითო სოფელში 10—15 კომლი მოსახლე დარჩენილა, ამაზე მეტი ცარიელი სახლები. ამ ცარიელ სახლებში საცხოვრებლად ოსმალებს თურქები და ქურთები მოუყვანიათ და დაუსახლებიათ. ამ დროს შავშელნი გამაჭმადიანებულან. შერე გამაჭმადიანებულს ქართველებს თურქებს და ქურთებს შუა ნათესაობა ჩამოვარდნილა, ერთმანეთს ქალებს მიათხოვებდნენ, ქირვათ გაჰყვებოდნენ. რადგანაც ქართველები გამაჭმადიანდნენ, ამიტომ მათ თათრული ენის შესწავლა იწყეს; შავშელთ მალე შეისწავლეს თურქული, თურქებმა და ქურთებმა კი ვერ დაისწავლეს ქართული, ამათთვის არც იყო საჭირო რომ დაესწავლათ ქართული ენა. ყველას თათრული უნდა დაესწავლა, რადგანაც ხელმწიფე და მთავრობაც თათრის იყო. ყველა დიდი კაცები თათრულად ლაპარაკობდნენ, ამიტომ ქართველებმა დაივიწყეს ქართული ლაპარაკი, ოსმალურად დაიწყეს საუბარი. ეს საქმეები მაშინ უფრო წავიდა წინ, როცა ქართველებს, ოსმალებს და ქურთებს შორის ნათესაობა ჩამოვარდა. შავშელნიც ხშირად ირთავდნენ ოსმალოს და ქურთის ქალებს. რომელ ოჯახშიაც თურქის, ან ქურთის ქალი შესულა ცოლად, იმ ოჯახის შვილებს ქართული მალე დავიწყებიათ. მე მოვესწარი ისეთ მოხუც ბერ კაცებს, რომელთაც ქართული ლაპარაკი კარგად იცოდნენ. დღეს, მათ შვილის შვილებმა კი ქართული ალარ იციან, რადგანაც ზემოხსენებულ მოხუცებულთა ზოგს ქურთის ქალი მოეყვანა ცოლად და ზოგს თურქისა.

(მესამეს ნაამბობი).

მთელი შავშეთის სოფლის ხალხნი სულ ქართველები ვართ, ეს ადგილებიც საქართველოა, ამას ფიქრი არ უნდა. აი ტბეთის ტაძარი, ოშოზის და სხვების მიტომ გაუკეთებიათ, რადგანაც აქ საქართველო ყოფილა. ყველა აქაურ სოფელს, მთას და ხეობას ქართული სახელები აქვს, აი მეც ქართული გვარი მაქვს: ჯინჯაროღლი—ჯინჯარაშვილი, თუმცა ერთი სიტყვა ქართული არ ვიცი. მამაჩემი კი იტყოდა, რომ ჩვენმა ძველებმა ყველამ იცოდნენ ქართული. აქ ქართული ენა მიტომ ამოგარდნილა, რადგანაც თავდიშაჭის (სულთნის) ბრძანება ყოფილა. გარდა ამისა, ჩვენ ძველ კაცებს ბრძანება მოსვლია; რომ თქვენ შვილებს დღეის შემდეგ ქურთის ან თურქის ქალები უნდა შერთოთო, რომ უმაწვილებმა თურქული ენის ლაპარაკი დაისწავლონო. ვინც ჩვენ ბრძანებას არ შესრულებს იმას სასტიკად მოვეკიდებით, დავსჯითო. შავშელები ბრძანების შესრულებას შეუდგნენ, იწყეს არდაჭნისკენ მგზავრობა, იქიდან ქურთის და თურქის ქალები მოჭყვანდათ ცოლებად, თავიანთ ქალებს კი ქურთებს და თურქებს აძლევდნენ ცოლად. აი ამის გაშო დაისწავლეს შავშელთ უმაწვილებმა თურქული ენა და ქართული დავიწყეთ. თორემ ეს რომ ასე არ მომხდარიყო, მაშინ ვინ დავიწყებდა ქართულს ლაპარაკს შავშელ კაცს! მე ვეკითხე:

— ეგ ძალიან კარგი და პატიოსანი, მაგრამ ეს როგორ მოხდა, რომ მთელ შავშელთ დაივიწყეს თავიანთი ენა და ამ ხალხთან ახლოს მდებარე იმერხევის სოფლებში კი ყველა ქართულს ენაზედ ლაპარაკობს, ეს როგორდა მოხდა, ამაზე არაფერი იცი შენა?

— იმერხეველებზე იტყვიან, რომ ეგენი მთლად ისე დარჩნენ, როგორც იყვნენო. ოსმალებმა იქ არც ქურთები დაასახლეს და არც თურქები. იმერხევის მორიდება ოსმალებს არ ჭქონდათ, თვით იმერხევიც ისეთი ადგილებია, რომ მას ოსმალნი არ ეტანებოდნენ, აქ არავის ასახლებდნენ, შავშეთი კი ყველას მოსწონდა და ნამეტურ ოსმალს. ამათ ჭშურდათ, რომ შავშეთში მათი ხალხი არ ესახლა,

ამიტომ მოიუკანეს აქ ოსმალნი, ქურთნი და დასასხლეს, რომელთა მეოხებითაც შავშეთში ქართული ენა ადრიდგანვე მისცემია ამოვარდნას.

(მეოთხეს ნაამბობი).

შავშეთი საქართველოა, ჩვენც გურჯები (ქართველები) ვართ, ხოლო გურჯული ენა ადარ ვიცით. ჩემი გვარი გორდაძეა, სოფ. ციხისთაველი ვარ. მე ბერი კაცი ვარ და ჩვენი ბერი-კაცებისაგან შემიტყვია ასე:

შავშეთში ქართულის დავიწყება თავის ნებით იქმნაო. გამაჭმადიანების შემდეგ ქართული ენა ჩვენთვის ადარ იყო საჭირო, ჩვენ ჩვენს საჯულის ენაზე ვიწყეთ სწავლება და ქართული მთლად დაგვავიწყდა, ამის მოდავე არავინ იყო. ჩვენ თვითაც დიდათ ვსცდილობდით, რომ ჩვენი საჯულის ენა დაგვესწავლა, სხვა თუნდ დაგვიწყებოდა, ეს არაფერი სადარდელი საქმე იქნებოდა. ჩვენმა ძველმა კაცებმა ქართული კარგად იცოდნენ, თათრული მძიმედ, იმათ შვილებმა და შვილის-შვილებმა ვიმეცადინეთ და თათრული ენა კარგად დავისწავლეთ, ამიტომ ქართული დაგვავიწყდა. მე ვჰკითხე:

— თქვენ თუ დაგავიწყდათ, რატომ ახალ-დაბის, ჯვარების და გარულეთის სოფლელთ კი არ დავიწყდა, ისინიც ხომ თქვენს სოფლებს ახლო სცხოვრებენ?

— იგინი ბატონო, ერთობ გვიან გადაბრუნებულან საჯულიდამ, მიტომ არ იტყვიან თათრულს.

— იმერხეგი ხომ შავშეთთან ერთად გამაჭმადიანდა, რატომ იქ კი არ დაივიწყეს ქართული?

— ეგ იმიტომ რომ ოსმალები იმერხევს არ ეტანებოდნენ, ქვიანი ადგილია, იქ მცხოვრები კაცი მხნე, შუშა კაცი უნდა იყოს და მასთანვე იცოდეს იქაური ადგილების საქმეები. ამიტომ ოსმალები იქ არავის ასახლებდნენ გარედამ მოუვანილებს. იმერხეველებს

მიტომ შერჩათ ქართული ენა. შავშეთიც რომ ასე უოთილიუოს, მაშინ აქაც ასე იქნებოდა, მაგრამ შავშეთი ლამაზი ქვეყანა არის, კარგი ადგილებია, ოსმალებმა ეს ადგილები ვერ დასთმეს, აქ ქურთები და ოსმლები მოიყვანეს და დასახლეს, ჩვენი ძველები იმათში არეულან და მიტომ დავიწყებიათ ქართული ლაპარაკი. დღეს შავშეთში ნახევარი თუ ქართველის კაცის არის დარჩენილი, ნახევარი ქურთ-თურქების. და უველა ესენი ისე ჰგვანან ერთმანეთს, რომ იგინი ერთმანერთისაგან ვეღარ განირჩევიან; უველას თავის ძველების სმბები დავიწყებიათ და ამბობენ, რომ ჩვენ ძველთაგანვე აქ ვსცხოვრებდით შავშეთშიო, უველას გურჯად მიაჩნია თავისი თავი. ეს დღეს უფრო გახშირდა, რადგანაც აქაურებს ეშინიანთ, რომ გურჯათ არ ვსთქვათ ჩვენი თავები, მაშინ შეიძლება, რომ ოდესმე აქედან გაგვრეკონო, რადგანაც ეს ადგილები გურჯისტანია, და თქვენ კი თათრებსა და ქურთებს აქ რა ადგილი გაქვთო.

(მეხუთეს, ერმად მოხუცის ნაამბობი).

ჩვენში, ბატონო, აი როგორ ოთილა სჯულიდამ გადაბრუნება და გურჯის (ქართული) დავიწყება:

ოსმალებს გურჯისტანი (საქართველო) აუღიათ, მერე ზარუშეთი (ერუშეთი) გამაჰმადიანებულა. ზარუშეთი არდაჰანს (არტაანს) იქით არის, ზარუშეთის შემდეგ გოლა (კოლა) სადაც არდაჰანი სძევს. გამაჰმადიანების შემდეგ გოლას და ზარუშეთს ხალხი ცოტა დარჩენილა, ოსმალებს თავისი კაცები მოუყვანიათ და დაუსახლებიათ. იქ დარჩენილი გურჯები ახლ მოსულ ხალხში არეულან, ამოთი ენა შეუსწავლიათ და თავიანთი დავიწყებიათ. იმ დროს შავშეთი ქრისტიანი ოთილა. ჩვენი ძველები ზარუშეთის ერთს ხევში მდგარან, ჩიდღირში, სოფ. წყაროს თავში, იქ დიდი ქალესიაც არის, იქიდამ აქ მოსულან და დასახლებულან. შავშელებს მაშინ იქით მისკლა-

მოსვლა არ ჭქონდათ, რადგანაც სჯულიდამ გადასულები სძულდათ. ტბეთში დიდი ქეშიში იჯდა და ეს არ უშვებდა, რომ შავშელები გამაჭმადიანებულიყვნენ. რამდენიმე ხნის შემდეგ ტბეთის ქლესიიდამ დიდი ქეშიში გაგზავნეს (წინამძღვარი) და ქლესიის კარები დაკეტეს; მერე ხალხს გამაჭმადიანება სთხოვეს, შავშელნი მალე გამაჭმადიანდნენ. გამაჭმადიანების შემდეგ შავშელებმა ზარუშეთში და გოლაში გადასვლა-გადმოსვლა იწყეს, იქ ეკვლი, ერბო, ბური და ხიდი მიჭქონდათ და ჭყიდდნენ. ამიტომ შეისწავლეს თათრული ენა; მერე ჩვენში ნათესაობაც ჩამოვარდა, ერთმანეთში ავიიანით და ამიტომ მოხდა, რომ შავშეთში დაივიწყეს ქართული ჩვენს გარშემო ზარუშეთში და გოლაში ადარავინ ლაპარაკობდა ქართულს და ჩვენ აბა რას ვიზამდით? ეკვლაზე უფრო კარგა ხანს ჩიდიერში დარჩა ქართული ენა. მე კარგად მახსოვს, რომ იქიდან ჩვენსა ბერი კაცები რომ მოვიდოდნენ მაშინ ისინი მამაჩემს ქართულად ელაპარაკებოდნენ. მე კი თათრულს ვლაპარაკობდი, მათი ენის არაფერი მესმოდა. ჩიდიერში ხან კიმაკანი იჯდა, ხან ბეგი და ადრე ფაშაც მჯდარა. რაც შავშეთში ქართული ენა დაიკარგა, მას შემდეგ 80 წელიწადი იქნება, მეტი არა. ამ 30 წლის წინეთ შავშეთში ეკვლა ბერმა კაცმა და ქალმა იცოდა ქართული დაპარაკი, თუმცა ისინი თავიანთ შვილებში ქართულს ადარ დაპარაკობდნენ. შვილებს თათრულს ენაზე ელაპარაკებოდნენ, რომ შვილები თათრულს შესჩვეოდნენ, ამ ცოდნით ლოცვის თავებიც გაეგოთ. ხოჯებიც ამას ითხოვდნენ.

ქობულეთის გაჭმადიანება.

(გულოა ალი კაი კაცისშვილის ნაამბობი).

როცა ქობულეთის გაჭმადიანება დაიწყეს, მაძინ თურმე ჩვენი ძველები მეტის-მეტი მტკიცე ქართველ ქრისტიანები იყვნენ.

სჯულის გამოცვლა ძრიელ ეძნელებოდათ, მაგრამ რას იზამდნენ, „ძალა აღმართის ხნავსო“ იტუვიან ჩვენი ძველები, ჩვენც ისე მოგვიდა,—გამაჭმადიანება გახდა ჩვენს ძალად, ჩვენს იარაღად, ამით ჩვენ შეგვეძლო სიცოცხლის პოვნა. დარჩენა, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი გაწყვეტა. ორში ერთი უნდა უოფილიყო, ან გამაჭმადიანება და მით სიცოცხლის პოვნა, ან გაწყვეტა და ქრისტიანად დაშთენა. გადაწყვეტას ისევ დაშთენა ამჯობინეს. რადგანაც მრავალთ იმედები ჭქონდათ, რომ ამ მხარეს, ერთ დროს, ისევ ქრისტიან. ქართველები აიღებენ, აქ ისევ ძველებური ცხოვრების წესები აღორძინდებაო.

პირველ გამაჭმადიანების დროს, ჩვენმა ძველებმა ბევრი რამ საეკეკლესიო ნივთები მიწაში დაფლეს. სადაც კი სოფელი იუო, იქ ეკეკლესიაც არსებობდა, ეკეკლესიას თავის ნივთები და წიგნებიც აქვნდა, ამ ნივთების უმეტესი ნაწილი სულ მიწაშია დაფლული და შენახული. ამას ჩვენი ძველები მიტომ ჩადიოდნენ, რადგანაც მათ იმედი ჭქონდათ, რომ ამ მხარეში ქართველთა ხმა და ცხოვრება ოდესმე კიდევ გაუგაგიდდება, კიდევ გამაგრდებიან, მაშინ ამ ნივთებსაც მიწიდან ამოიღებენ და მით ჩვენც მოგვიგონებენო.

ეგთიო, ეხლა, აი უკვე მოვიდა ის დრო, ის ხანა, რასაც ჩვენი ძველები ნატრობდნენ. ეხლა ძველ ნივთებს პატრონობა უნდა, უველა სოფლის ძველ ეკეკლესიის თუ ნაეკეკლესიარების ახლოს ადგილები უნდა გაითხაროს, იქ ბევრი ძველი ნივთები აღმოჩნდება, ბევრს ძვირფასს, უცხო უნახავს კვალს მივაგნებთ. ამას შრომა უნდა მხოლოდ, ცდა და საქმის პატრონობა. ნეტარ-ხსენებულმა გრიგოლ გურიელმა ამ მხრის ამბები ერთობ კარგად იცოდა და მიტომაც მოგზაურობდა აქეთ, ფულს დაუშურებლათ ხარჯავდა და მიწას ათხრევინებდა, კარგია, რომ ხსენებული პირის შაგალითებს სხვებმაც მიჭბაძონ და აქამდის მიწაში ობლად შთენილ ქართველთ ნივთებს უპატრონონ.

ახალ გამაჭმადიანებულთ მოდები აი რას ეუბნებოდნენ:

გამაჭმადიანებული თუ ოვინობს, ან არაფს დაღევს, ან ქართ-

ველ კაცს დაუმეგობრდება, იმას სიკვდილის შემდეგ ბირში გველი ჩაუძვრება და თავს წელში ამოჭუოფს, სასტიკად დაისჯება.

ასწავლიდნენ კიდევ შემდეგს: რაკი შენ გამაჭმადიანდი, დღეის შემდეგ რაკი წმინდა გზა ამოირჩიე ამიტომ ღმერთი უველაფერს გაპატიებს. შენ ოდონდ დღეში ხუთჯერ იდოცე და დანარჩენის ფიქრი ნუ გაქვს, რაც გენებოს ის ჭქენი, ჩვენ სალოცავად ვართ გარჩენილები და ქართველ-ქრისტიანები სამუშაოდ; იმათ უნდა ამუშავონ და ჩვენ უნდა ვიდოცოთ, იმათ რომ გინდ ჩვენ ნამუშევარიც წაგვართოთ, ჩვენ ამაზე მაინც არავინ გაგვრისხავს. იუო ისეთი დროც, როცა ჩვენ ახალგაზდა ბიჭებს ჩვენი სჯულის თავი კაცები მადალს გორაზე აგვიუვანდნენ და გვეტუოდნენ შემდეგს:

— აბა, გადახედეთ გურიას, აგერ, ისინი სამუშაოდ გაუჩენია ღმერთს და ჩვენ კი სალოცავად, თქვენ ოდონდ იდოცეთ და დანარჩენის ზრუნვა ნუ გექნებათ; როცა შეიძლოთ, გადადით, დაეცით შუშებს, ნამუშევარი წაართვით და იცხოვრეთ მით, ღმერთი თქვენ ამაზე არ შეგრისხავთ.

(მოხუცის მეავანაძის ნაამბობი)

ჩვენი ხალხის გამაჭმადიანება, შენი ჭირიმე, დიდის წვალებით მომხდარა მე რომ მითხრას ვინმემ: გაქრისტიანდი, თორემ შვილს მოგიკლავო, მე შაშინათვე გავქრისტიანდები და შვილს კი არავის მოვაკვლევინებ. სოფელ ჩაქვის ხალხი მთლად გამაჭმადიანების გამო გაწუვეტილა ოსმალთან ბრძოლაში; უველას ბირზედ ის ჭქონია, რომ არ გავმაჭმადიანდებით და არაო. ამის გამო ოსმალებს მთელი ჩაქვი გაუწუვეტიათ. მაგრამ მაინც ვერაფერი გაუწუვიათ: თვით ჩვენი ძველები იტუოდნენ და მეც მოვსწრებივარ იმ კაცებს, რომ კინტრიში გაამაჭმადიანეს, ქობულეთსა და ჩაქვის ხეობაში კი ჩუმად ინახავდნენ ქრისტიანობასა. რადგანაც ხალვაშენების და გორგაძნეების გვარში მდგდლებს ჩუმად ინახავდნენო. ამათ მდგდლები

საერო ტანსაცმელით ჭეავდაო, ამათაც ბოლოს ოსმალებმა შეუტ-
ეს და ერთ დღეს კინაღამ დახოცეს ყველანი. როგორც ამბო-
ბენ, ჩვენი ძველები ქრისტიანობაზედ ძალიან მაგრა მდგარან, ძლი-
ერ ბევრი უშრომიათ მის შენახვაზედ და ბევრიც უწვალნიათ და
უტანჯნიათ გამაჭმადიანების გამო. ვერ ნახავთ ვერც ერთ ოჯახს
ჩვენის ძველებისას, რომ იქ გათათრების გამო დიდი სისხლი არ
იყო დაღვრილი. თათრობას მით უფრო ერიდებოდნენ და სძულდათ,
რადგანაც თათრობა ძალიერ ძნელი რამ არის, ამასთანავე თუმც სუფ-
თა, მაგრამ დღეში ხუთჯერ ლოცვა ერთობ უძნელებს ხალხს საქ-
მეს. ჩემის ახალგაზდობის დროს მე მახსოვს კარგად, რომ ჩვენ
არც ერთი ლოცვა არაბულად რიგიანად არ ვიცოდით. აქ დიდხანს
მეცადინეობდნენ ხოჯა-მოლებაა, რომ ჩვენთვის ლოცვები ესწავლე-
ბინათ, მაგრამ მაინც ვერ გვასწავლეს და ეს დღესაც არ ვიცით
კარგად.

ხოჯებმა და მოლებმა ერთი ის გვასწავლეს, რომ შენ ქართ-
ველი არ ხარ, ქართველი შენი მტერია, ქართველი მურდალია და
მისი მომკვლელი თათარი უეჭველად ცხონდება, ჯეენეთის კარე-
ბი დია დახვდება, იქ მაჭმადსაც ნახავს. ასე ატეუილებენ მოლები.
ის კი არ აგონდებათ სასწულებს, რომ კაცის მკვლელი როგორ უნ
და ცხონდეს. მოლები და ხოჯები რომ არ ატეუილებდნენ, მაშინ
ჩვენ რა გვაქვს ერთმანეთში საჭირო. ჩვენ განა არ ვიცით, რომ
ქართველთ შთამომავალნი ვართ და საქართველოს შვილები, მაგრამ
რა გაეწყობა, რაც გვემართება სულ მათგან ხდება.

გურიის გათათრება და გათათრებული მოგვარი ალი გურიელი.

(ქობულეთელის მოხუც ქართველ მაჭმადიანის ნაამბობი).

გურიაში, შებატონეები თავიანთ ყმა კაცების სდევნიდნენ, მათი
ყმები ოსმალის საბრძანებელში მორბოდნენ. აქ მაჭმადიანობას იდებ-

დნენ და მით ბატონის უმობისაგან სამუდამოდ თავისუფლებოდ-ნენ. გამაჭმადიანებულის უმობა და ბატონობა არავის შეეძლო. მაჭ-მადიანობა ქრისტიანობის უმობის ნებას არავის აძლევდა. ხანდისხან ხდებოდა ისიც, რომ გურიიდამ აქ მებატონენი გადმოდიოდნენ და თავიანთ უმებს ეძებდნენ, უმებს ხშირად ჭეშულობდნენ, მაგრამ წაუვანას კი ვერ ბედავდენ ვინ მისცემდა ნებას? მაშინ თვით მათაც დაატუვეებდენ და ტრაბიზონს, ან სტამბოლს უკრავდენ თავს. ბევრი მებატონე მოსულა აქ, უბრალოდ უვლია, თავის გაქცეული უმა უპოვნია. მაგრამ მით არაფერი რგებია და შინ ცარიელი დაბ-რუნებულა.

ამ გარემოებამ მებატონეები სხვანაირად გარდაჭმნა. ამათ რა ნახეს, რომ მათი უმები თავიანთ ნებით გარბოდენ სხვაგან და მათ სამუდამოდ ეკარგებოდენ, ამიტომ მებატონეებს ხშირად თავიანთ უმის შვილები ოსმალის სინორზე (საზღვარი) ნათეს უანებში მოტ-ეუილებით სამუშაოდ გადმოჭეკანდათ, ჩვენც იქ ჩავდიოდით, იმათ-გან ვეიდულობდით გოგობიჭებს, აქეთ მოგვეკანდა, შემდეგ ტრა-ბიზონს და სტამბოლს მივერეკებოდით და იქ მაჭმადიანებზე ეგი-დით კაი ფასებად. აი ასეთ მეიდავ-გამეიდავთ სახელად გოთაულები ერქვათ. ჩვენი გვარის კაცნიც მთლად ვგოთაულობდით, ნაეიდის გურულებით გავავსეთ ტრაბიზონი, სტამბოლი, დიარბექირი და მისირშიაც კი მიჭეკანდათ და ჭეიდდენ კაი ფასებად.

იეგნენ ისეთი მებატონენიც, რომელთაც თავიანთი უმის შვი-ლები ბათუმში მოჭეკანდათ და აქ თავისუფლად, აშკარად ჭეიდდენ. ბათუმში ამათთვის ბაზარი იყო გამართული, ამ ბაზარში გოგო-ბიჭები მიწაზე დაკუნტულები ისხდენ, უკან მებატონენი აღგენ, შეიღვეღნი მივიდოდნენ, დაარჩევდნენ უმაწვილებს, ფასზე მოურიგ-დებოდენ, იეიდდენ და მერე მიერეკებოდენ ოსმალეთში. ასეთის ეეიდულის უმაწვილებით ხშირად ოსმალის ვაჭრები მთელს გემებს ტვირთავდენ. ჩვენს გარდა უმაწვილების ვაჭრობას ოსმალთა ვაჭრე-ბიც მისდევენ, ბაშინ გოგო 5 მ. იეიდებოდა და ბიჭი 7 მანეთად.

საქმე ისე მოეწყო, რომ უკანასკნელ გურიიდამ და იმერეთი-დამ გლეხთაგანნი მთელის ოჯახობით მორბოდენ აქეთ, აქ სახლდე-

ბოდენ, მაჭმადიანობას იღებდენ და მით თავისუფლდებოდენ სამუ-
დამოდ. რაც კი კახაბრის ახლო-მახლო სოფლებში ხალხი სცხოვ-
რებს, თითქმის სულ იმერეთიდამ და გურიიდამ გამოსულები არიან,
აქ დასახლებული და გამაჭმადიანებული. იმერეთს და გურულ გოგო-
ბიჭების ყიდვა ბათუმში მხოლოდ 1860 წლებში მოისპო, რადგა-
ნაც ბათუმში რუსის ვიც-კონსოლი იჯდა და ის ნებას არ აძლევდა,
მეიდავებს სასტიკად სჯიდა და დაპატიმრებულებს აბრუნებდა იმე-
რეთსა და გურიაშივე.

(თავადის გრიგოლ დავითის ძის გურიელის ნაამბობი).

მე რუსეთში ვიყავ, იქ ვმსახურებდი, ჩემს ძმას თავის და ჩემ
საუმოდან გოგო-ბიჭები დაეგროვებინა, ბათუმში ჩაერეკა და ოსმა-
ლებზე დაეყიდნა. ჩემი უმის ნათესავებისაგან წერილი მივიღე რუ-
სეთში და თან თხოვნა, რომ გვიშველეთ რამე, თორემ შენმა ძმამ
თავის უმებს გარდა თქვენი უმების სყიდვაც დაიწყო, თქვენ უმებ-
თაგანს ბევრს ამაჭმადიანებენო. მე მაშინათვე დავბრუნდი რუსეთი-
დან, ჩავედ ბათუმში და ვინც კი ვნახე ჩემი, ჩემი ძმის და ან სხვა
მებატონეთაგან დაყიდულნი და ჯერ არ გამაჭმადიანებულნი, ყველანი
დავიხსენი და გურიაში დავაბრუნე. მე რუსეთს დავბრუნდი ისევ.

რამდენიმე ხნის შემდეგ ჩემ ძმას კიდევ დაეყიდნა გლეხები.
მომიგიდა კიდევ იქ წერილი, თხოვნა და დაყიდულთა ნათესავთ გო-
ლება, მე კავხელდი. დავბრუნდი მეორედ, ჩავედ ბათუმსა, ქობუ-
ლეთსა და დაყიდულები დავიხსენი და დავაბრუნე გურიას. ჩავედ
ოზურგეთს და ჩემს ძმას ვუთხარ:

— შე შეჩვენებულო, შენა, ვერ ხედავ, რომ ლამის ქართველ-
ობა მოვისპოთ. შენც მალაქია გახდი, შენს უმებს თუ ალარ ასვე-
ნებ, ჩემსას მაინც დაანებე თავი, მე მაინც მომასვენე, რა უბედუ-
რება არის ეს? მე მალე რუსეთს დავბრუნდი, მაგრამ მან და მალა-

ქიამ მაინც არ დასტოვეს, არ დაანებეს თავი ჩუმად გურულ გოგობიჭების ოსმალებზედ დაუიდვას და გათათრებას.

ჯავახეთის და სამცხის გათათრება.

(ნაამბობი ხეგნელ მოხუცებულ მაჰმადიანთაგან).

ჩვენ ახალციხელები გახლავართ. ახალციხე და ახალქალაქი რომ რუსმა აიღო, მის შემდეგ ჩვენ იქ არ დავდექით და მთლად ახმედ თავშას გამოვუვეთ, იმან აქ ზეგანში მოგვიყვანა და სხვა და სხვა სოფლებში დაგვასახლა. მაშინ, ჩვენს აქ მოსვლამდის, ზეგნელებს შეშინებოდათ, ვაი თუ რუსები მოვიდენო და ამიტომ ისინი ოსმალში გაქცეულიყვნენ. ჩვენ რომ მოვედით აქ, ზეგანში 40 სოფლამდის იყო აურიდი დ წასული.

ძველად ბატონო, ასე იტყოდენ ხოლმე, რომ თათრობა ყველაზედ ადრე ახალციხეს და ახალქალაქისკენ შემოუტანიათ. აგარა შემდეგ, ძრიელ გვიან გათათრებულა, ახალციხეს და ახალქალაქს ყოველთვის თავშები მსხდარან და ამიტომ ის მხარე ადრე გაუთათრებიათ, თქვენ ჰქონიათ, რომ ახალციხიდამ უფრო შორს, თქვენსკენ წამოვიდოდენ, იქითაც გაათათრებდენ. აქეთა მხრის შიში მათ არ ჰქონიათ, უსენი შუაში იყვნენ მომწყვდეულნი, ამიტომ დაუტოვებიათ, ამათ შემდეგ გავათათრებთო. საქმე ახალციხე და ახალქალაქი ეოფილა.

— მაშ ყველაზე ადრე ახალციხის და ახალქალაქის ქართველნი გათათრებულან? ვკითხე მე.

— დიახ, სწორედ, ყველაზე წინ ეგ ჯუთხეები გათათრებულა. გამიგონია, რომ ჯერ ართანი, ერუშეთი, ბარალეთი, შავშეთი, აგარა და ლივანა არ იყო გათათრებული, რომ ახალციხე და ახალქალაქის სოფ. გათათრდა.

— თქვენის ძველებისაგან არ შეგიტყვია, რომ ძველად, ახალ-

ციხის და ახალქალაქისკენ რა ხალხი სცხოვრობდენ, მთლად ჩვენები, თუ ქურთებიც ესახლნენ, როგორც ეს ეხლა არის.

— ეგ ამბავი მეც ვიცი: ძველად მთლად ჩვენები ესახლნენ. მათგანი ზოგი გათათრების გამო გამწყალარან, ზოგნი თქვენსკენ წამოსულან, ზოგნი ერთხელ თქვენს მეფეს მიმხრობიან ომის დროს და აქედამ აურიალან და მეფეს თან გამოჰყოლიან, ზოგნი ოსმალთ დაუხოცავთ, რომ არ გვიღალატონო. მათ შემდეგ აქა იქ ქურთები მოუყვანიათ და დაუსახლებიათ, უფრო კი ახალციხეს და ახალქალაქის გარშემო, ჩვენებში აურევიათ.

— შენ ხომ არ შეგიტყვია რამე ცნობა, თუ სადით უფრო ადრე იწყეს თურქულათ ლაპარაკი, აჭარაში თუ ჯავახეთში?

— ძველი კაცები იტყოდენ, რომ ახალციხეს თათრულს კარგათ ლაპარაკობდენ, ბეგებს გარდა გლეხებმაც ისწავლესო, ქართულს ივიწყებდენ და თათრულს ეჩვეოდენო, იმ დროს, აჭარელებმა, კი თათრულის არაფერი იცოდენო. თათრულის შესასწავლებლათ ფაშები, ხოჯები და მოლებიც ცდილობდენო, რადგანაც ამის ბრძანებაც იყო სტამბოლიდამაო. მე გამიგონია, რომ ახალციხისკენ ქართულის ლაპარაკის ეშინოდათო.

ამ გარდმოცემის დასამტკიცებელი ცნობები, ჯავახეთში, მე ქართველ კათოლიკეთაგანაც შემიტყვია: მათში დარჩენილია თქმულება, რომ ძველად, ახალციხის და ახალქალაქისაკენ, ქართველ მაჰმადიანებს ქართულ ენას სასტიკათ უკრძალავდენ, ვისაც შეუტყობდენ ქართულს იმას სასტიკად სჯიდენო. ქართველობას თვით ქრისტიანობასაც უკრძალავდენო, ამის მეოხებით გაბატონდა ძველად ქართველ კათოლიკეებში სომხური ენაო. ხალხის გარდმოცემა ძრიელ ემოწმება ისტორიულ ცნობებს და სწორედ ამის მეოხება ეოფილა რომ ქართული ენა ჯავახეთის ქართველებში ადრიდგანვე დაცემულა. საოცარია, რომ ახალციხის გასწვრივ ქვაბლიანსა და ფოცხოვს ქართველ მაჰმადიანებში ქართული ენა ადარავინ იცის და იმათ იქით კი ზეგანს, სადაც 120 სოფელია, აჭარას და სხვაგან კი მთლათ ქართულად ლაპარაკობენ ქართველ მაჰმადიანები. ეს ეოფილა მიზეზი, რომ ოსმალთა მოაყრობას დიდი ეურადღება ჰქონია მიქტეუ-

ლი ახალციხესა და ახალქალაქზედ და მიტომაც თვისი მახვილი პირველად აქ უმოქმედებიათ, რადგანაც ამათის გადაგვარების მეოხებით სდომნიათ დანარჩენ საქართველოს დაჭერა და ქართველების გათათრებაც. ეს არის უმთავრესი მიზეზები იმ გარემოების, რომ დღეს ახალციხის და ახალქალაქისკენ ქართული ენა ნატამალობს.

947.922
*551

ოსმალეთის ყოფილი საქართველო

№ 2

ქართველ მაჰმადიანთა სასარგებლოდ უნდა დაიბეჭდოს 30 ნაირი სხვა და სხვა წიგნები.

1, ქართველების გამაჰმადიანება . . . . . 30 კაპ.
2, მესხეთ ჯავახეთის გათათრება . . . . . 10 კაპ.

947.922
ჭ 551

ოსმალეთის ქოფილი საძარ

№ 2

ქართველ მაჰმადიანთა სასარგებლოდ უნდა დაიბეჭდოს 30 ნაირი სხვა და სხვა წიგნები.

1, ქართველების გამაჰმადიანება . . . . . 30 კაპ.
2, მესხეთ ჯავახეთის გათათრება . . . . . 10 კაპ.